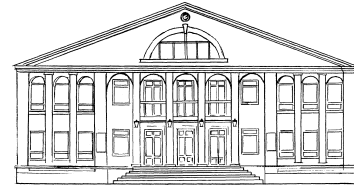

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2016 р., № 4 (54)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради: А. О. Монаєнко,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Журнал включено до переліку фахових видань
згідно з постановою президії ВАК України
від 06.11.2014 р. № 1279

Головний редактор:

В. Г. Лукашевич, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Редакційна колегія:

М. О. Сергати́й, кандидат юридичних наук, доцент
(заступник головного редактора)
Ю. В. Абакумова, доктор юридичних наук, доцент
С. К. Бостан, доктор юридичних наук, професор
О. П. Гетьманець, доктор юридичних наук, професор
В. В. Городовенко, доктор юридичних наук, Заслужений юрист України
Н. О. Гуророва, доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України
С. Ф. Денисов, доктор юридичних наук, професор
Т. А. Денисова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
Д. М. Єрмоленко, доктор юридичних наук, професор
А. В. Іщенко, доктор юридичних наук, професор
Є. Д. Лук'яничков, доктор юридичних наук, професор
В. К. Матвійчук, доктор юридичних наук, професор
В. М. Огаренко, доктор наук з державного управління, професор
В. М. Пальченкова, доктор юридичних наук, професор
О. В. Покагасва, доктор юридичних наук,
доктор економічних наук, професор
О. П. Рябчинська, доктор юридичних наук, професор
О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
В. М. Стратонов, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор
В. Д. Чернадчук, доктор юридичних наук, професор
О. С. Саїнчин, доктор юридичних наук, професор
В. Я. Киян, кандидат юридичних наук, доцент
М. І. Леоненко, кандидат юридичних наук, доцент
Т. Є. Леоненко, доктор юридичних наук, доцент
О. В. Прудивус, кандидат юридичних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії

Г. Ю. Бистров, доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація)
Б. Єлчич, доктор наук, професор (Хорватія)
О. Ю. Грачова, доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація)
М. В. Сенцова, доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація)
О. Хорват-Лончаріч, доктор наук, професор (Хорватія)
Е. Д. Соколова, доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація)
Х. Арбутіна, доктор наук, професор (Хорватія)
О. А. Ялбулганов, доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація)

Відповідальний редактор: С. В. Белькова

Редактори: С. В. Старкова

Технічний редактор: А. С. Лаптева

Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

**Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща)**

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України
про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 14176-3147 ПП від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
30 листопада 2016 р., протокол № 4

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора
і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання
на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. –
2016. – № 4 (54)

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: (0612) 220-58-42, 8-067-7744481
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 01.12.2016.

Підписано до друку 02.12.2016.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.

Замовлення № 19-16Ж.

Виготовлено на поліграфічній базі
Класичного приватного університету

ISSN 1813-338X

© Класичний приватний університет, 2016

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>М. А. Деміда</i> ПОЧАТОК СТАЛІНСЬКОГО СУДУ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБЛИВОЇ ПАПКИ (1924–1925 РР.).....	4
<i>Л. М. Моїсєєнко, М. М. Пархоменко</i> АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ДОСТУПНІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В РЕГІОНАХ У ПЕРІОД РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	9

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

<i>Ю. С. Паніна</i> ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ДОГОВОРІВ ФРАНЧАЙЗИНГУ ЗА МЕТОДОМ ПОШИРЕННЯ ФРАНШИЗИ.....	16
<i>З. М. Юдін</i> ІПОСТАСІ ДОГОВОРУ В УЧЕННЯХ ГЛОСАТОРІВ І ПОСТГЛОСАТОРІВ.....	21

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Р. А. Джабраїлов, В. С. Новікова</i> ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ З РЕКОНСТРУКЦІЇ ЕКОНОМІКИ.....	27
--	----

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>К. В. Бориченко</i> СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ.....	33
<i>О. С. Кайтанський</i> ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	38
<i>Б. А. Римар</i> ДО ПИТАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ НА РИНКУ ПРАЦІ.....	42
<i>М. В. Сорочишин</i> МЕТОДИ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ІСНУВАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У ТРУДОВОМУ ПРАВІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.....	47

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>О. О. Бригінець</i> ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ЯК СТРУКТУРНОГО ЕЛЕМЕНТУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	52
<i>В. В. Драгайло</i> ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ ТОВАРІВ У МИТНОМУ ПРАВІ.....	58

<i>О. Ю. Дрозд</i> СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ.....	63
--	----

<i>К. А. Мяснянкiна</i> НАДЗВИЧАЙНI СИТУАЦIЇ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	69
--	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>В. В. Березнер</i> ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПІДКУП ПРАЦІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ ЧИ ОРГАНІЗАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ.....	74
--	----

<i>Н. В. Вербицька</i> ПОГРОЗА У ЗЛОЧИНІ, ПЕРЕДБАЧЕНОМУ СТАТТЕЮ 398 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	84
--	----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

<i>Д. В. Великодний</i> СПЕЦИФІКА ОСКАРЖЕННЯ ПРОКУРОРОМ ВИРОКУ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ, УХВАЛЕНОГО ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРОЩЕНОМУ ПОРЯДКУ.....	88
--	----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>О. С. Калмикова</i> МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В БОРОТЬБІ З ОКРЕМИМИ ВИДАМИ ДИСКРИМІНАЦІЇ.....	93
---	----

<i>М. М. Камішанський</i> СТРОКИ ВИПЛАТИ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА МІЖНАРОДНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	99
---	----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>В. П. Плавич</i> СУЧАСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНОЇ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОБЛЕМИ СУВЕРЕННОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	104
--	-----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 347.9(477)(091)

М. А. Деміда

аспірант кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ПОЧАТОК СТАЛІНСЬКОГО СУДУ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБЛИВОЇ ПАПКИ (1924–1925 РР.)

Статтю присвячено аналізу проблем судової діяльності на початку встановлення сталінського режиму в Україні в контексті дослідження ролі суду та правосуддя в політичній та правовій думці 1920–1930 рр. У статті проводиться вивчення архівних документів, що збереглися в особливих папках із протоколами засідань Політбюро ЦК КП(б)У в 1924–1925 рр. Визначаються чинники, що мали велике значення для побудови лінії впливу на судову діяльність, стан правосуддя та, як наслідок, роль суду та правосуддя в Україні радянського періоду 1920–1930 рр. Сформовано пропозиції з удосконалення теоретичних засад щодо зазначеної проблеми.

Ключові слова: суд, правосуддя, роль суду, радянський суд, сталінський суд, судова діяльність.

Постановка проблеми. Дослідження діяльності суду в період 1920–1930 рр. в Україні останнім часом користується увагою істориків права. Пов'язано це з тим, що на теперішній час зняті грифи секретності з більшості документів, а тому можливе повноцінне дослідження суспільних процесів і правової дійсності, що сприяє найповнішому відтворенню історичної обстановки та поглибленню знань у сфері історії вітчизняного права.

Слід зауважити, що суд перебував у центрі уваги більшовиків від самого початку встановлення радянської влади. Так, одними з найперших нормативних актів у 1917–1918 рр. були декрети про суд. Після остаточного утвердження більшовицького режиму в Україні в 1921 р., створення СРСР, концентрації влади в руках Й. Сталіна, а також ухвалення першої Конституції СРСР 1924 р. і Конституції УСРР 1925 р. відбувається процес поступової втрати судами рис самостійності та незалежності.

На нашу думку, дослідження періоду 1924–1925 рр. вкрай важливе для вивчення ролі суду та правосуддя в політичній та правовій думці України в радянський період, оскільки архівні матеріали цих років найбільш інформативно насичені, оскільки вже розпочаті політичні «кампанії», але ще не прокочуються хвилі репресій.

Разом із тим спостерігається побудова лінії впливу на суди, яка посилюється надалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми судоустрою означеного періоду були в центрі уваги таких радянських дослідників, як Б.М. Бабій [1], М.П. Диденко [2], М.В. Кожевников [3], В.М. Куріцин [4], Г.Є. Петухов [5], В.П. Портнов, М.М. Славін [6], Д.С. Сусло [7]. Також питанням судової системи УРСР 1920–1930-х рр. присвячені наукові розвідки В.Д. Гончаренка [8], І.Б. Усенка [9], дисертаційні роботи А.С. Пуховської [10] та Г.С. Усеїнової [11]. Разом із тим дослідження ролі суду та правосуддя в політичній та правовій думці в Україні 1920–1930 рр. залишається незаповненою нішею, яка потребує комплексного дослідження, що і становить значний науковий інтерес.

Мета статті. Метою публікації є поглиблення знань щодо уявлень про роль суду та правосуддя в політичній і правовій думці в Україні на початку встановлення сталінського режиму за допомогою дослідження архівних документів, що збереглися в особливих папках із протоколами засідань Політбюро ЦК КП(б)У в 1924–1925 рр.

Виклад основного матеріалу. За даними ЦДАГО України, джерельний комплекс архіву почав формуватися у 1921–1922 рр. після створення Політбюро КП(б)У. Наприкінці 1932 р.

в архіві налічувалось понад 100 тис. справ, а на початку 1941 р. – понад 200 тис. справ, що склалися з документів і матеріалів ЦК і ЦКК КП(б)У, мемуарів ветеранів партії, ілюстративних матеріалів, які могли б стати у нагоді під час проведення цього дослідження. Але з початком німецько-радянської війни вивезти всі документи не вдалося, і значна їх кількість була спалена, щоб запобігти захопленню ворогом. Загалом архів втратив до 90% документів – близько 144 тис. одиниць зберігання. Серед втрат архіву – документальний комплекс ВУАМЛІН (зокрема, матеріали Інституту радянського будівництва і права за 1925–1936 рр.). Сильно постраждав і масив документів наукових установ (1918–1940 рр.) [12, с. 67–68].

Проте з документів 1924–1925 рр., що збереглися, цілком можливо встановити вплив політичної влади на судову діяльність, і є підстави вважати, що судовий напрям був пріоритетним у роботі Політбюро ЦК КП(б)У, оскільки питання суду ставились на обговорення кожні два-три засідання. Також звертає на себе увагу виокремлення рішень у сфері регулювання діяльності судів, що розглядалися в Політбюро, надання цим рішенням статусу інформації з обмеженим доступом і групування їх в окремі папки документів надзвичайної секретності.

Перші роки після встановлення радянської влади характеризуються цинічними безладами з боку більшовиків; відповідно, такі випадки потребували централізованого урегулювання (у тому числі за допомогою судового впливу). Це породжує політику подвійних стандартів, коли результат справи залежить від партійного статусу суб'єкта правопорушення.

Прикладом можуть слугувати справи щодо подій в штабі Тираспольського уїзного прикордонного відділу, де більшовики здійснювали напади на потяги, а також на приватних осіб в пошуках наживи (справа Штейнберга): листом зі штабу за № 200/с від 21 квітня 1923 р. керівнику Одеського губвідділу ГПУ цілком таємно повідомляється, що в ніч з 16 на 17 квітня працівниками розвідувального пункту № 5 у складі 15 чоловік здійснено напад на румунський потяг: його закидали гранатами та обстріляли з рушниць і кулеметів. Згідно з офіційними газетними даними, число жертв сягає 5 вбитих і 3 тяжко поранених, але за даними радянської розвідки, число жертв сягає 25 вбитих і поранених. При цьому зазначається, що в Бессарабії існує дві точки зору, одна з них стосовно того, що напа-

ди здійснювались саме радянською стороною [13]. Отже, за задумом партійної верхівки, на суд покладалось завдання спростувати таку налаштованість місцевого населення щодо членів більшовицької партії.

Відповідно до меморандуму в цій справі співробітники розвідувального пункту чинили подібні злочини неодноразово, наприклад серед іншого встановлено, що вони переправлялись на румунську сторону з метою нападу на приватну особу, після невдачі вчинили вбивство коменданта села та повернулись на радянську сторону. Внаслідок розслідування було виявлено, що до цього на румунській стороні вчинено 4 напади [14]. Достеменно невідомо та неможливо встановити, скільки таких нападів залишилось поза увагою влади, проте за наявними документами можна відстежити, що судовим органам надавались вказівки закінчувати справи про такі безчинства більшовиків. Зокрема, у цій справі в першій половині 1924 р. Наркомюсту надано директиви про її закінчення, а щодо обвинувачених членів партії – про передання справи в ЦВК [15]. Подальша доля цієї справи невідома, але вочевидь, розвитку вона не отримала.

З другої половини 1924 р. відбуваються випадки прямого втручання в роботу судових установ шляхом надання рекомендацій з приводу застосування міри покарання; це виглядає як висловлення позиції з боку ЦК партії в кожній окремій політичній справі. У цей же період простежується налагодження процесу погодження вироків у справах, що мали політичне значення, з вищим державним керівництвом.

Так, в особливій папці до п. 22 протоколу від 22 серпня 1924 р. у справі про Чернігівську банду Політбюро підтверджено вирок про розстріл десяти осіб [16]. В особливій папці до протоколу № 13 від 28 липня 1924 р. стосовно п. 8 про процес щодо політичних організацій на Лубенщині містяться директиви Політбюро надати суду право застосувати найвищу міру покарання відносно активних організаторів банди, винних у політичних вбивствах, за умови, що кількість засуджених не більше п'яти осіб [17]. Тут же зберігається шифрована телеграма Й. Сталіна від 30 липня 1924 р. Харківському ЦК КП(б)У, де повідомляється, що «згідно з постановою ЦК не заперечується проти вироку, викладеного в шифровці Квірінга» [18]. Іншим прикладом погодження позиції щодо вироку в справі є відомості особливої папки до п. 15 протоколу від 1 серпня

1924 р. з питання Полтавського процесу (справа про вбивство комуністами селянської родини), у якому надано директиву під формальною підставою відкласти винесення вироку до отримання директиви ЦК [19]. Таким чином, безпосередній вплив на судову діяльність в Україні набуває значення вже з цього часу, коли з'являються особливі папки з таємними директивами до протоколів засідань Політбюро ЦК КП(б)У.

Друга половина 1924 р., крім іншого, характеризується оформленням окремих інструкцій про порядок винесення місцевими судами вироків щодо застосування найвищої міри покарання. Зокрема, в особливій папці до протоколу № 30 від 3 жовтня 1924 р. зберігається шифрограма, згідно з якою губкомам надано директиву про те, що прокуратура одночасно із затвердженням обвинувального висновку, але до направлення справи до суду повинна повідомляти прокурору республіки та ЦК КП(б)У про всі процеси політичного характеру, у яких передбачається винесення найвищої міри покарання [20]. Слід відзначити, що згідно з матеріалами особливої папки до протоколу № 35 від 14 листопада 1924 р. цей порядок також безпосередньо роз'яснювався окремою цілком таємною шифрограмою з Москви [21]. Очевидно, потреба в такому порядку існувала для попереднього повідомлення судів про необхідні дії з їхнього боку.

У цей же період (листопад – грудень 1924 р.) створюється окрема комісія у політичних справах Політбюро, і з цього часу остаточно оформлюється розуміння «політичних справ». Діяльність комісії має своїм наслідком встановлення порядку, за якого рішення в кожній окремій політичній справі фактично приймається партійним керівництвом, а не судовими органами республіки. Закладаються основи вибірковості та політичного планування правосуддя з позицій доцільності чи недоцільності проведення «показового процесу», оскільки на практиці подекуди виявлялось, що деякими показовими процесами досягається небажаний результат. З питань щодо політичних справ надходять директиви з центру щодо того, у якому порядку судити (звичайному чи показовому), поширювати чи не поширювати інформацію про процес у пресі, яким чином «готувати» справу [22]. Інколи заборона проведення показових процесів накладається щодо певної категорії справ: «Как общее правило признать нецелесообразным проведение показательных процессов по делам об убийствах рабкоров и селькоров» [23].

Вже у першій половині 1925 р. листи-звіти з приводу ходу розгляду політичних справ направляються безпосередньо Й. Сталіну. Наприклад, відповідно до матеріалів особливої папки до п. п. 8, 9 протоколу № 5 від 26 лютого 1925 р. Е. Квіринг надає директиви з приводу вироку (Шишацька справа) щодо можливості застосування міри покарання до учасників справи – комуністів з одночасним застереженням про направлення відповідного листа генеральному секретарю [24]. Таким чином, у повну силу розпочинає працювати порядок погодження позиції в політичних справах із Москвою, а директиви надходять безпосередньо від Й. Сталіна секретними шифrogramами [25].

Система налагоджувалась таким чином, що генеральний секретар не мав очевидного прямого впливу на результати рішень, що приймалися Політбюро та судовими органами, а весь обсяг відповідальності фактично перекладався на окремих суддів, оскільки саме вони ставили підписи під ухваленими рішеннями. У своїй книзі «Тріумф і трагедія», присвяченій дослідженню особи Й. Сталіна, Д.А. Волкогонов називає це принципом «пробаблізму»: «У Сталина уже давно начало просматриваться качество, которое Гегель называл пробаблизмом. Суть его заключается в том, что личность, совершающая какой-либо нравственно неблагоприятный поступок, старается для себя внутренне оправдать его и представить добрым. Сталин так и поступал. <...> На первых порах он пытался доказать себе: это нужно в интересах «защиты ленинизма». Затем все, что он делал, считал нравственно оправданным во имя «построения социализма в одной стране». В конце концов принцип пробаблизма займет важное место в арсенале политических средств Сталина» [26, с. 129].

Відповідно до відпрацьованого порядку Й. Сталін вносив питання на засідання Політбюро, після його розгляду складались резолюції, які й направлялись до України шифрованими телеграмами, після цього передавались в Наркомюст, а вже звідти через секретну частину – в суди. Неможливо не відзначити і тон цих резолюцій, а також їхній рекомендаційний характер, наприклад: «запропонувати направити процес», «вважати можливим застосування міри соціального захисту» і т. ін. Саме така зовнішня диспозитивність і сприяла досягненню мети завуальованого впливу на судові процеси в Україні на цьому етапі.

Висновки та пропозиції. Аналіз матеріалів особливих папок із протоколами засідань Політбюро ЦК КПБУ в 1924–1925 рр. надає можливість визначити чинники, що мали важливе значення для побудови лінії впливу на суди, та, як наслідок, роль суду та правосуддя в Україні радянського періоду 1920–1930 рр.:

1) заполітизованість і класифікація справ на ті, що несуть чи не несуть політичне «навантаження»;

2) централізм і прийняття рішень після їх погодження з партійною верхівкою;

3) директиви у політичних справах;

4) вказівки щодо визначення міри покарання;

4) резолютивність рекомендацій із відсутністю чіткого мотивування;

5) політична пропаганда та показовість процесів тощо.

За таких обставин сучасне дослідження судової діяльності та уявлень про роль суду й правосуддя в політичній і правовій думці України періоду 1920–1930 рр. покликане спростувати визначення ролі суду відповідно до цілей, завдань і функцій судів, зазначених у законодавстві, оскільки, як це вбачається з матеріалів особливих папок, основна роль суду полягала у виконанні політичної волі, тим самим звільняючи найвище державне керівництво від безпосередньої відповідальності, при тому що для суспільства викладалась інша модель судової діяльності, і режим особливо секретного зберігання документів щодо судової діяльності вищим партійним керівництвом покликаний підтвердити цей факт.

Список використаної літератури:

1. Бабій Б.М. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.) / Б.М. Бабій ; АН УРСР, Сектор держави і права. – К. : Видавництво АН УРСР, 1961. – 384 с.
2. Диденко М.П. Створення радянського суду в УРСР / М.П. Диденко // Харьк. юрид. институт. Ученые записки. – Т. 11. – Вып. 2. – Х. : Харьк. юрид. ин-т. – 1975. – С. 34–65.
3. Кожевников М.В. История советского суда, 1917–1956 годы / М.В. Кожевников. – М. : Госюриздат, 1957. – 383 с.
4. Курицын В.М. Переход к НЭПу и революционная законность / В.М. Курицын. – М. : Наука, 1972. – 216 с.
5. Петухов Г.Е. Советский суд и становление революционной законности в государственном управлении (историко-теоретическое исследование) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук :

спец. 12.00.01 / Г.Е. Петухов ; Харьковский юридический институт им. Ф.Э. Дзержинского. – Х., 1985. – 55 с.

6. Портнов В.П. Становление правосудия Советской России (1917–1922 гг.) / В. П. Портнов, М. М. Славин ; ред. С.В. Боботов ; АН СССР. Ин-т государства и права. – М. : Наука, 1990. – 168 с.
7. Суслло Д.С. Історія суду Радянської України (1917–1967) / Д.С. Суслло. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 217 с.
8. Гончаренко В.Д. Становлення і розвиток Верховного Суду України / В.Д. Гончаренко, О.Л. Копиленко, О.В. Зайчук // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 1 (35). – С. 2–11.
9. Усенко І. Положення про судоустрій Української РСР 1925 р. / І. Усенко, В. Чехович // Радянське право, 1985. – № 12. – С. 58–60.
10. Пуховська А.С. Судова система Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (1921–1944 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.С. Пуховська ; Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського, Каф. історії та теорії держави і права. – Сімф., 2012. – 190 с.
11. Усеїнова Г.С. Становлення та розвиток судової системи України 1921–1929 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Г.С. Усеїнова ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 20 с.
12. Архівні установи України: Довідник. Т. 1. Державні архіви / Держкомархів України, УНДІАСД ; редкол.: Г.В. Боряк (голова), І.Б. Матяш, Г.В. Папакін. – 2-е вид., доп. – К., 2005. – 692 с.
13. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2. – С. 47–47.
14. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2. – С. 52–53.
15. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2. – С. 42.
16. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2. – С. 86.
17. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2. – С. 65.
18. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2. – С. 67.
19. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2. – С. 73.
20. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2. – С. 114.

21. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 2. – С. 115.
22. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 3. – С. 20.
23. Жирнов Є. Слухати показовим процесом / Є. Жирнов // Закон і бізнес. – 2010. – № 45 (980). – [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/1004-sluhati_pokazovim_procesom.html.
24. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 3. – С. 11.
25. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 3. – С. 18–19, 21.
26. Волкогонов Д.А. Триумф и трагедия: политический портрет И. В. Сталина : в 2-х кн. / Д.А. Волкогонов. – Т. 1. – Ч. 1. – М., 1989. – 303 с.
-

Демида М. А. Начало сталинского суда: по материалам особой папки (1924–1925 гг.)

Статья посвящена анализу проблем судебной деятельности в начале установления сталинского режима в Украине в контексте исследования роли суда и правосудия в политической и правовой мысли 1920–1930 гг. В статье проводится изучение архивных документов, сохранившихся в особых папках с протоколами заседаний Политбюро ЦК КПБУ в 1924–1925 гг. Определяются факторы, которые имели важное значение для построения линии влияния на судебную деятельность и состояние правосудия, и, как следствие, роль суда и правосудия в Украине советского периода 1920–1930 гг. Сформулированы предложения по совершенствованию теоретических основ относительно данной темы.

Ключевые слова: суд, правосудие, роль суда, роль правосудия, советское правосудие, советский суд.

Demida M. A. The beginning of Stalinist judiciary: based on particular folder (1924–1925 years)

The article analyzes the problems of judicial activities in the period of early establishment of the Stalinist regime in Ukraine in the context of research the role of the court and justice in political and legal thought in 1920–1930s. In the article are studied archival documents, which preserved in special folders with protocols of meetings of the Politburo of Communist Party in 1924–1925s. The article identifies the factors that were important to build line of influence on judicial activities and justice and, consequently, the role of judiciary and justice in Ukraine of Soviet period of 1920–1930s. The formed suggestions are from the improvement of theoretical principles in relation to the marked problem.

Key words: court, justice, role of the court, role of justice, Soviet justice, Soviet court.

УДК 37.014.012:342.733

Л. М. Моїсєєнко

кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальнонаукової підготовки
Красноармійського індустріального інституту
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

М. М. Пархоменко

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри загальнонаукової підготовки
Красноармійського індустріального інституту
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ДОСТУПНІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В РЕГІОНАХ У ПЕРІОД РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

*Стаття присвячена аналізу проблеми забезпечення прав громадян на вищу освіту, до-
тримання інтересів особи, держави, територіальних громад і роботодавців в умовах ре-
формування системи вищої освіти в Україні. Особлива увага приділена аналізу змін, що від-
буваються після ухвалення Закону України «Про вищу освіту», та з'ясуванню відповідності
цих змін міжнародному праву, європейським тенденціям, українському законодавству тощо.*

Ключові слова: вища освіта, територіальні громади, доступність освіти, ліцензійні
обсяги, держзамовлення.

Постановка проблеми. Тяжіння України до європейського цивілізаційного простору вимагає від вищої національної освіти впровадження та засвоєння гуманістичних принципів та підходів. Сучасні трансформаційні процеси та модернізація вищої освіти спрямовані на затвердження якісно нових критеріїв щодо викладацького складу, організації навчального процесу, системи підготовки кадрів тощо.

Метою реформування є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої у європейський простір вищої освіти та європейський дослідницький простір [1].

А серед головних пріоритетів модернізації є відкриття можливостей для кожної окремої людини – суб'єкта освітнього простору певної країни щодо реалізації себе або в освітньому, або в професійному плані у будь-якому іншому національно-культурному середовищі, збагачення своїх культуротворчих, самоідентифікаційних і компетентнісних вмінь і здатностей [2, с. 38–44].

Слід відзначити, що для України ці зміни пов'язані з реалізацією Болонського процесу, а це є впровадженням зарубіжного досвіду в систему національної освіти.

Аналіз останніх досліджень. Проблема реформування вищої освіти є предметом дослідження вже тривалий період. Так, над питаннями впровадження Болонського процесу та інтеграції України до європейського освітнього простору присвячені роботи значної кількості дослідників, а саме В. Кременя, Ю. Рашкевича, В. Ільїної, О. Уваркіної, І. Зварич, І. Зязюна тощо [3, с. 105–111].

Утім, тема продовжує залишатися актуальною, вимагати постійного переосмислення та узагальнення, оскільки реформування освіти викликає велику кількість запитань у всіх учасників освітнього процесу. Крім того, стримувальним фактором у справі реформування системи вищої освіти може бути небажання учасників освітнього процесу різних рівнів включатися в реформаційні процеси через нерозуміння та неприйняття реформи.

У зв'язку із цим актуальним для України залишається і ризик щодо нездатності під час реформування подолати опір консервативних кіл академічного середовища та неспроможності сконструювати систему стимулів для його залучення до реалізації трансформації вищої освіти. Крім того, вважаємо за доцільне проаналізувати

зміни, що відбуваються останнім часом в системі освіти, та з'ясувати їх відповідність європейським тенденціям і заявленим завданням.

Метою статті є аналіз змін, що відбуваються в системі вищої освіти після ухвалення Закону України «Про вищу освіту», та з'ясування їх відповідності міжнародному праву, європейським тенденціям, українському законодавству та забезпеченню праву громадян на доступність вищої освіти в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. внесло кардинальні зміни в організацію роботи вищих навчальних закладів.

Зазначені в Законі зміни в основному були спрямовані на: створення механізму виборів ректорів, деканів і завідувачів кафедр; права вишів на остаточне присудження наукових ступенів; надання навчальним закладам фінансової автономії; запровадження механізму електронного вступу; введення наукових ступенів: молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук; розширення автономії університетів тощо.

Для порівняння та аналізу ситуації в освітній галузі не випадково були взяті два вищі навчальні заклади. По-перше, це Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», столичний вищий навчальний заклад з доброю рекомендацією, який за рейтингом «Топ-200 Україна» 2016 року став одноосібним лідером. По-друге – Донецький національний технічний університет, який в цьому ж рейтингу зайняв 23-тє місце. Крім того, у результаті складної воєнно-політичної ситуації на сході України ДонНТУ був переміщений до маленького районного містечка Покровська на базу структурного підрозділу Красноармійського індустріального інституту [4]. Сьогодні перед університетом гостро стоять питання виживання, збереження структурного підрозділу та подолання проблем, що зазнають провінційні навчальні заклади.

Вступна компанія 2016 року дала змогу всім учасникам відчувати зміни освітнього процесу, що настали після введення в дію Закону України «Про вищу освіту», і викликала занепокоєння ректорів різних навчальних закладів [5]. Особливо багато питань і претензій було щодо застосованого алгоритму та процедури здійснення «широкого конкурсу за спеціальностями» з метою реалізації вимог Закону України «Про вищу освіту» щодо розподілу державного за-

мовлення на підготовку бакалаврів денної форми навчання.

Одне з головних зауважень стосувалося невідповідності цієї моделі моделям, прийнятим в абсолютній більшості країн Європи, що мають найбільш рейтингові науково-освітні системи. Друге зауваження стосувалося дозволу міністерства для окремих навчальних закладів перевищити фактичні обсяги (25%) державного замовлення, що дало можливість керівникам вищих навчальних закладів говорити про нерівні умови вступної компанії та порушення норм закону України «Про вищу освіту», а саме п.п. 2, 3, 6 п. 3 ст. 3 Закону [6].

Далі наведені таблиці, що складені за інформаційною системою «Конкурс». Вибір спеціальностей для порівняння був обраний за принципом: такі, що зберігають традиційну популярність серед абітурієнтів, – «економіка та менеджмент»; такі, що затребувані в суспільстві та вимагають додаткової підготовки, – «хімічні технології та комп'ютерна інженерія»; такі, що готують спеціалістів для конкретної галузі, – «гірництво». Отримані дані дають змогу не тільки наочно продемонструвати особливості вступної компанії 2016 року, але й проаналізувати стан вищої освіти, зробити певні висновки та пропозиції [7].

Аналізуючи дані таблиці 1–4, можна виділити кілька особливостей вступної компанії 2016 року. Перша особливість – це розподіл місць держзамовлення. Так, наприклад, відношення держзамовлення до ліцензійних обсягів освітнього ступеню «бакалавр» становить у 2016 році 4,7% для Донецького національного технічного університету та 43% для Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

І хоча в Законі «Про вищу освіту» прямо вказано на те, що Міністерство освіти та науки України зобов'язується забезпечити «збалансовану структуру та обсяг підготовки фахівців з вищою освітою з урахуванням потреб особи, інтересів держави, територіальних громад і роботодавців (п.п. 6 п. 3 ст. 3)», на спеціальність «гірництво» в ДонНТУ, який саме розташований в регіоні, де працюють великі вугільні підприємства, а професія гірничий інженер є затребуваною, було виділено 12 (денна форма навчання) та 2 (заочна форма навчання) держбюджетні місця відповідно.

Крім того, виходячи з економічної ситуації в країні, все менше українців можуть дозволити собі навчання за рахунок фізичних осіб, що

значно обмежує учасників вступної компанії у виборі спеціальностей та закладів освіти, місця їх розташування. Утім, на деяких спеціальностях, такі як «менеджмент», значна кількість студентів виявилася готовою навчатися за рахунок фізичних осіб (Табл. 1).

Не можна не звернути увагу і на неготовність абітурієнтів до високих конкурсних балів на «бюджетні» місця» деяких спеціальностей. У результаті вищі навчальні заклади втратили місця держзамовлення, що певною мірою вплине і на вступну компанію 2017 року. Це сигналізує про

Таблиця 1

Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «бакалавр» у Донецькому національному технічному університеті (денне відділення)

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано	Конкурсний бал
1.	Економіка	250	11	11	110,25
2.	Менеджмент	280	17	27	101,70
3.	Хімічні технології та інженерія	110	10	5	132,10
4.	Комп'ютерна інженерія	200	16	9	113,95
5.	Гірництво	515	12	16	106
6.	Всього	1355	65	68	112,6

Таблиця 2

Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «бакалавр» (денне відділення) у Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут»

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано	Конкурсний бал
1.	Економіка	80	19	16	174,90
2.	Менеджмент	55	17	17	170,85
3.	Хімічні технології та інженерія	25	20	20	159,35
4.	Комп'ютерна інженерія	180	115	114	173,75
5.	Гірництво	75	8	5	130,80
6.	Всього	415	179	172	162

Таблиця 3

Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «бакалавр» (заочне відділення) у Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут»

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано	Конкурсний бал
1.	Економіка	60	0	0	0
2.	Менеджмент	40	2	5	131,35
3.	Хімічні технології та інженерія	20	0	1	129
4.	Комп'ютерна інженерія	70	2	3	135,95
5.	Гірництво	20	0	0	0
6.	Всього	210	4	9	132

Таблиця 4

Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «бакалавр» у Донецькому національному технічному університеті (заочне відділення)

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано	Конкурсний бал
1.	Економіка	240	0	0	0
2.	Менеджмент	160	0	0	0
3.	Хімічні технології та інженерія	95	0	0	0
4.	Комп'ютерна інженерія	120	0	0	0
5.	Гірництво	460	2	0	0
6.	Всього	1075	2	0	0

відсутність усвідомлення особи відповідальності перед собою та суспільством, про недостатню роботу загальноосвітньої школи, батьків із підготовки конкурентоспроможних абітурієнтів, здатних боротися за бюджетні місця. 60% випускників 2016 року з технічних спеціальностей і 100% з економічних спеціальностей, що потрапили на бюджетні місця до структурного підрозділу ДонНТУ, а саме до Красноармійського індустріального інституту, готувалися до ЗНО за допомогою репетиторів. 30% студентів першокурсників технічних спеціальностей заявили, що хотіли б мати репетитора, але не мали достатньо коштів для цього. А отже, можна скоріше говорити про існування ситуації соціальної та культурної нерівності в суспільстві, ніж про забезпечення рівного доступу до якісної освіти. Якщо ж комерціалізація торкнеться і загальноосвітніх закладів, ми будемо мати ще більш загострену соціальну розшарованість.

Умовою позитивного вирішення проблеми має стати принципи гуманізму та людиноцентризму в освіті.

Зменшення місць держзамовлення неминуче приведе до скорочення числа студентів із незаможних сімей, оскільки, виходячи з економічної ситуації в Україні, відбувається зростання відсотку батьків, неспроможних оплачувати навчання за рахунок фізичних осіб, або забезпечити проживання та навчання дітей у великому місті. Постраждають насамперед мешканці провінцій, оскільки рівень забезпеченості в регіонах значно нижчий, ніж у великих містах, що, у свою чергу, приведе до зменшення кількості студентів регіональних ВНЗ, 90% студентів яких – це мешканці регіону, а це прискорить зміну типу вищого навчального закладу.

Крім того, ця ситуація може створити серйозні проблеми, пов'язані з відсутністю альтернативи навчанню у вищих навчальних закладах, тобто із зайнятістю молоді, зростанням вільного часу, як наслідок – злочинності, збільшення розчарованості та зневіри в майбутньому. Адже за 25 років в Україні вдалося подолати штамп початку 90-х років ХХ ст. про те, що вищу освіту мають змогу отримати виключно забезпечені люди. Крім того, слід пам'ятати, що серед українців міцно закріпився стереотип про зв'язок успішності людини з отриманням вищої якісної освіти. За даними соціологів, щонайменше 65% випускників шкіл бажають здобути вищу освіту, хоча одночасно система вищої освіти може прийняти на навчання тільки 35% від випускників [8].

Таким чином, вищим навчальним закладам слід пам'ятати, що комерціалізація освіти та значне скорочення бюджетного фінансування виводить їх на новий рівень конкуренції, де доступність освіти корелює з такими вартісними рисами, як якість освіти, суспільна потреба та особистісна самореалізація [9, с. 54–58].

На наш погляд, у цій конкуренції держава має відігравати роль незалежного арбітра з метою все ж таки дотримання прав громадян на рівну освіту та забезпечення інтересів територіальних громад і роботодавців.

Слід відзначити, що окремої уваги потребують регіональні галузеві вищі навчальні заклади, які забезпечують підготовку кадрів у регіонах. На сучасному етапі вони перебувають в зоні ризику. Їх підтримка та збереження є соціально необхідним фактором для розвитку регіонів.

Що стосується аналізу конкурсного балу, то тут складно порівнювати й робити висновки, оскільки в цьому випадку система не є прозорою; з'ясувати, за яким принципом абітурієнт був зарахований із цим балом, неможливо; крім того, бал був різним для різних спеціальностей.

Для освітнього рівня «спеціаліст» і «магістр» (Табл. 5–8) взагалі порівняння виявилось неможливим, оскільки в обраних вишах були різні шкали для визначення конкурсного балу.

Щодо набору студентів заочного відділення, то їх кількість у 2016 році значно скоротилася, тому що працівники підприємств, що традиційно навчалися на заочному відділенні, виявилися неготовими до участі в ЗНО (Табл. 3, 4). Причини цього криються в недостатній інформованості працівників, що хотіли б підвищити свій освітній рівень, зайнятості тощо. Крім того, причини відмови криються в невпевненості в можливості успішної участі в ЗНО через невеликий відсоток залишкових знань. Тут знов відчувається дисонанс із Законом «Про вищу освіту», а саме пп. 3 п. 3 ст. 3 щодо «розширення можливостей для здобуття вищої освіти та освіти протягом життя».

Зрозуміло, що вищим навчальним закладам слід проводити більш активну роз'яснювальну роботу серед працівників на підприємствах, використовувати ЗМІ, рекламу, а Міністерству освіти та науки України – розробити механізм, щоб відкрити можливість громадянам, які працюють, реалізовувати своє право на вищу освіту, освіту протягом життя тощо.

Одним із варіантів забезпечення можливості в реалізації потреб громадян в отриманні освіти,

Таблиця 5

**Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «спеціаліст»
у Донецькому національному технічному університеті (денне відділення)**

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано
1	Економіка	122		1
2	Менеджмент	420		
3	Хімічні технології та інженерія	65	3	4
4	Комп'ютерна інженерія	155	4	5
5	Гірництво (розроблення родовищ та видобування корисних копалин)	350	13	18
6	Всього	1112	20	28

Таблиця 6

**Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «спеціаліст»
(денне відділення) у Національному технічному університеті України
«Київський політехнічний інститут»**

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано
1	Економіка	50	5	5
2	Менеджмент	45	0	0
3	Хімічні технології та інженерія	30	20	19
4	Комп'ютерна інженерія	100	48	47
5	Гірництво (розроблення родовищ та видобування корисних копалин)	45	6	6
6	Всього	270	79	77

Таблиця 7

**Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «магістр»
у Донецькому національному технічному університеті (денне відділення)**

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано
1	Економіка	50	3	3
2	Менеджмент	190	3	3
3	Хімічні технології та інженерія	75		
4	Комп'ютерна інженерія	100	5	5
5	Гірництво (розроблення родовищ та видобування корисних копалин)	80	12	2
6	Всього	495	23	13

Таблиця 8

**Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «магістр»
(денне відділення) у Національному технічному університеті України
«Київський політехнічний інститут»**

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано
1	Економіка	20	10	14
2	Менеджмент	40	18	19
3	Хімічні технології та інженерія	10	8	9
4	Комп'ютерна інженерія	35	29	31
5	Гірництво (розроблення родовищ та видобування корисних копалин)	15	8	8
6	Всього	120	73	81

перепідготовці можуть стати освітні платформи віртуальних курсів і збереження дистанційної освіти як традиційної для ВНЗ [10, с. 49–53].

Аналізуючи дані таблиць 5–8, можна побачити, що співвідношення ліцензійних обсягів і держзамовлення становило для освітнього ступеня «спеціаліст» 1,7% у ДонНТУ і 29% у «Київській політехніці», а для освітнього рівня «магістр» відповідно 4,6% та 60,8%.

Утім, майже всі місця держзамовлення були зайняті, за винятком спеціальності «гірництво» освітнього рівня «магістр» в ДонНТУ.

Відомо, що з 2017 року підготовка фахівців із вищою освітою буде здійснюватися за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на таких рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий) рівень; науковий рівень [11].

Тому в наступному році набір на освітній ступінь «спеціаліст» не буде здійснюватися, а отже, можна очікувати скорочення навантаження або скорочення штатів за умови збереження ситуації.

Висновки та пропозиції. Отже, всім учасникам освітнього процесу зрозуміло, що модернізація освіти необхідна, бо вона має якісно змінити всю систему вищої освіти – від управління до підготовки кадрів. Конкурентним стане тільки такий вищий навчальний заклад, що буде здатний утримати стійку позицію в певних сегментах глобального ринку освітніх послуг і результатів освітньої діяльності, досягти міжнародних переваг у науковій діяльності, надавати якісні та сучасні освітні послуги та виконувати важливі соціальні завдання суспільства.

Але й зрозуміло, що не всі ВНЗ перебувають у рівних умовах. У менш вигідному становищі залишаються регіональні вищі навчальні заклади. У найбільш складних умовах опинилися ВНЗ, що стали вимушено переміщеними, і ті, що опинилися в зоні АТО. А отже, суспільству необхідно продумати додаткові механізми для створення більш сприятливих умов щодо організації освітньої послуги саме для цих ВНЗ із метою дотримання конституційного права на вищу освіту.

На думку авторів, державі через Міністерство освіти та науки України слід розробити «Стратегію підтримки галузевих регіональних ВНЗ на 2017–2022 рр.», де перш за все зазначити квотування бюджетних місць бакалаврів та магістрів у галузевих регіональних вищих навчальних закладах на 5 років з метою забез-

печення зайнятості молоді цього регіону та підготовки фахівців для потреб регіону.

Крім того, необхідні відкоригувати типові посадові інструкції, класифікатори професій, розробити додаткові роз'яснення для роботодавців і відділів кадрів щодо працевлаштування та заняття посади з урахуванням нових ступенів освіти.

Для забезпечення можливостей робітників регіону щодо навчання без відриву від виробництва пропонується тимчасове звільнення прибутку підприємств від оподаткування пропорційно розміру витрат на підготовку робітників до вступу до ВНЗ і навчання за рахунок юридичних осіб. Для цього слід внести відповідну правову норму до підрозділу 4 Перехідних положень Податкового кодексу України.

Список використаної літератури:

1. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект). – К., 2014. – 75 с.
2. Уваркіна О. Українська освіта на шляху до спільного європейського освітнього простору / О. Уваркіна. // Вища освіта України. – 2012. – № 3. – С. 38–44.
3. Ільїна В.М. Деякі аспекти сутності Болонського процесу та ЄКТС / В.М. Ільїна // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2012. – № 36. – С. 105–111. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2012_36_21.
4. Рейтинг вишів Топ-200 Україна 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/rating/51454/>.
5. Одеські університети глибоко стурбовані станом вступної компанії у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nubip.edu.ua/node/23785>.
6. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ru/1556-18>.
7. Вступна кампанія 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vstup.info/>.
8. Переваги дистанційної освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/articles/522.html>.
9. Силадій І. Демократизація як відповідь освіти на виклики глобалізованого світу / І. Силадій // Вища освіта України. – 2016. – № 1. – С. 54–58.
10. Опанасюк Ю. Дистанційне навчання як наслідок еволюційної традиційної системи освіти / Ю. Опанасюк // Вища освіта України. – 2016. – № 1. – С. 49–53.
11. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ru/1556-18>.
12. da.gov.ua/laws/show/ru/1556-18.

Моисеенко Л. Н., Пархоменко М. Н. Анализ проблемы обеспечения права граждан на доступность высшего образования в регионах в период реформирования системы высшего образования в Украине

Статья посвящена анализу проблемы обеспечения права граждан на высшее образование, соблюдения интересов личности, государства, территориальных общин и работодателей в условиях реформирования системы высшего образования в Украине. Особое внимание уделено анализу изменений, происходящих после принятия Закона Украины «О высшем образовании», и установлению соответствия этих изменений международному праву, европейским тенденциям, украинскому законодательству и т. д.

Ключевые слова: высшее образование, территориальные общины, доступность образования, лицензионные объемы, госзаказ.

Moiseenko L. N., Parkhomenko M. T. Analysis of safeguarding rights problem of the citizens and access to higher education in regions at a time of reformation of Ukrainian higher educational system

This article analyzes the problems of ensuring citizens' rights to higher education, the interests of the individual, the state, local communities and employers in terms of reforming the higher education system in Ukraine. Particular attention is paid to the analysis of changes occurring after the adoption of the Law of Ukraine "On Higher Education" and the establishment of compliance of these changes to international law, European trends, the Ukrainian legislation, etc.

Key words: higher education, territorial communities, access to education, licensing volumes, state order.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.44

Ю. С. Паніна

асистент кафедри міжнародного
приватного права, правосуддя та адвокатури
Ужгородського національного університету

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ДОГОВОРІВ ФРАНЧАЙЗИНГУ ЗА МЕТОДОМ ПОШИРЕННЯ ФРАНШИЗИ

У статті досліджені наявні у вітчизняній та зарубіжній правовій думці класифікації договорів франчайзингу за критерієм методу поширення франшизи. Також проаналізовані відмінності у тлумаченні окремих видів договорів франчайзингу вітчизняними та зарубіжними науковцями, зокрема договорів франчайзингу розвитку території. Досліджені такі маловідомі українській правовій доктрині види договорів франчайзингу, як договір гібридного франчайзингу та договір послідовного франчайзингу. На основі здійсненого узагальнення запропоновано логічно обґрунтовану класифікацію договорів франчайзингу за критерієм методу поширення франшизи.

Ключові слова: франчайзинг, класифікація договору франчайзингу, майстер-франчайзинг, франчайзинг розвитку території, послідовний франчайзинг, гібридний франчайзинг.

Актуальність теми. Договір франчайзингу набуває все більшого поширення в сучасних умовах ринкової економіки, розширення виробниками ринків збуту та зростання частки сфери обслуговування у світовій економіці. З кожним роком все більша частка світового товарно-грошового обороту припадає на компанії, що функціонують на основі франчайзингу. Однак, незважаючи на це, теоретичні аспекти договору франчайзингу, зокрема і класифікації цього виду договору, ще не є достатньо дослідженими.

Необхідно відзначити, що метод поширення франшизи є одним з основних чинників, який суттєво впливає на ефективність та успішність франчайзингової системи загалом. Адже від того, чи, наприклад, франчайзі відкриє лише одну точку, де здійснюватиметься передбачена договором франчайзингу діяльність на відповідних умовах, чи відкриє кілька таких точок у межах визначеної території, суттєво залежить результат діяльності франчайзингової мережі. Або ж франчайзеру може бути вигідніше укласти договір франчайзингу вже з діючим суб'єктом, який має постійних клієнтів, ділову репу-

тацію тощо і лише реорганізує свою діяльність відповідно до вимог франчайзера (конверсійний франчайзинг).

Метод поширення франшизи – це свого роду стратегія, яку обирає франчайзер для розбудови своєї франчайзингової мережі. Водночас метод поширення франшизи обумовлює правову структуру відносин між франчайзером і франчайзі, визначає їхні взаємні права та обов'язки, у зв'язку з чим потребує юридичного аналізу.

Постановка проблеми. Багато країн світу не мають спеціального законодавства, яке б регулювало відносини за договором франчайзингу, а ті країни, які все ж вдалися до детального нормативно-правового регулювання договору франчайзингу, зазвичай не закріплюють в законодавчих актах норми щодо видів договорів франчайзингу. Тож визначення особливостей того чи іншого договору франчайзингу та врегулювання відносин між сторонами відповідно до таких особливостей сторони франчайзингу здійснюють самостійно та зазвичай фіксують безпосередньо в договорі.

Наявні в науковій доктрині класифікації договорів франчайзингу є неточними та часто су-

перечать одна одній. Ні в зарубіжній, ні у вітчизняній теорії цивільно-правової науки не існує чіткої та уніфікованої класифікації договорів франчайзингу за ознакою методу поширення франшизи.

В силу інтенсивного розвитку економічних зв'язків та поширення використання договорів франчайзингу у світі виникають нові методи поширення франшизи та, відповідно, нові види договорів франчайзингу, які ще не є достатньо дослідженими і щодо розуміння яких у правовій думці ще не сформувався спільних узгоджених підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання класифікації договору франчайзингу досліджували такі українські науковці, як І.П. Босак, Л.В. Момот, І.В. Свида, Г.В. Цірат, Ю.В. Чернюк, Т.Є. Воронкова, О.В. Гладка та інші, а також фахівці у сфері економіки: О.Є. Кузьмін, Т.В. Мирончук, І.З. Салата, Л.В. Марчук. Особливо ґрунтовно досліджено класифікації договору франчайзингу саме за методом поширення франшизи у працях Г.В. Цірат.

Серед зарубіжних дослідників договору франчайзингу у сфері вивчення класифікації договору франчайзингу варто відзначити праці таких науковців, як В. Колесников, А.К. Мхитарян, М.С. Шахова, М. Фадайро, С. Ланчімба, М. Грісмаєр, Д. Хусейн, Дж. Віндспергер, Т. М. Керкович, К. Лі, Дж. Джарвіс, Ш. Кундра, Б. Мігаубі, С. Грюнеберг, В. Малкіна тощо.

Беззаперечним є той факт, що за кордоном питання класифікації договору франчайзингу за методом поширення франшизи є більш дослідженим, ніж у вітчизняній правовій доктрині. Окремі види договору франчайзингу не досліджувались в Україні через те, що вони є відносно новими та зародились у зарубіжній практиці укладення договорів франчайзингу.

Щодо такого виду договору франчайзингу, як франчайзинг розвитку території, думки українських та зарубіжних науковців розходяться, оскільки Г.В. Цірат, І.І. Килимник та деякі інші дослідники, на відміну від зарубіжних, не вважають цей договір різновидом договору франчайзингу.

Мета наукової статті полягає в комплексному аналізі окремих видів договору франчайзингу за методом поширення франшизи та побудові чіткої, повної та структурованої класифікації договору франчайзингу за відповідним критерієм.

Виклад основного матеріалу. У розробленому Міжнародним інститутом уніфікації приватного

права (далі – УНІДРУА) «Посібнику міжнародного майстер-франчайзингу» визначено, що найчастіше на міжнародному рівні договори франчайзингу укладаються двома методами: шляхом укладення договору прямого франчайзингу чи договору майстер-франчайзингу [5, с. 11].

Слід відзначити, що договори прямого та майстер-франчайзингу не закріплюються як окремі різновиди в жодному законодавчому акті держав – членів ЄС, тож існують лише в доктрині європейського права та міжнародній практиці укладення договорів франчайзингу. Договори прямого та майстер-франчайзингу визначаються європейськими дослідниками саме як методи поширення франшизи.

Прямий франчайзинг не передбачає жодних посередників між франчайзером і франчайзі [6, с. 106]. У свою чергу, прямий франчайзинг в УНІДРУА поділяють на одиничний франчайзинг і франчайзинг, який уособлює договір розвитку (договір франчайзингу розвитку територій) [5, с. 13].

Водночас європейські науковці виділяють значно більше різновидів прямого франчайзингу. Зокрема, сербська дослідниця франчайзингу Tamara Milenkovic Kerkovic, окрім майстер-франчайзингу, розрізняє одиничний, конверсійний, комбінований франчайзинг, договір територіального представництва, франчайзинг розвитку території [6, с. 106]. Однак ця класифікація теж не є вичерпною, оскільки не передбачає багатоелементного франчайзингу (англ. *multi-unit franchising*), який протягом останніх років ґрунтовно досліджується такими науковцями, як Muriel Fadaïro (Франція), Josef Windsperger, Michele Griessmaier (Австрія) [3], [4].

Одиничний, або одноелементний, франчайзинг (англ. *single-unit franchising*) є найпростішою формою прямого франчайзингу, що передбачає передачу франчайзером певному франчайзі права відкрити одиничну франчайзингову точку та управляти нею [8, с. 18]. Одиничність тут означає права франчайзі відкривати тільки одну франчайзингову точку (наприклад, цех, магазин, автомийку, автосервіс, салон тощо), де він вироблятиме/продаватиме товари чи надаватиме послуги під торговельною маркою чи іншим позначенням франчайзера з дотриманням інших умов, передбачених договором.

Одиничний (одноелементний) франчайзинг рідко використовується на міжнародному рівні, крім випадків, коли держави, резидентами яких є франчайзер і франчайзі, географічно та культурно наближені один до одного [5, с. 13].

Багатоелементний франчайзинг передбачає право франчайзі мати дві і більше точки в одній франчайзинговій мережі. Тому багатоелементний франчайзинг дуже тісно пов'язаний із франчайзингом розвитку території (англ. *area development franchising*), який передбачає право (і водночас обов'язок) франчайзі відкрити певну кількість франчайзингових точок на визначеній території протягом встановленого строку [3, с. 3].

То як же співвідносяться багатоелементний франчайзинг і франчайзинг розвитку території?

М. Fadairo, С. Lanchimba та J. Windsperger, посилаючись на праці Р. Kaufmann та R. Dant, датовані 1996 роком, поділяють багатоелементний франчайзинг як загальну категорію на дві групи: франчайзинг розвитку території та послідовний багатоелементний франчайзинг (англ. *sequential multi-unit franchising*). Аналогічно до тверджень литовських дослідників визначають франчайзинг розвитку території й М. Fadairo, С. Lanchimba та J. Windsperger. Так, на їхню думку, франчайзинг розвитку території ґрунтується на договорі, який дозволяє франчайзі відкривати кілька точок протягом певного періоду часу на визначеній території. Послідовний багатоелементний франчайзинг стосується договору, який надає франчайзі право відкривати новий підрозділ на додаток до наявного [3, с. 3].

З наведених тверджень можна зробити висновок, що в разі послідовного багатоелементного франчайзингу відповідний договір повинен укладатись кожного разу, коли франчайзі відкриває нову точку, яка стає елементом франчайзингової мережі. Однак при цьому повинен бути укладений і первісний основний договір послідовного франчайзингу, вже на підставі якого франчайзі в найбільш придатних для певного виду діяльності умовах відкриватиме щоразу нові франчайзингові точки, оскільки за відсутності такого основного договору франчайзі не матиме жодних гарантій щодо надання йому комплексу прав для здійснення у відкритих точках діяльності під торговельною маркою чи комерційним найменуванням франчайзера, на основі розробленого ним способу організації бізнесу тощо. До того ж щодо кожної нової відкритої точки франчайзі отримуватиме аналогічний комплекс прав.

У контексті зазначеного вище поділу привертає увагу позиція І.І. Килимник, яка стверджує, що договір розвитку території не є різновидом договору франчайзингу. На думку науковця, договір розвитку території є попереднім догово-

ром, відповідно до якого одна сторона зобов'язується протягом визначеного терміну й на визначеній території відкрити визначену кількість франчайзингових точок, а для кожної відкритої точки сторони зобов'язуються укласти договір франчайзингу [1, с. 14].

Аналогічну точку зору висловлює і Г.В. Цірат, яка вважає, що договір на розвиток не є договором франчайзингу, оскільки не дає права франчайзі діяти під фірмовим найменуванням франчайзера та використовувати інші його позначення. Договір на розвиток Г.В. Цірат не вважає договором франчайзингу, оскільки він тільки має на меті укладення договорів франчайзингу в майбутньому (рамковий договір) [2, с. 127].

Проте слід відзначити, що франчайзі не може відкривати франчайзингові точки, якщо франчайзер не передав йому право на використання торговельної марки, комерційного найменування чи іншого об'єкта інтелектуальної власності, не поставив товари (сировину, обладнання тощо) або не розкрив ноу-хау організації свого бізнесу, адже відкриття франчайзингової точки містить здійснення комплексу дій, кінцевим результатом яких є існування наявної або готової до здійснення діяльності точки. А без передачі відповідних прав франчайзером франчайзі відкрити таку точку не може. Отже, договір розвитку території є різновидом франчайзингу, адже вже за цим договором франчайзі отримує комплекс прав, які не можуть бути передані іншим чином, ніж за договором франчайзингу.

Визначення договору франчайзингу розвитку території, дані І.І. Килимник і Г.В. Цірат, більше характеризують договір послідовного франчайзингу, який є відносно новим і маловідомим вітчизняній правовій науці. Адже саме договір послідовного франчайзингу передбачає укладення окремих договорів франчайзингу щодо кожної окремої точки, що відкриваються послідовно.

Що стосується франчайзингу розвитку території, то, виходячи з результатів досліджень зарубіжних науковців, згаданих вище, можна зробити висновок, що договір франчайзингу розвитку території дає франчайзі можливість відкрити певну визначену договором кількість франчайзингових точок у межах визначеної території. При цьому франчайзі не повинен отримувати дозвіл щодо кожної окремої точки чи укладати окремі договори. Якщо ж франчайзі бажає відкрити нові точки понад встановлену договором розвитку території кількість, то на такі дії вже потрібна згода франчайзера – на-

приклад, у вигляді укладення додаткового або окремого договору.

На нашу думку, поділ багатоелементних договорів франчайзингу на договори франчайзингу розвитку території та договори послідовного багатоелементного франчайзингу є найбільш чітким, обґрунтованим і логічно структурованим.

Особливим видом прямого франчайзингу, який також став об'єктом дослідження зарубіжних науковців, є конверсійний франчайзинг, що має характер договору приєднання. Так, за договором конверсійного франчайзингу франчайзер поглинає незалежного суб'єкта підприємницької діяльності, який уже існує, у тій же галузі, у якій працює власне франчайзер, за умови, що приєднаний суб'єкт погоджується надалі здійснювати свою діяльність у межах моделі діяльності франчайзера [6, с. 107].

З наведеного вище визначення можна зробити висновок, що договір конверсійного франчайзингу є типовим договором приєднання, за яким франчайзі – це не новостворений суб'єкт, франчайзі не відкриває нову торгову точку, а фактично переформатовує свою діяльність під вимоги та за зразком франчайзера й продовжує функціонувати в тій же галузі, але вже під торговельною маркою чи іншим позначенням франчайзера. Перевагами такого різновиду договору франчайзингу є відсутність додаткових витрат на відкриття франчайзингової точки та витрат на рекламу, адже певне коло споживачів вже проінформоване про попередню діяльність суб'єкта, який приєднався до франчайзера.

На міжнародному рівні найбільш поширеним вважається договір майстер-франчайзингу, який, на думку більшості науковців, є найефективнішим методом поширення франчайзингової системи в зарубіжних відносно франчайзера країнах.

Дослідники УНІДРУА визначають договір майстер-франчайзингу як угоду, за якою франчайзер надає іншій особі, субфранчайзеру (його ще називають майстер-франчайзі), право (звичай виключне право) передавати франшизу в користування субфранчайзі в межах певної території (наприклад, держави) та/або право самостійно відкривати франчайзингові торгові точки [5, с. 2].

Як правило, субфранчайзер самостійно не відкриває та не розвиває окремі точки франчайзингової мережі, хоча це право йому надається. Основна функція субфранчайзера полягає в розробленні та управлінні мережею

кінцевих франчайзі на певній території [8, с. 20]. При цьому, на відміну від договору територіального представництва, за договором майстер-франчайзингу субфранчайзер виступає стороною договору франчайзингу (зокрема, щодо субфранчайзі субфранчайзер має права та обов'язки франчайзера).

Малодослідженим у європейській правовій доктрині та майже недослідженим у вітчизняній науковій думці залишається гібридний договір франчайзингу, який може поєднувати у собі кілька проаналізованих вище різновидів франчайзингу. У «Посібнику міжнародного майстер-франчайзингу», розробленому УНІДРУА, хоч і згадується існування гібридного договору франчайзингу, однак не цілком розкривається зміст такого різновиду договорів. Американські юристи наводять чіткі та наочні приклади можливості комбінації окремих видів франчайзингових угод, так званих гібридних договорів франчайзингу. Наприклад, гібридний договір може поєднувати в собі договір майстер-франчайзингу та франчайзингу розвитку території одним із таких способів:

1) франчайзі може спочатку діяти як особа, що розвиває певну територію, відкриваючи певну кількість франчайзингових точок протягом встановленого строку, а згодом укласти вже договори субфранчайзингу та діяти як майстер-франчайзі (субфранчайзер);

2) майстер-франчайзі може отримати право укласти з одним зі своїх субфранчайзі договір розвитку території щодо так званої субтериторії, розвитком якої вже займатиметься відповідний субфранчайзі [7].

Аналогічно до наведених вище прикладів договір гібридного франчайзингу може поєднувати й інші види договору франчайзингу. Тому пропонується виділяти договір гібридного франчайзингу як вид договору франчайзингу за методом поширення франшизи на рівні з договорами прямого та майстер-франчайзингу як можливі комбінації окремих їхніх елементів.

Висновки. Отже, за методом поширення франшизи ми пропонуємо класифікувати договори франчайзингу так:

- 1) договори прямого франчайзингу;
- 2) договори майстер-франчайзингу;
- 3) гібридні договори франчайзингу.

Водночас договори прямого франчайзингу поділяються на договори одноелементного франчайзингу, договори багатоелементного франчайзингу та договори конверсійного фран-

чайзингу. Договори багатоелементного франчайзингу також бувають двох видів: договори франчайзингу розвитку території та договори послідовного франчайзингу.

Закріплення зазначених видів договору франчайзингу в нормативно-правових актах є недоцільним, оскільки методи поширення франшизи сторони договору вправі самостійно визначати та врегулювати за взаємною згодою сторін. При цьому контрагенти не повинні вказувати назву того чи іншого методу поширення франшизи, про який вони домовились, безпосередньо в договорі франчайзингу. До того ж, у процесі подальшого розвитку договору франчайзингу можуть утворюватися нові методи поширення франшизи та, відповідно, нові види договору франчайзингу. Таким чином, досліджена класифікація договору франчайзингу має науково-теоретичний характер, хоча й може використовуватись у практиці укладення відповідних договорів.

Список використаної літератури:

1. Килимник І.І. Особливості правового регулювання договору комерційної концесії (франчайзингу) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.І. Килимник. – Харків, 2003. – 25 с.
2. Цират Г. Франчайзинг и франчайзинговый договор : [учеб.-практ. пособие] / Г. Цират. – К. : Истина, 2002. – 240 с.
3. Fadaïro M. Network form and performance. The case of multi-unit franchising / M. Fadaïro, C. Lanchimba, J. Windsperger // Gate. – 2015, March. – WP 1502. – 42 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <ftp://ftp.gate.cnrs.fr>.
4. Griessmair M. Trust and the tendency towards multi-unit franchising: A relational governance view / M. Griessmair, D. Hussain, J. Windsperger // Journal of Business Research. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://im.univie.ac.at>.
5. Guide to international master franchise arrangements. UNIDROIT Franchising Guide / International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT). – Rome : Via Panisperna, 2007. – 329 p.
6. Kerkovic T.M. The main directions in comparative franchising regulation – unidroit initiative and its influence / T.M. Kerkovic // European Research Studies, Volume XIII, Issue (1), 2010. – P. 103–118.
7. Lee K. Alternatives to master franchising: area development agreements, area representatives and joint ventures / K. Lee, J. Jarvis, S. Kundra, B. Mihoubi, S. Grueneberg // International Journal of Franchising Law. – 2012. – Volume 10. – Issue 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.swlaw.com>.
8. Malkina V. The franchisor's business: the beginning / V. Malkina, I. Malkin. – Vilnius : UAB «Advanced Advice», 2014. – 144 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.franchisehub.eu>.

Панина Ю. С. Проблемы классификации договоров франчайзинга по методу распространения франшизы

В статье исследованы существующие в отечественной и зарубежной правовой мысли классификации договоров франчайзинга по критерию метода распространения франшизы. Также проанализированы различия в толковании отдельных видов договоров франчайзинга отечественными и зарубежными учеными, в частности договоров франчайзинга развития территории. Исследованы такие малоизвестные украинской правовой доктрине виды договоров франчайзинга, как договор гибридного франчайзинга и договор последовательного франчайзинга. На основе проведенного обобщения предложена логично обоснованная классификация договора франчайзинга по критерию метода распространения франшизы.

Ключевые слова: франчайзинг, классификация договора франчайзинга, мастер-франчайзинг, франчайзинг развития территории, последовательный франчайзинг, гибридный франчайзинг.

Panina Yu. S. Problems of franchise agreement classification according to the method of franchise distribution

Classifications of franchise contract according to the method of distribution of franchise, which exist in domestic and foreign legal thought are examined in the article. The differences in interpretation of certain types of franchise agreement made by national and foreign scientists, in particular, franchise development agreement, were also analyzed. Little-known for Ukrainian legal doctrine types of franchise agreement such as a hybrid franchise agreement and sequential multi-unit franchise agreement were investigated in this chapter. The logical well-grounded classification of franchise agreement according to the method of franchise distribution was suggested here, based on conducted generalization.

Key words: franchising, classification of franchising agreement, master franchising, franchise development agreement, sequential multi-unit franchise, hybrid franchising.

ІПОСТАСІ ДОГОВОРУ В УЧЕННЯХ ГЛОСАТОРІВ І ПОСТГЛОСАТОРІВ

У статті розкривають особливості вчення глосаторів про договори, а також їх розвиток у працях коментаторів (постглосаторів). Особлива увага приділена проблемам пошуку загальної дефініції договору в середньовічній юриспруденції.

Ключові слова: договір, правовий контрактивізм, правові вчення Середньовіччя.

Постановка проблеми. Правові вчення глосаторів ознаменували собою переломний момент у розвитку середньовічної юриспруденції. Саме в цьому контексті важливо зазначити, що XII ст., яке Г. Берман охарактеризував як «юридичне століття» [1, с. 12–13], стало багато в чому переломним не лише для науки юриспруденції, але й для формування правового мислення загалом.

Відхід від казуїстики в бік юридичних абстракцій, який став можливим завдяки «відкриттю» Аристотеля та набуттю ним статусу одного з найавторитетніших мислителів, створив передумови для генералізацій, яких так не вистачало класичному римському праву. Генералізації ж, своєю чергою, означали вироблення певної системи базових елементарних понять, яких так сильно цуралися римські юристи, по можливості уникаючи будь-яких загальних дефініцій. Потім у XII ст. поступово починають формуватися школи права, орієнтовані на абстрактний стиль мислення, у якому нарешті знаходиться місце для загальної дефініції договору, зобов'язання, контракту, пакту та інших фундаментальних понять.

Мета статті, отже, полягає у виявленні методологічних підстав для розуміння договору (пакту) в правових ученнях глосаторів та їх переосмислення постглосаторами.

Аналіз публікацій за темою. Правові вчення Середньовіччя, а особливо праці глосаторів і постглосаторів, часто стають предметом уваги істориків права та юриспруденції. У контексті цієї статті вагомими є доробки таких дослідників, як А.М. Михайлов, А.О. Васильєв, Д.Ю. Полдніков, Є.О. Харитонов та ін.

Виклад основного матеріалу. Складно, якщо не неможливо, заперечувати провідну

роль глосаторів у переосмисленні римського права, перетворення його на струнку й логічно вивірену систему. Великою мірою те римське право, яке відоме сьогодні, стало можливим завдяки скрупульозній систематизаторській роботі глосаторів. Більшість глосаторів працювали в університетах Італії та інших європейських країн, але їх об'єднував метод, за допомогою якого вони здійснювали тлумачення *Corpus Juris civilis*; деякі сучасні дослідники навіть вважають юридичну схоластику предтечою герменевтики [2, с. 12].

Засновником школи глосаторів вважається Ірнерій (жив між 1055 і 1130 рр.), який надав вивченню Дигестів *Corpus Juris civilis* наукового характеру [3, с. 132]. Університет Болоньї, що виник на місці приватного навчального закладу школи мистецтв, стає першим європейським університетом. Наступниками Ірнерія стають чотири доктори права: Булгар, Мартин, Уго і Яків (Якоб). Особливу роль також відігравали глосатори Плацетин, Адзо та Готофрод. Так звану велику глосу (*Glossa Magna ordinaria*) створив Аккурій [4, с. 13–14]. Наступниками глосаторів стають постглосатори, або коментатори. У науковому сенсі вони значно поступалися глосаторам, оскільки коментували не стільки джерела римського права, скільки глоси своїх попередників [5]. Коментатори перетворили *Corpus Juris civilis* на загальне право Європи та стали засновниками європейської юриспруденції. До найвідоміших постглосаторів належать Чино да Пістойя, Бартало да Сассоферрато, Бальдо де Убальді, Джасоне дель Майно. Постглосатори створили систематичну юридичну доктрину та перетворили метод глосаторів за допомогою схоластичної діалектики та логіки на професійний інструмент юриста [6, с. 74].

Договори були особливим предметом уваги глосаторів, що не дивно з урахуванням вагомості зобов'язального права для римської юриспруденції. При цьому важливо також розуміти, що саме договірна проблематика багато в чому зумовила актуальність ренесансу класичної римської юриспруденції, адже у XII ст., столітті правового плюралізму, внаслідок боротьби за інвеституру та поступового формування держав як певних інституційних управлінських структур виникає нагальна потреба в науковому супроводі комерційної діяльності, а особливо в передачі знань про цей супровід [7, с. 159]. Недарма в літературі часто підкреслюється, що виникнення школи глосаторів багато в чому було зумовлено поступовим формуванням міжнародного приватного права [8; 9; 10], яке покликане було виробити систему засобів для подолання правових конфліктів між різними правовими режимами (передусім міського та статутного права, які були найбільш розвиненими в той час).

Наш огляд ідей глосаторів тут не має на меті розкрити всієї різноманітності правових теорій, вироблених ними щодо феномену договору, оскільки це питання є достатньо розробленим у літературі. Особливо вагомими тут є дослідження Д.Ю. Полднікова, одна з монографій якого повністю присвячена договірним теоріям глосаторів [11]. Метою подальшого аналізу є радше розкриття тієї динаміки вчення про договір, яка супроводжувала розвиток цього феномену упродовж високого Середньовіччя. У цьому сенсі ідеї глосаторів цікаві насамперед із точки зору зміни методологічної парадигми щодо тлумачення римського права, її переорієнтації на вирішення суперечностей і подолання прогалин методом аналогії. Саме вирішення суперечностей у текстах *Corpus Juris civilis* у поєднанні з необхідністю узгодження римської юриспруденції з канонічним правом веде до формування новаторської для того часу діалектичної методології. Ця назва часто використовувалася як альтернативна більш поширеному найменуванню цієї методології як схоластичної (від лат. *schola* – школа), оскільки це загалом відповідало усталеному з доби високого Середньовіччя розумінню діалектики як мистецтва розв'язання суперечностей, яке стало широко використовуватися після опублікування П'єром Абеляром трактату «Так і ні», за який сам автор, утім, був звинувачений в ересі [12].

Юридична схоластика переслідувала три основні мети. Перша полягала в прагненні встано-

вити істинний смисл Юстиніанового зводу та базувалася на уявленні про можливість досягнути правову реальність через читання *Corpus Juris civilis* та Декрету Граціана. Тут слід зазначити, що для середньовічної схоластики характерним є неймовірно поважливе ставлення до текстів. У. Еко зазначає, що середньовічний учений ставився до текстів як до самого Бога [13, с. 261], і якщо теологи ставилися до світу як до книги, написаної божественною рукою, то «юридична Біблія» виконувала роль текстуальної призми, через яку належало осмислювати правове життя. Друга мета полягала у вирішенні суперечностей, і саме вона прославила схоластів, адже *Corpus Juris civilis* і Декрет Граціана створювалися в різні історичні епохи, з різною метою, для різних народів, а останній ще й доповнювався протягом більш ніж 600 років, що створювало очевидні складнощі для його застосування. Багато фрагментів цих документів не лише суперечили один одному, будучи при цьому, по суті, безальтернативними джерелами права, але й мало відповідали запитам соціального життя високого Середньовіччя. Нарешті, третя мета – упорядкування авторитетних текстів. Оскільки глосатори займалися серед іншого передачею знання, то вкрай важливо було організувати матеріал таким чином, щоб він був логічно упорядкованим і базувався на певних єдиних принципах і підходах. Це привело глосаторів до необхідності виведення з текстів *Corpus Juris civilis* і Декрету Граціана абстрактних понять шляхом дедукції.

Дійсно, як справедливо підкреслюється в юридичній літературі, кропітка робота глосаторів допомогла не лише виробити загальне поняття договору, яке, як відомо, не було властиве класичному римському праву, орієнтованому на казуїстику, але й здійснити глибоку й послідовну класифікацію видів договорів, показати особливості юридичного змісту та умов договорів і, що не менш важливо, розрізнити права, надані договором, і права, що передують договорам [10, с. 12].

Треба мати на увазі, що перші глосатори не мали доступу до повного тексту Зводу Юстиніана, через що тлумачення поняття договору відбувалося не за тією ж логікою, яку застосовували римські юристи. Для останніх головним було не питання поняття договору чи пакту, себто питання матеріального права, а питання процесуального права: який позов треба пред'явити в тому чи іншому зобов'язанні. Саме через те, що процесуальні питання розміщені в так званих

«нових Дигестах», які були відкриті глосаторами пізніше, уся схоластична юриспруденція була із самого початку націлена на проблеми матеріального права, що колосально вплинуло на формування договірних теорій того часу. Це вимагало визначення поняття пакту та вироблення єдиних критеріїв для класифікації пактів.

Глосатори розкривали поняття договору (*pactum*) з двох аспектів: фактичного та юридичного. Фактична сторона договору – це сукупність дій, які сторони здійснюють під час укладання договору, або дій, які безпосередньо логічно передують укладенню договору. Юридичний аспект договору полягав у законності цих дій, а також в можливості/неможливості юридичного захисту договору. Що важливо, римські юристи також приділяли увагу фактичній стороні договору, але для них це було лише питання, яке впливало на вибір способу юридичного захисту пакту. Для глосаторів же фактична сторона договору постає як набагато важливіша проблема, що пов'язано насамперед з їхнім прагненням до систематизації, а також із націленістю на вироблення єдиної теоретичної конструкції, рівною мірою застосовної до всіх договорів. Якщо здійснити таку систематизацію щодо юридичного аспекту пактів доволі просто, оскільки римські юристи були досить послідовними у виробленні схем юридичного захисту пактів, то різноманіття фактичних обставин у поєднанні з необхідністю їх юридичної кваліфікації спричиняло багато складнощів.

Відомий дослідник історії договірного права Д.Ю. Полдніков підкреслює, що саме аналіз пакту як факту зумовив появу потреби у виробленні загального поняття договору, оскільки систематизація фактичного аспекту пактів передбачала:

- 1) вказівку на значення пакту як факту, тобто його кваліфікацію як юридично значущого;
- 2) вироблення дефініції та сутнісних характеристик пакту;
- 3) відмежування пакту від односторонніх правочинів, а також від інших понять, які означають двосторонні дії [14, с. 185].

Характерною рисою вчення глосаторів щодо пактів було те, що вони не розрізняли слово й денотат, тобто в межах їхніх логічних конструкцій поняття пакту розкривалося не лише через дефініцію, але й через низку інших елементів, зокрема через класифікацію. При цьому звертає на себе увагу й інша обставина, а саме те, що дефініція пакту не була виведена чи дедукована глосаторами з текстів *Corpus Juris civilis* та Декрету Граціана. Навіть перші глосатори звернули увагу на пояснення Ульпіана щодо суті пакту як «збігу бажань двох чи більше осіб про одне й те ж саме та їхня згода». Як зазначає Д.Ю. Полдніков, сам Ульпіан навряд чи надавав цій фразі значення дефініції ані в сенсі римських юристів (як стисле роз'яснення судового рішення), ані в сенсі аристотелівської логіки (як роз'яснення слова та його сутності) [15, с. 89]. Однак глосатори саме цей вислів римського юриста взяли за основу розбудови теорії пакту. До речі, у літературі саме цей факт часто є підставою для критики глосаторів як мало обізнаних з особливостями класичної римської юриспруденції, яка не була прихильна до вироблення загальних дефініцій [16, с. 30–31; 17, р. 30–69].

Дійсно, може здатися дивним, що глосатори обирають цей далеко не найсуттєвіший вислів Ульпіана щодо пактів, виводять його в центр всієї своєї теорії та при цьому приписують цей вислів Ульпіану саме як дефініцію, тобто надають йому значення, якого автор ніколи не передбачав. Однак варто мати на увазі й те, що перші глосатори розкривали зміст *Corpus Juris civilis*, по суті, навпомацки. Це, звісно, не виправдовує деякого перекручування оригінальних ідей римських юристів, але допомагає зрозуміти, що для них метод був в певному сенсі первинним щодо предмета (тобто тексту Зводу Юстиніана), що суттєво впливало на хід їхніх думок.

Утім, саме вислів Ульпіана стає відправною точкою розробки теорії пакту глосаторами. Слідуючи схоластичній методології, вони прагнуть розкрити його окремі його елементи, серед яких: 1) згода сторін, 2) обіцянка боржника та формування згоди, 3) правовий результат згоди, 4) взаємність.

Поняття згоди глосатори напряму беруть в Ульпіана, хоча при цьому, прагнучи до єдності термінології, використовують лише поняття *consensus*, практично ігноруючи поняття *pactio*, *placitum*, *conventio*, які мали інші відтінки значення. При цьому сам *consensus* глосатори схильні тлумачити винятково з точки зору його об'єктивного виразу, тобто як збіг думок і дій контрагентів. Лише пізні глосатори підходять до необхідності врахування також внутрішнього аспекту згоди (а саме збіг і узгодження воль), що має принципове значення, якщо пакт стає предметом різних інтерпретацій його сторонами [18, с. 193].

Процес формування згоди глосатори трактують доволі спрощено (відомі сучасній ци-

вілістиці поняття оферти й акцепту з їхніми юридичними наслідками формуються вже постгласаторами) і радше в дусі канонічного права, розкриваючи його як обіцянку, якій контрагент має слідувати, розраховуючи на совість супротивної сторони. Це перегукується з аналізованим вище підходом Декерту Граціана, у якому декларувалася редуція зобов'язання до обіцянки. При цьому пакти розглядаються все ще під кутом зору одностороннього зобов'язання: хай навіть вони засновані на взаємній волі двох чи більше сторін, але при цьому саме зобов'язання лежить лише на одній з них, інші ж сторони в праві лише вимагати його виконання.

Правовий ефект згоди настає лише тоді, коли сторони, досягнувши згоди, виразили намір зв'язати себе відповідним зобов'язанням. Сторони вважаються такими, що домовилися щодо предмета пакту тоді, коли «беруть на себе обов'язок виконати дії або безпосередньо їх виконують» (пізніше ця глоса Аккурсія лягла в основу поділу усіх договорів на реальні та консенсуальні з відповідним розмежуванням їхніх юридичних наслідків).

Взаємність як властивість пакту була визнана гласаторами як суттєва не одразу, оскільки в ранніх глосах пакт розумівся як обіцянка боржника, на яку розраховує кредитор. Однак більш пізні інтерпретатори починають наполягати на тому, що пакт обов'язково має взаємний, тобто еквівалентний характер, інакше правочин не може іменуватися пактом [18, с. 192–196].

Перетворивши пакт на основне поняття договірної теорії, гласатори, по суті, перевернули римську юриспруденцію з ніг на голову: для останньої ключовим поняттям було поняття контракту, а не пакту, адже контракти перебували під позовним захистом, що перетворювало їх на ключовий об'єкт інтересу з точки зору практичної юриспруденції. Гласатори розглядали співвідношення пактів і контрактів як родового та видового поняття, надаючи останньому значення «одягнутого пакту», тобто такого, що супроводжується позовним захистом. Однак це породило значні складнощі у класифікації пактів і контрактів, оскільки ці два типи угод в римському праві традиційно класифікувалися окремо. Щоб забезпечити єдність підстав для класифікації, гласаторам часто доводилося ігнорувати або навіть перекручувати окремі властивості контрактів задля того, щоб вдалося «вписати» їх у логічну схему класифікації. Очевидно, таке «прокрустове ложе» не йшло на ко-

ристь послідовності римського права, витлумаченого гласаторами, проте це суттєво вплинуло на подальшу долю договірної теорії.

Подальший розвиток доктрини гласаторів привів до виникнення вчення постгласаторів, або коментаторів, які значною мірою переосмислили наукову спадщину своїх попередників у принципово нових умовах рецепції римського права, його усе більш глибокої інкорпорації в правові системи континентальної Європи та юридичну логіку [19]. Коментатори стали послідовниками гласаторів і в аспекті використання методології, і в ставленні до Кодексу Юстиніана як до свого роду «священного» тексту, при цьому в своїх працях вони зазвичай спиралися на глоси Ацо й Аккурсія. Однак це не означало, що їхні погляди на проблематику пактів і контрактів лишилися незмінними. Якраз навпаки, вони намагалися подолати ті проблеми та суперечності, які були характерними для робіт гласаторів.

Загалом у розумінні пакту (який лишається центральним поняттям середньовічної університетської договірної теорії) коментатори використовують ті ж підходи, що й гласатори, і використовують виведену в «Ординарній глосі» Аккурсія дефініцію пакту, яка спирається на згоду сторін і спрямованість на правовий результат у вигляді передачі майнового права чи виконання робіт, надання послуг як на його фундаментальні властивості [20, с. 97].

Між тим коментатори значно просунулися в розробленні вольового аспекту договірного права. Якщо гласатори вбачали в згоді (*conesnus*) лише зовнішній аспект, тобто явну готовність узяти на себе зобов'язання, коментатори почали досліджувати питання суб'єктивного аспекту згоди. Італійські та французькі юристи XIII – XIV ст. вказували на важливість встановлення наміру контрагентів як аспекту зобов'язання. Проста згода сторін, як було визнано більшістю коментаторів, породжує лише «голий» пакт, тобто угоду, що не користується позовним захистом цивільного права. Між тим, коментатори так і не зробили важливого кроку вперед: не оголосили намір сторін конститутивним аспектом згоди й обмежилися лише констатацією того, що гарантією наміру сторін є дотримання формальних вимог пакту (що сьогодні іменують суттєвими умовами договору) [18, с. 263–266]. Однак при цьому важливо, що в середовищі коментаторів, особливо в XIV ст. сам концепт «голих» і «одягнутих» пактів поступово втрачає свій вплив, оскільки він не дає

змоги пояснити, чому одні пакти захищаються позовом, а інші – ні. Це питання було настільки складним, що вимагало або повного перегляду системи класифікації пактів, до чого коментатори очевидно не були готові, або до вживання не надто переконливих аргументів на кшталт «так встановив законодавець».

Усе це, як справедливо зазначає Д.Ю. Полдников, означало, що в теоретичному плані зусилля найбільш відомих коментаторів XIII – XIV ст. були спрямовані не на аналіз родового поняття пакту, а на дослідження елементів «природи» окремих його різновидів (тобто контрактів). Виявлені завдяки цьому логічні зв'язки елементів «природи» (згода, одягненість, підстави-казуси) не були пов'язані в межах цілісного вчення про договір. Власне, теоретичних пояснень у коментарях до Дигестів чи Кодексу дійсно небагато, що цілком відповідає репутації школи коментаторів як учених юристів, орієнтованих на рішення практичних задач [18, с. 290–291].

Висновки. Таким чином, середньовічному вченню про пакти, яке хоча й зробило потужний крок у напрямі до формування загальної теорії договору порівняно з класичним римським правом, усе ж не вистачило методологічного потенціалу для виходу до нових меж у розумінні цього ключового правового феномену. Сакралізація *Corpus Juris civilis* у поєднанні з прогресивною, але тим не менш не надто ефективною системою схоластичної аргументації стали провідними супутниками консерватизму глосаторів і коментаторів, які майже повністю відкидали індукцію в осягненні правового життя, намагаючись «підігнати» його під тексти Юстиніанового Зводу. Паралельний розвиток канонічного вчення про пакти не привів, утім, до формування впливової школи, і декретисти (тобто коментатори Декрету Граціана) поступово втратили свій вплив, що поступово привело до появи інтегрованої римсько-богословської юриспруденції.

Однак відкидати значущість праць глосаторів і коментаторів у їхньому прагненні внести логічний порядок у римське право було б неправильно. Зрештою, саме їхня кропітка робота привела до появи договірних теорій нового часу, у яких знайшли своє розв'язання більшість тих проблем, з якими стикнулися середньовічні схоласти.

Список використаної літератури:

1. Берман Г.Д. Западная традиция права: эпоха формирования / Г.Д. Берман. – М. : Инфра-М – Норма, 1998. – 623 с.

2. Дудченко В.В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції / В.В. Дудченко, В.В. Завальнюк, М.Р. Аракелян. – О. : Фенікс, 2014. – 184 с.
3. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень / В.В. Дудченко. – О. : Юридична література, 2006. – 416 с.
4. Михайлов А.М. Генезис континентальной юридической догматики / А.М. Михайлов. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 496 с.
5. Васильев А.А. Доктрина глосаторов как источник права в средневековой Европе / А.А. Васильев // История государства и права. – 2010. – № 3. – С. 38–40.
6. Кобилецький М. Праці Йоганеса фон Буха та їх роль у поширенні римського права у Центрально-Східній Європі / М. Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2014. – Вип. 60. – С. 74–80.
7. Аннерс Э. История европейского права / Э. Аннерс. – М. : Наука, 1994. – 398 с.
8. Юмашев Ю.М. Европейский Союз и международное частное право: истоки европейского частного права (школа глосаторов) / Ю.М. Юмашев, К.В. Филимонов // Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2009. – № 1. – С. 3–20.
9. Гетьман-Павлова И.В. Истоки науки международного частного права школа глосаторов / И.В. Гетьман-Павлова // Международное публичное и частное право. – 2010. – № 2. – С. 17–23.
10. Нагуш О.М. Внесок школи глосаторів у розвиток науки міжнародного приватного права / О.М. Нагуш // П'яті юридичні диспути пам'яті професора Є.В. Васьковського (Одеса, 22 травня 2015 р.). – О. : 2015. С. 37–41.
11. Полдников Д.Ю. Договорные теории глосаторов / Д.Ю. Полдников. – М. : Academia, 2008. – 352 с.
12. Абельяр П. Історія моїх страждань / П. Абельяр. – Львів : Літопис, 2004. – 136 с.
13. Эко У. Средние века уже начались / У. Эко // Иностранная литература. – 1994. – № 4. – С. 258–267.
14. Полдников Д.Ю. Понятие и значение *actum* у глосаторов. *Ius Antiquum* / Д.Ю. Полдников // Древнее право. – 2004. – Вип. 14. – С. 183–195.
15. Полдников Д.Ю. Контракт и пакт в доктрине глосаторов XII – XIII вв. : дис. ... канд. истор. наук : спец. 07.00.03 / Д.Ю. Полдников. – М. : Институт всеобщей истории РАН, 2005. – 290 с.
16. Gordley J. The Philosophical Origins of Modern Contract Doctrine / J. Gordley. – Oxford : Clarendon Press, 1993. – 272 p.
17. Бекленищева И.В. Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные

- тенденции / И.В. Бекленищева. – М. : Статут, 2006. – 204 с.
18. Полдников Д.Ю. Формирование учения о договоре в правовой науке Западной Европы (XII – XVI вв.) : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 / Д.Ю. Полдников. – М. : Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», 2016. – 571 с.
19. Харитонов Е.О. История частного права Европы: западная традиция / Е.О. Харитонов. – О. : Юрид. лит., 2001. – 328 с.
20. Марей А.В. К осмыслению феномена рецепции римского права: формирование *ius commune* в Западной Европе в XII – XIV вв. / А.В. Марей // Государство и право. – 2012. – № 5. – С. 96–102.
-

Юдин З. М. Ипостаси договора в учении глоссаторов и постглоссаторов

В статье раскрываются особенности учения глоссаторов о договорах, а также их развитие в трудах комментаторов (постглоссаторов). Особое внимание уделено проблемам поиска общей дефиниции договора в средневековой юриспруденции.

Ключевые слова: договор, правовой контрактивизм, правовые учения Средневековья.

Yudin Z. M. Hypostasis of agreement in the doctrine of glossators and postglossators

The article reveals the peculiarities of the glossators teaching on pact and its development in the works of commentators (postglossators). Particular attention is paid to the problems of finding of the common definition of a pact in medieval jurisprudence.

Key words: contract, legal contractivism, legal doctrines of the Middle Ages.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.5

Р. А. Джабраїлов

доктор юридичних наук, доцент,
заступник завідувача

відділу проблем модернізації господарського права та законодавства
Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України

В. С. Новікова

кандидат юридичних наук, науковий співробітник

відділу проблем модернізації господарського права та законодавства
Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ З РЕКОНСТРУКЦІЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто досвід здійснення державної політики з реконструкції економіки в Європейському Союзі. Проаналізовано правові засади реконструкції економіки на етапі подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи на прикладі окремих європейських країн. Зроблено висновок щодо допустимості та ефективності запозичення зарубіжного досвіду в процесі реконструкції економіки України.

Ключові слова: реконструкція економіки, управління економікою, правове регулювання, модернізація, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Реконструкція економіки України є відповіддю на актуальні проблеми сьогодення. Необхідність проведення докорінних перетворень і зміна застарілих способів розв'язання суспільством завдань новими, більш ефективними, набули особливої актуальності після обрання Україною курсу на євроінтеграцію. Реконструкція економіки не є чимось особливим, цей шлях зростання проходили післявоєнні Франція, Німеччина, Японія, проходять нині Південна Корея, Китай, країни Східної Європи. Проте кожна з розвинутих країн має свою специфіку в здійсненні процесів реконструкції та зміни структури економіки.

Дослідження правових засад реконструкції економіки, зокрема зарубіжного досвіду впровадження таких змін, має великий інтерес для України. Аналіз досвіду окремих країн Європейського Союзу допоможе визначити позитивні та негативні наслідки таких змін, а також напрацювати рекомендації щодо можливості впро-

вадження цього досвіду в процес реконструкції економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реконструкції економіки України досліджуються в роботах таких провідних вчених, як В.М. Геєць, В.В. Головка, А.Я. Жаліло, Е.М. Лібанова, В.К. Мамутов, А.А. Чухно та ін. Результати цих досліджень є змістовними та ґрунтовними, проте проблеми господарсько-правового регулювання реконструкційних змін залишаються недостатньо висвітленими. Усе це свідчить про необхідність комплексного аналізу цього питання, його глибокого переосмислення в контексті дослідження правових засад реконструкції економіки в провідних європейських країнах.

Мета статті – дослідити європейський досвід здійснення державної політики з реконструкції економіки, проаналізувати правові засади реконструкційних змін, виробити рекомендації щодо доцільності та ефективності використання позитивного закордонного досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Економіці, як відомо, належала ключова роль у політичному проекті європейської інтеграції, яка почала здійснюватися в Європі в 1950-х роках. До 1990-х років питання щодо економічного зростання, продуктивності праці, зайнятості населення тощо вирішувалися здебільшого на національному рівні.

Підписання в 1992 р. Маастрихтського договору [1] не тільки перевело грошово-кредитну політику в ЄС на наднаціональний рівень, але й поклато початок заснуванню «Загальних напрямів економічної політики» [2] (Broad Economic Policy Guidelines, BEPGs) як інструменту горизонтальної координації економічної політики держав-членів у межах Ради. Для нього була створена спочатку дуже м'яка, ненав'язлива процедура, відповідно до якої Комісія готувала щорічні рекомендації державам-членам, відштовхуючись від оцінки стану їхньої економіки за виділеними напрямками. З того часу ця процедура помітно стала жорсткішою, і пізніше держави-члени щорічно стали звітувати про заходи, які вони здійснюють для виконання рекомендацій Комісії. У 1997 р. Амстердамський договір [3] поширив той же базовий підхід на політику зайнятості, при цьому отримав оформлення «відкритий метод координації» (ВМК), який згодом активно застосовувався в реалізації Лісабонської стратегії ЄС на 2000–2010 рр., щоб налагодити координацію національних курсів у соціальній, освітній та інших сферах [4, с. 41].

У 2000 р. Єврокомісія проголосила впровадження нових форм європейського управління одним зі своїх стратегічних завдань. Через рік була опублікована Біла книга Європейської комісії з європейського управління [5], і з того часу ідея управління перетворилася на один з ключових політичних пріоритетів і фундаментальних принципів у житті Європейського Союзу.

З урахуванням високої гетерогенності економічного та соціального простору ЄС ухвалення рішень на національному рівні тривалий час залишалось ефективним і раціональним способом врегулювання великої кількості суперечностей. Проте після інтеграції до Європейського Союзу країни-члени позбавилися можливості будувати свої економічні курси в ізоляції одна від одної, оскільки наслідки кожного здійсненого ними вибору позначаються на стані єврозони загалом.

Основним методом управління в Європейському Союзі, який більшою або меншою мі-

рою використовується під час виконання його інститутами функцій управління економікою, досі заведено вважати метод наднаціонального правового регулювання. Мета цього методу полягає в тому, щоб нормалізувати поведінку суб'єктів господарювання на єдиному внутрішньому ринку, зв'язавши їх певними юридичними зобов'язаннями. Для цього використовуються спеціальні інструменти (базові та делеговані акти), які мають юридичну силу та визначають певні стандарти й правила для держав-членів і суб'єктів господарювання. Крім правил щодо суті того чи іншого питання, сюди відносять також процедурні правила (наприклад, правила ведення моніторингу з боку Єврокомісії або накладення санкцій, у тому числі на національні уряди).

Альтернативу традиційним ієрархічним методам управління становить так званий «відкритий метод координації». Цей метод взагалі не передбачає напрацювання обов'язкових наднаціональних норм або примушування до їх впровадження. Він передбачає, по суті, позаправове оформлення європейських інституційних меж для спілкування національних міністрів і чиновників у пошуку нових загальних ідей і концепцій господарського керівництва, які потім можуть отримати добровільне поширення та імплементацію в державах-членах із метою удосконалення їхньої економічної політики [4, с. 43].

Головна мета інститутів ЄС полягає в тому, щоб переконати національні уряди змінити свою поведінку в бажаному з точки зору наднаціональної влади напрямі. Для цього практикується звернення до загальних норм і цінностей, відбуваються спроби змінити сприйняття проблем окремими національними партнерами. У ролі інструментів використовуються керівні вказівки, стратегії, створюються постійні міжурядові комітети, проводяться конференції експертів, але засоби примусу відсутні [4, с. 42]. Головним методом економічного управління в Європейському Союзі є, поза сумнівом, наднаціональний метод правового регулювання господарської діяльності. Таким чином, можна відзначити поступове посилення ролі Європейського Союзу в процесі управління економікою, а також віднесення значного кола питань до наднаціонального рівня регулювання.

Потреба у відновленні та реконструкції економіки є реакцією на певні негативні виклики в соціально-економічній сфері. Світова фінансово-економічна криза стала значним випро-

буванням для економіки усіх країн – членів Європейського Союзу. Наслідками цієї кризи стала потреба у відновленні економіки країн, які найбільшою мірою постраждали. Європейський Союз став одним із регіонів, який досить успішно подолав наслідки світової економічної кризи, що зумовлює необхідність дослідження його досвіду з метою виокремлення інструментів, що можуть бути використані для стимулювання економічного розвитку України.

Глобальна економічна криза, з якою зіткнувся світ у 2008 році, справила нищівний вплив на розвиток усіх держав світу, незалежно від їхніх позицій та економічного потенціалу. Стагнація реального виробництва та банкрутство компаній, що спеціалізуються на наданні послуг, на тлі загострення проблем безробіття та зростання видатків приватних господарств та урядів призвели до колапсу світового господарства, на протидію якому були спрямовані зусилля країн-лідерів.

У контексті глобальних трансформацій відбулися якісні зміни в економіці країн Європи під впливом зовнішніх (техноглобалізація, фінансова глобалізація, регіональна інтеграція тощо) і внутрішніх чинників. Першочерговим внутрішнім фактором, який системно вплинув на трансформацію економіки європейських країн, стало суттєве зрушення у структурі факторів та умовах виробництва, коли до класичних факторів долучилися інформація, знання, інтелектуальний капітал, засоби зв'язку та інше.

Світова фінансово-економічна криза стимулювала міжнародні та регіональні сили ЄС розвивати ефективну політику для подолання фундаментальних проблем. Ця криза виявила необхідність посилення координації економічної політики провідних глобальних економік. Для цього передбачалося визначити загальні завдання, розробити політику для їх вирішення та загальну оцінку розвитку. Основою глобальної системи економічного регулювання тут стало прагнення зменшити, наскільки це можливо, економічні диспропорції. Численні антикризові програми та плани економічного відновлення розроблялися як окремими країнами, так і міжнародними організаціями та інтеграційними об'єднаннями, що врешті-решт дало змогу світовій економіці стати на шлях відновлення.

З метою нівелювання негативного впливу кризи на розвиток країн ЄС Європейською комісією було розроблено та введено в дію Європейський план економічного відновлення [6].

Основними складниками цієї програми стали стимулювання купівельної спроможності населення, а також здійснення розумних інвестицій – інвестицій у сферу енергозбереження для створення робочих місць та економії енергії, інвестицій в екологічно чисті технології для посилення позицій на світових ринках, інвестицій в інфраструктуру для підвищення ефективності та інновацій. Водночас розроблений план передбачав фінансування малих і середніх підприємств, скорочення адміністративного тягря, модернізацію інфраструктури.

По суті, Європейський план економічного відновлення, який ґрунтується на основоположних документах ЄС – Пакті стабільності та зростання [7] і Лісабонській стратегії зростання та зайнятості [8], – пропонував антициклічну макроекономічну відповідь на кризу у вигляді комплексу заходів з підтримки реального сектора економіки.

Після світової фінансово-економічної кризи Європейський Союз здійснив заходи, спрямовані на модернізацію та відновлення економіки країн – членів ЄС, проте ці заходи мали примусовий характер (що неможливо представити на глобальному рівні). Зокрема, було запропоновано та впроваджено низку заходів, спрямованих на усунення надмірних дисбалансів. Європейська комісія оцінила макроекономічні дисбаланси в 27 країнах – членах ЄС і запропонувала Раді відповідні заходи. Рада прийняла рішення рекомендувати країнам-членам застосувати ці заходи, а в разі їх недотримання для членів Єврозони передбачалися певні санкції. Іншим прикладом юридично обов'язкових норм міжурядового характеру стала Угода про стабільність, координацію та управління в межах економічного та валютного союзу [9]. Вона встановила обов'язки для держав, що її підписали, серед іншого у фінансовій сфері.

Таким чином, країни – засновники ЄС самостійно розробляли та реалізовували програми післякризового відновлення, тоді як новим членам ЄС подолати наслідки економічних потрясінь допомогла саме спільна політика Європейського Союзу [10, с. 205]. Разом із цим не можна забувати, що будь-який вплив з боку держави на сферу економіки є припустимим лише в межах і в спосіб, які визначені законодавством.

У зв'язку із цим відзначимо особливість правотворчої діяльності ЄС. Якщо на перших етапах формування власної нормативно-правової бази у сфері фінансових послуг ЄС виходив з

цілей мінімальної гармонізації та віддавав перевагу директивам, тобто актам, що не мають прямої дії та надають державам – членам ЄС певну частку свободи під час реалізації поставлених завдань, то на сучасному етапі під тиском об'єктивних факторів і наслідків світової фінансово-економічної кризи ЄС для уніфікації європейського фінансового права віддає перевагу регламентам, тобто юридично обов'язковим правовим актам прямої дії.

Характерною рисою Європейської програми післякризового відновлення є те, що в ній проблеми, з якими зіткнулися країни – члени ЄС, розглядаються як глобальні. Світова фінансово-економічна криза продемонструвала, наскільки взаємозалежними стали країни світу: швидкість, з якою проблеми в одному регіоні позначаються на фінансових ринках і сфері реального виробництва в усьому світі, викликало занепокоєння. З огляду на це Європейський план економічного відновлення став елементом міжнародної програми економічного співробітництва, спрямованої на відновлення зростання, уникнення негативних зовнішніх ефектів і підтримки країн, що розвиваються [10, с. 208].

Проблема реконструкції економіки постала перед багатьма країнами Європейського Союзу після світової фінансово-економічної кризи. За ступенем впливу на нестійкі економіки нових країн Євросоюзу цю кризу можна порівняти лише з часом Великої депресії 30-х років минулого століття. Наслідки цієї кризи для різних країн значно відрізнялися. Для одних достатнім стало вжиття невідкладних заходів підтримки, які сприяли відновленню економіки та скорішому виходу із кризи, проте для інших цього було недостатньо. Процес виходу з кризи займав більше часу, виникла потреба в реконструкції економіки. Особливо сильно криза вдарила по країнах Балтії, вмиль повернувши їхнє «економічне диво» на економічний крах і зробивши їх аутсайдерами серед інших країн Євросоюзу. Падіння економік країн Балтії за всіма показниками мало обвальний характер. Проте, попри загальні проблеми, властиві цим країнам у боротьбі з глобальною фінансово-економічною кризою, пошук шляхів виходу з нього кожна країна визначає по-своєму.

Системний характер кризових явищ в країнах Балтії вимагав прийняття принципово нової стратегії розвитку. У цій ситуації стали необхідними перехід до нової економічної моделі та розроблення стратегії розвитку держави, орієн-

тованої насамперед на розвиток виробництва, а не на перерозподіл фінансів [11].

Іншим є досвід Ісландії, яка не стала йти шляхом так званого Вашингтонського консенсусу, рекомендованого МВФ, а обрала власну модель реконструкції економіки задля виходу з кризи. Крім того, уряд Ісландії не став запроваджувати заходи жорсткої економії, які для багатьох інших країн мали майже примусовий характер. Натомість уряд намагався вберегти систему охорони здоров'я, систему освіти. Ісландія пішла шляхом найменшого опору: країна не перешкоджала банкрутству свого неконтрольованого банківського сектору, а керівники установ за маніпуляції на фінансовому ринку були притягнуті до кримінальної відповідальності. Ісландія сприймається зараз як приклад того, як долати глибоку економічну депресію, не приносячи в жертву соціальний добробут [12].

Банківська криза в Ісландії настала тоді, коли її провідні банки не змогли обслуговувати свої борги перед іноземними фінансовими інститутами. Ісландська крона різко подешевшала відносно до євро. У результаті кризи виникла потреба у реконструкції економіки країни. По-перше, це стосувалося банківського сектору. Влада Ісландії встановила контроль над операціями найбільших банків країни – Kaupthing, Landsbanki, Glitnir та інших. Уряд прийняв рішення не відновлювати торги акціями цих банків, операції в іноземній валюті були практично припинені. По-друге, щоб уникнути банкрутства найбільших банків, а за ними й усієї банківської системи, урядом Ісландії було прийнято рішення про націоналізацію усіх банків, а також гарантування компенсацій за вкладами тільки вітчизняним вкладникам. Вкладникам з іноземних держав виплати були здійснені їхніми національними урядами в межах законодавчої квоти щодо страхування внесків. Важливим кроком нового уряду в такій ситуації стало винесення питання про відшкодування вкладів іноземним вкладникам на народний референдум, на якому ісландці проголосували проти здійснення компенсаційних виплат [11].

Приклад Ісландії яскраво демонструє, як світова економічна криза стала поштовхом до докорінних змін в економічній системі держави та сприяла її реконструкції задля стрімкого вирішення назрілих проблем. Замість нав'язуваних світовою спільнотою заходів щодо подолання кризи Ісландія напрацювала та запровадила власний, зорієнтований лише на її внутрішні

цілі план виходу із кризи. При цьому важливу роль у захисті інтересів свого народу під час кризи відіграв такий важливий конституційний інститут, як референдум.

Висновки. Можливість запозичення позитивного закордонного досвіду неоднозначно сприймається у вітчизняних наукових дослідженнях. Неодноразово виникали дискусії з цього приводу. Дійсно, у процесі здійснення різного роду трансформацій часто висловлюється теза про те, що запозичення вже наявних зразків разом з урахуванням помилок і негативного досвіду забезпечить можливість країні-реципієнту діяти більш ефективно та раціонально. Водночас популярною є думка про суттєву обмеженість системного запозичення під час трансформації систем: елементи однієї системи не можуть бути перенесені в іншу систему без попередньої їх суттєвої зміни та урахування відповідності між рівнями розвитку запозичуючої системи та запозичуваного елемента, оскільки невідповідність рівнів призводить до дисфункції системи адаптивних, самовідтворювальних можливостей [13].

З іншого боку, курс України до євроінтеграції вимагає адаптації національного законодавства до норм європейського права, при цьому досвід країн, які вже здолали цей шлях, є для України актуальним і корисним. Тому основою реконструкції економіки України має бути не лише прагнення врахувати досвід провідних країн Європи для проведення власних реформ, але й виявлення національних економічних переваг, здатних забезпечити формування вітчизняної моделі економічного розвитку.

Список використаної літератури:

1. Дмитрієв А.І. Маастрихтський договір 1992 р. / А.І. Дмитрієв / Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 1998. – 772 с.
2. Broad Economic Policy Guidelines – BEPGs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/>

ATAG/2015/542652/IPOL_ATA(2015)542652_EN.pdf.

3. Treaty of Amsterdam 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>.
4. Стрежнева М.В. Эволюция торговой политики Европейского союза / М.В. Стрежнева // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 8. – С. 39–48.
5. European Commission's White Paper on European Governance, 25.7.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/europeaid/european-governance-white-paper_en.
6. European Economic Recovery Plan (EERP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/economy_finance/articles/eu_economic_situation/article13502_en.htm.
7. Stability and Growth Pact [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/.
8. Lisbon Strategy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://portal.cor.europa.eu/europe2020/Profiles/Pages/TheLisbonStrategyinshort.aspx>.
9. Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consilium.europa.eu>.
10. Іксарова Н.О. Європейський досвід економічного відновлення після світової економічної кризи / Н.О. Іксарова // Європейські перспективи. – 2013. – № 11. – С. 198–208.
11. Цауркубуле Ж.Л. Проблемы экономического развития стран Балтии в условиях кризиса / Ж.Л. Цауркубуле [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gisap.eu/ru/node/1196>.
12. Песина Е.А. Особенности государственного правового регулирования банковской деятельности в период мирового экономического кризиса в Исландии / Е.А. Песина // Вопросы современной юриспруденции : сб. ст. по матер. XI междунар. науч.-практ. конф. Часть II. – Новосибирск : СибАК, 2012.
13. Кавтиш О.П. Модернізація економіки України: теорія і практика здійснення реформ / О.П. Кавтиш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1737p>.

Джабраїлов Р. А., Новикова В. С. Европейский опыт реализации государственной политики по реконструкции экономики

В статье рассмотрен опыт осуществления государственной политики по реконструкции экономики в Европейском Союзе. Проанализированы правовые основы реконструкции экономики на этапе преодоления последствий мирового финансово-экономического кризиса на примере отдельных европейских стран. Сделан вывод о допустимости и эффективности заимствования зарубежного опыта в процессе реконструкции экономики Украины.

Ключевые слова: реконструкция экономики, управление экономикой, правовое регулирование, модернизация, Европейский Союз.

Dzhabrailov R. A., Novikova V. S. European experience of implementation of the state policy for the reconstruction of the economy

In the article the researchers considered the experience of the implementation of the state policy for the reconstruction of the economy in the European Union. The authors analyzed the legal foundations of the reconstruction of the economy at the stage of overcoming the consequences of the global financial and economic crisis in certain European countries. In the article there is a conclusion about the validity and effectiveness of adopting foreign experience in the process of reconstruction of the Ukrainian economy.

Key words: *reconstruction of economy, economic management, regulation, modernization, European Union.*

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

К. В. Бориченко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

Стаття присвячена дослідженню структури та змісту права на соціальний захист. Зроблено висновок, що структурно таке право складається з права-поведінки, права-вимоги та права-захисту. Визначено особливості кожної з названих правомочностей, що становлять зміст права на соціальний захист. Доведено, що особливістю права на власні дії у структурі права на соціальний захист є не лише можливість певної поведінки, а й її необхідність.

Ключові слова: право на соціальний захист, суб'єктивне право, правомочність, право-поведінка, право-вимога, право-захист.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Визначальну роль у забезпеченні реалізації зазначеного положення відіграє право на соціальний захист, що є гарантією для осіб, які, як правило, через не залежні від них обставини втратили засоби до існування.

За теперішніх соціально-політичних умов, у час значного зuboжіння населення, високого рівня захворюваності, зростання кількості безробітних осіб реалізація права на соціальний захист як закріпленої національними та міжнародними актами законодавства, договірними актами міри можливої поведінки особи, спрямованої на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, набуває особливої актуальності.

Попри те, що право на соціальний захист набуває все більшого значення в системі прав особистості, у науці права соціального забезпечення до цього часу відсутнє визначення цього права; перелік правомочностей, що становлять його зміст, також залишається малодослідженим.

Аналіз останніх досліджень. Визначити зміст права на соціальний захист неможливо без врахування наукових напрацювань вчених

у сфері загальної теорії права, зокрема таких, як М.Г. Александров, С.С. Алексєєв, М.І. Матузов, О.Ф. Скакун, Г.Ф. Шершеневич та ін., які неодноразово зверталися до визначення поняття, ознак, структури та змісту суб'єктивних прав людини і громадянина. З певною умовністю можна констатувати, що дослідженню змісту права на соціальний захист присвячені також наукові праці таких дослідників у сфері теорії права соціального забезпечення, як В.С. Андрєєв, В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, М.Л. Захаров, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Е.Г. Тучкова, Н.М. Хуторян, М.М. Шумило та ін. Однак наукові праці цих та багатьох інших вчених присвячені більшою мірою практичній реалізації права на соціальний захист шляхом визначення особливостей правовідносин у цій сфері, їх змісту, правового регулювання тощо. Комплексне ж дослідження структури та змісту права на соціальний захист до цього часу не проводилося.

З урахуванням вищевикладеного метою статті є визначення структури права на соціальний захист і проведення дослідження правомочностей, що становлять його зміст.

Виклад основного матеріалу. Право на соціальний захист належить до природних прав особистості та, незважаючи на свою зовнішню єдність, є неоднорідним за своєю структурою: складається із сукупності юридичних можливо-

стей, наданих суб'єкту правовою нормою. У загальній теорії права структурні елементи суб'єктивного права особистості заведено називати правомочностями [1, с. 223–228].

У науковій літературі досі точиться дискусія щодо визначення сукупності правомочностей, які становлять зміст права на соціальний захист. Так, на думку В.В. Агудова, сукупність правомочностей, які входять до суб'єктивного права, та їхню структуру можна називати «змістом суб'єктивного права» [2, с. 68]. М.О. Стефанчук, навпаки, розмежує ці два поняття, зазначаючи, що структурою будь-якого явища є сукупність внутрішніх зв'язків, побудова, внутрішній устрій об'єкта, а його змістом – елементи й процеси, притаманні системі [3, с. 46].

Таким чином, говорячи про структуру права на соціальний захист, варто виходити з переліку правомочностей, що його становлять. У науковій літературі досить часто структура суб'єктивного права особистості зводиться лише до однієї з тих правомочностей, які містяться в ньому. Так, М.Д. Єгоров, визначаючи суб'єктивне право, включає до нього лише одну правомочність – юридично забезпечену можливість правомочної особи вимагати у встановлених межах визначеної поведінки від зобов'язаної особи [4, с. 9]. Таке розуміння структури права на соціальний захист є неприпустимим, оскільки не охоплює зміст правовідносин у визначеній сфері. Зокрема, суспільні відносини, що виникають у зв'язку з необхідністю отримання певних видів соціального захисту для подолання або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, мають заявний характер, тобто не виникають без відповідного звернення особи, що перебуває у складних життєвих обставинах, до компетентного суб'єкта; це її власні дії. Таким чином, віднесення до структури права на соціальний захист лише однієї правомочності (права на чужі дії) обмежує його зміст і нівелює правову природу.

За таких обставин прийнятною видається точка зору Ю.К. Толстого, який зазначає, що структура суб'єктивного права може визначатися сукупністю двох правомочностей: закріпленою за правомочною особою з метою задоволення її інтересів мірою можливої поведінки в цих правовідносинах і покладанням обов'язків на інших осіб [5, с. 45–46]. Однак такий підхід не відображає повною мірою структуру суб'єктивного права на соціальний захист і, як наслідок, не виявляє його зміст. Оскільки будь-яке суб'єк-

тивне право передбачає не фактичну поведінку, а можливу, то виключення зі структури права на соціальний захист можливості звернення до уповноважених суб'єктів за захистом відповідного права в разі його порушення є безпідставним.

Найбільш обґрунтованою є точка зору М.Г. Александрова, який зазначає, що суб'єктивне право характеризується єдністю трьох можливостей: це можливість власної поведінки, можливість вимагати відповідної поведінки (здійснення певних дій чи, навпаки, утримання від них) від інших суб'єктів, можливість застосувати допомогу не лише громадськості, а й державного апарату [6, с. 110].

Виділення у структурі права на соціальний захист трьох правомочностей: права на свої дії (право-поведінка), права на чужі дії (право-вимога) і права на захист (право-претензія) – підтримується більшістю науковців у сфері загальної теорії права. Однак серед теоретиків значного поширення набуває точка зору про те, що структуру суб'єктивного права становлять не три, а чотири правомочності: можливість певної поведінки правомочної особи; можливість вимагати належної поведінки від зобов'язаної особи; можливість звертатися за захистом до держави; можливість користуватися визначеним соціальним благом [6, с. 225]. Однак ця позиція видається недостатньо обґрунтованою, оскільки користування визначеним соціальним благом є тим інтересом, на задоволення якого спрямоване суб'єктивне право в цілому, а отже, виділення четвертого елементу в його структурі позбавляє сенсу всі інші можливості, що становлять його зміст. Крім того, за такого підходу залишається без відповіді питання щодо співвідношення права-поведінки та права-користування.

Більшість вчених погоджуються, що провідна роль у структурі суб'єктивного права на соціальний захист належить можливості здійснення власних позитивних дій правомочної сторони (право на власні дії), жодним чином при цьому не применшуючи значення інших правомочностей, відсутність яких не дозволила б суб'єкту повноцінно реалізувати своє право. Як зазначає С.М. Синчук, «право на власні дії» є наданою можливістю вчиняти будь-які дії в межах правомірної поведінки або відмовитись від їх здійснення, що проявляється у праві вибору, звернення та участі правомочної сторони в реалізації права на соціальний захист [7, с. 185].

Таким чином, можна зробити висновок, що перелік активних можливостей особи, яка має право на соціальний захист, широкий і має тенденції до розширення. Беручи за основу запропоновані С.М. Синчук повноваження, що становлять зміст права-поведінки, їх можна конкретизувати залежно від виду правовідносин, у межах якого буде реалізоване право на соціальний захист. Наприклад, право вибору передбачене ст. 10 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року, відповідно до якої особа, яка одночасно має право на різні види пенсії, обирає один з них на власний розсуд, ст. 29 вищезгаданого Закону передбачена також можливість відкласти реалізацію права на соціальний захист та отримувати пенсію з більш пізнього віку, що дає право на підвищення розміру пенсії на відповідний відсоток.

Щодо права на звернення як елемента активної можливості особи, яка має право на соціальний захист, то воно за своєю сутністю є виявом намірів правомочного суб'єкта щодо реалізації інтересу, пов'язаного з отриманням комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків. Водночас особливість суб'єктного складу правовідносин, у межах яких відбувається реалізація права на соціальний захист, обґрунтовує висновок про те, що право на звернення може бути реалізоване правомочним суб'єктом як особисто, так і через законного, уповноваженого чи договірного представника. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 року реалізація права на соціальний захист сім'ї, яка з поважних або не залежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму, здійснюється через уповноваженого представника.

Останнім елементом «права на власні дії», що є правомочністю у структурі права на соціальний захист, є право участі, що передбачене частиною третьою ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року, якою визначене право особи при обчисленні страхового стажу в разі, якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків є меншою, ніж мінімальний страховий внесок, здійснити доплату до суми страхових внесків таким чином, щоб загальна сума сплачених коштів за відповідний

місяць була не меншою, ніж мінімальний страховий внесок, з метою зарахування до страхового стажу повного місяця.

Зміст можливостей, які входять до такого елемента, як право на власні дії, у структурі права на соціальний захист, має принципові відмінності, які виражаються в тому, що реалізація інтересу, на досягнення якого спрямоване право, хоч і залежить від діяльності уповноважених суб'єктів, проте не може бути забезпечена зусиллями однієї тільки правозобов'язаної сторони [8, с. 141]. Отримання пенсії, соціальних допомог, соціальних послуг, інших видів соціального захисту стає можливим лише за наявності волі особи, яка постраждала від несприятливих наслідків соціальних ризиків, що знаходить підтвердження у її власних діях.

Утім, досить часто однієї волі правомочного та діяльності зобов'язаного суб'єктів у сфері соціального забезпечення недостатньо для реалізації мети права на соціальний захист – подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків. У зв'язку із цим здійснення власних активних дій не просто є можливістю, а стає необхідністю. Тут доречно згадати точку зору Р. Халфіної, яка вважала, що, коли суб'єктивне право реалізується одночасно як приватний і як публічний інтерес (а право на соціальний захист є саме таким), необхідність здійснення свого права стає обґрунтованою [9, с. 240].

Теза про те, що правомочність на власні дії у праві на соціальний захист містить не лише можливість, а й необхідність певної поведінки, підтверджується також положеннями законодавства. Так, частиною другою ст. 44 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року закріплений обов'язок безробітного самостійного здійснювати активний пошук роботи, який полягає у вжитті цілеспрямованих заходів до працевлаштування. Варто враховувати також той факт, що поведінка уповноваженої особи може бути не тільки активною, а й пасивною, що виражається в обов'язку утримуватися від надання неправдивих відомостей, перекручування певних обставин тощо.

Певні особливості мають і такі структурні елементи суб'єктивного права на соціальний захист, як можливість уповноваженої особи вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків (право-вимога) і звертатися за захистом до компетентних органів, громадських організацій або здійснювати

самозахист у разі порушення права на соціальний захист з боку зобов'язаної особи (право-захист, право-претензія).

Як зазначає С.М. Синчук, механізм реалізації суб'єктивних прав особи у сфері соціального забезпечення впливає з особливості правової природи: вони вимагають активної діяльності соціально зобов'язаних суб'єктів, а без другої складової частини цього права (права вимагати від інших суб'єктів вчиняти певні дії) їх здійснення є неможливим [7, с. 194].

Зміст права-вимоги суб'єктивного права на соціальний захист зводиться до того, що особа, яка опинилася у складній життєвій ситуації, має право вимагати надання відповідних видів соціального захисту в спосіб і в розмірах (обсягах), визначених законодавством, договірними актами, або, навпаки, припинення діяльності, що полягає в наданні соціального захисту з порушенням державних соціальних стандартів і гарантій у цій сфері. Тобто в разі, якщо зобов'язана особа не виконує покладені на неї обов'язки або виконує їх неналежним чином, уповноважена особа має право вимагати їх виконання на необхідному рівні.

Зважаючи на складну правову природу права на соціальний захист, його неоднорідність, право-вимога як елемент структури досліджуваного права також може бути структурованим. Так, правомочний суб'єкт може звернутися до підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також фізичних осіб, до компетенції яких належить надання різних видів соціального захисту, з вимогами щодо:

1) отримання відповідного виду соціального захисту;

2) встановлення розміру соціальної виплати, що відповідає державним соціальним стандартам, закріпленим законодавством, і правовим підставам; забезпечення безоплатності (встановлення диференційованої плати залежно від доходу) отримання соціальних послуг, товарів; забезпечення пільг;

3) своєчасності отримання відповідного виду соціального захисту у визначений законом спосіб;

4) проведення перерахунку (індексації) розмірів соціальних виплат.

Уповноважена особа в разі порушення її права або невиконання в повному обсязі зобов'язаною стороною відповідних обов'язків може звернутися за захистом до спеціально уповноважених суб'єктів, які повинні відновити порушене право.

Як зазначає С.С. Алексєєв, право-захист є продовженням права-вимоги, оскільки реалізується як елемент суб'єктивного права з метою впливу на порушника юридичного обов'язку лише за наявності додаткових юридичних фактів (невиконання обов'язку) [10, с. 366].

Право-претензія може бути реалізоване як у судовому, так і в позасудовому порядку. Можливість звернення до суду за захистом свого порушеного, оспореного або невизнаного права на соціальний захист передбачена статтями 8 і 55 Конституції України, якими визначено, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина гарантується безпосередньо на підставі Конституції України. Ці положення Основного закону України конкретизовані низкою нормативно-правих актів із питань соціального забезпечення. Наприклад, ст. 12 Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16 листопада 2000 року передбачено, що невиплата або відмова у виплаті державної соціальної допомоги може бути оскаржена в судовому порядку, ст. 19 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 липня 2003 року визначено суб'єктів, до яких може бути оскаржено рішення про відмову в наданні, обмеженні обсягу або припиненні надання соціальних послуг державними та комунальними суб'єктами, серед яких ключове місце займає суд.

Нормативно закріплена також можливість позасудового захисту права на соціальний захист. Зокрема, відповідно до частини першої ст. 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року оскарження дій (бездіяльності) виконавчих органів Пенсійного фонду та їхніх посадових осіб може відбуватися шляхом звернення до вищого органу або посадової особи в порядку підлеглості. Право звернення до відповідних державних органів за захистом своїх законних прав та інтересів, а також інтересів своїх дітей передбачене ст. 70 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року.

Висновки. Таким чином, структурою права на соціальний захист є його внутрішній устрій, що містить перелік правомочностей, які його становлять. Структурно право на соціальний захист містить: право на власні дії (право-поведінку), право на чужі дії (право-вимогу), право на захист (право-претензію).

Під змістом права на соціальний захист варто розуміти структурні елементи цього права, що являють собою певні можливості, надані правомочному суб'єкту нормою права або договірним актом.

Право-поведінка як елемент структури права на соціальний захист є наданою можливістю вчиняти будь-які дії в межах правомірної поведінки або відмовитись від їх здійснення, що виявляється у праві вибору, звернення та участі правомочної сторони в реалізації права на соціальний захист.

Особливістю права на соціальний захист є те, що реалізація інтересу, на досягнення якого спрямоване право, хоч і залежать від діяльності уповноважених суб'єктів, проте не може бути забезпечена зусиллями однієї тільки правозобов'язаної сторони. У зв'язку із цим правомочність на власні дії в досліджуваному праві містить не лише можливість, а й необхідність певної поведінки (активної або пасивної).

Право на чужі дії в структурі права на соціальний захист передбачає наділення правомочного суб'єкта можливістю вимагати надання відповідних видів соціального захисту у спосіб і розмірах (обсягах), визначених законодавством, договірними актами, або, навпаки, припинення діяльності, що полягає в наданні соціального захисту з порушенням державних соціальних стандартів і гарантій у цій сфері.

Останнім елементом структури права на соціальний захист є право-захист, тобто можливість у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням зобов'язаним суб'єктом відповідних обов'язків звернутися за захистом до спеціально уповноважених суб'єктів, які повинні від-

новити порушене право. Така можливість може бути реалізована як у судовому, так і в позасудовому порядку.

Список використаної літератури:

1. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М. : Госюриздат, 1961. – 381 с.
2. Агудов В.В. Соотношение категорий «форма» и «структура» / В.В. Агудов // Философские науки. – 1970. – № 1. – С. 64–70.
3. Стефанчук М.О. Дискусійні питання щодо визначення змісту суб'єктивного цивільного права / М.О. Стефанчук // Приватне право і підприємництво. – 2012. – № 11. – С. 46–49
4. Егоров Н.Д. О понятии субъективного права / Н.Д. Егоров // Правосубъектность по гражданскому и хозяйственному праву. – Л. : Изд-во Ленингр. Ун-та, 1983. – 197 с.
5. Толстой Ю.К. К теории правоотношения / Ю.К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленингр. Ун-та, 1959. – 88 с.
6. Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н.Г. Александров. – М. : Госюриздат, 1961. – 271 с.
7. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : [монографія] / С.М. Синчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422 с.
8. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : [монографія] / Р.О. Стефанчук ; відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : КНТ, 2007. – 626 с.
9. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 352 с.
10. Алексеев С.С. Общая теория права : [учебник] / С.С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби ; изд-во Проспект, 2008. – 576 с.

Бориченко К. В. Структура и содержание права на социальную защиту

Статья посвящена исследованию структуры и содержания права на социальную защиту. Сделан вывод, что структурно такое право состоит из права-поведения, права-требования и права-защиты. Определены особенности каждой из названных правомочностей, которые составляют содержание права на социальную защиту. Доказано, что особенностью права на собственные действия в структуре права на социальную защиту является не только возможность определенного поведения, но и его необходимость.

Ключевые слова: право на социальную защиту, субъективное право, правомочность, право-поведение, право-требование, право-защита.

Borychenko K. V. Structure and content of the right to social security

The article is devoted to the study of structure and content of the right to social security. The conclusion that mentioned right structurally consists of power to own action, power to claim and power to protection is made in the article. Peculiarities of every mentioned above powers, which make right to social security, are defined. Author proves that peculiarity of the power to own action in the structure of the right to social security is that it is not only the possibility for certain behavior, but also its necessity.

Key words: right to social security, right, eligibility, power to own actions, power to claim, power to protection.

О. С. Кайтанськийкандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню правового забезпечення соціального захисту дітей та молоді в умовах інтеграційного розвитку України. Проаналізовано національне законодавство, міжнародні акти й акти Ради Європи та Європейського союзу у сфері соціального захисту дітей та молоді. На основі дослідження виокремлено основні напрями реформування та розвитку права соціального забезпечення у зазначеній сфері.

Ключові слова: соціальний захист, діти, молодь, інтеграційний розвиток, правове забезпечення.

Постановка проблеми. У сучасних умовах очевидним став євроінтеграційний напрям розвитку державної соціальної політики. Україна перебуває в кризовому стані в економічній та соціальній сфері; новітні виклики, які постали перед державою, зокрема тимчасова окупація частини території, девальвація національної валюти та інші, спричинили гостру потребу реформування чинного законодавства в тому числі у сфері соціального захисту населення. Серед категорій населення, які потребують особливого сприяння з боку держави, можна виділити дітей та молодь. З метою покращення рівня соціального захисту вказаних категорій необхідним видається реформування законодавства України у сфері соціального захисту дітей та молоді, приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Саме тому дослідження гарантій права на соціальний захист дітей та молоді, передбачених міжнародними актами, актами Ради Європи та Європейського союзу, мають виключну важливість для розвитку права соціального забезпечення, що й зумовило актуальність обраного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правового забезпечення соціального захисту дітей та молоді завжди приділялася значна увага в правовій науці, про що свідчать праці В.В. Жернакова, К.Ю. Мельника, О.М. Потопахіної, С.М. Прилипка, С.М. Синчук, І.М. Сироти, В.С. Тарасенко, Г.І. Чанишевої, Ю.М. Гришиної, О.М. Ярошенка та ін. Праці зазначених вчених не втратили наукової цінності, однак сформульовані в них висновки потребують переосмислення, беручи до уваги зміни,

що відбулися в державі та суспільстві протягом останнього часу.

Метою статті є дослідження правового забезпечення соціального захисту дітей та молоді в умовах інтеграційного розвитку України та виокремлення основних напрямів його реформування.

Виклад основного матеріалу. На шляху правильного та всебічного розвитку національного законодавства у сфері соціального захисту дітей та молоді в умовах інтеграційного розвитку за необхідне видається дослідження правового регулювання соціального захисту вказаних категорій у міжнародних актах і актах Ради Європи та Європейського союзу. Ключовим кроком на шляху євроінтеграції стало підписання Угоди про асоціацію між Україною з однієї сторони та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами з іншої, у якій повинно бути передбачено основні напрями майбутнього співробітництва в економіці та торгівлі. Соціальному забезпеченню молоді присвячена глава 23 «Освіта, навчання та молодь». Варто зауважити, що підписання Угоди про асоціацію є, без сумніву, позитивним кроком у напрямі інтеграційного розвитку, проте саме норм із питань соціального захисту в Угоді передбачено мало, і всі вони мають загальний характер.

Одним з основних міжнародних актів у сфері соціального забезпечення є Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий). На жаль, він досі не ратифікований Україною, що може свідчити про неготовність України повною мірою долучитися до європейських стан-

дартів соціального забезпечення. Соціальний захист і захист трудових прав також передбачений у документах Міжнародної організації праці – більш ніж у 18 конвенціях і рекомендаціях про молодь, дітей та підлітків.

Зокрема, Конвенцією МОП № 124 про медичний огляд молодих людей для підземних робіт 1965 року встановлюється необхідність медичних оглядів для осіб віком до 21 року [7]. Рекомендацією МОП № 125 про умови праці молодих людей на підземних роботах 1965 року передбачені конкретні заходи з охорони здоров'я, безпеки праці та культурно-побутового обслуговування, професійного навчання молодих працівників тощо [8].

Положення про соціальний захист дітей та молоді передбачені також у Європейській соціальній хартії від 3 травня 1996 року, яка була ратифікована Законом України від 14 вересня 2006 року. Стаття 7 ЄСХ(п) «Право дітей та підлітків на захист» передбачає основні права молоді та дітей у сфері соціального захисту [5].

Хартія про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 року включає до переліку право на охорону праці дітей і підлітків. Відповідно до п. 20 без шкоди для правил, що можуть бути більш сприятливими для молодих людей, зокрема які забезпечують їхню підготовку до праці через професійне навчання <...> мінімальний вік трудової діяльності не повинен бути нижчим за мінімальний вік закінчення школи та в будь-якому разі не нижчим за 15 років [6].

Варто звернути увагу на те, що гарантіям права дитини на соціальний захист завжди приділялась значна увага в міжнародному праві. Так, у Загальній декларації прав людини 1948 року було визначено, що діти мають право на піклування та допомогу. Надалі гарантії знайшли своє відображення в Декларації прав дитини 1959 року, одним із принципів якої було передбачено, що дитині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно і в соціальному плані здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. Під час ухвалення законів головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини. Ці положення було конкретизовано в Конвенції про права дитини 1989 року. У зазначених нормативних актах Генеральною Асамблеєю ООН було проголошено

основні, невід'ємні права дитини, у тому числі й право на соціальний захист.

Основою європейських гарантій права дітей на соціальний захист можна визначити положення конвенцій, ухвалених Радою Європи, зокрема Європейської конвенції про соціальне забезпечення 1972 року. Актами Ради Європи передбачається й правове регулювання окремих прав дитини, зокрема Європейською конвенцією про усиновлення дітей (переглянуто) 2008 року, Європейською конвенцією про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 року, Конвенцією про контакт із дітьми 2003 року, Європейською конвенцією про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 року, Європейською конвенцією про здійснення прав дітей 1996 року та ін. З дослідження міжнародних актів у сфері соціального захисту дітей та молоді можна зробити висновок про виключну важливість цього напрямку правового регулювання.

У процесі інтеграційного розвитку України Верховною Радою було ухвалено низку законів у сфері соціального захисту дітей та молоді, які повинні наблизити право України до визнаних міжнародних і європейських стандартів у сфері соціального захисту дітей та молоді. Зокрема, за період незалежності було ухвалено закони України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про зайнятість населення», «Про вищу освіту», «Про державну допомогу сім'ям із дітьми», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про соціальний захист дітей війни», «Про охорону дитинства» та ін.

Базовим законодавчим актом у сфері державної молодіжної політики став Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року, розроблений в одному пакеті з Декларацією «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», але ухвалений пізніше через необхідність більш ретельного його доопрацювання. Зазначений Закон доповнив певні теоретичні положення Декларації та перевів їх у площину конкретних правових приписів, визначивши загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-право-

вих умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства та держави, напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні щодо соціального становлення та розвитку молоді [10].

Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» встановив основні напрями соціального захисту молоді, до них можна віднести норми, передбачені статтею 7 «Праця молоді», статтею 9 «Сприяння підвищенню рівня життя молоді», статтею 10 «Житлові умови молоді», статтею 11 «Освіта, культурний розвиток молоді», статтею 12 «Охорона здоров'я, фізичний розвиток молоді». Цей Закон визначив комплексний підхід до соціального становлення молоді та систематизував необхідні напрями соціального забезпечення молоді в Україні.

Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 року визначив такі поняття, як «молодіжні громадські організації» та «дитячі громадські організації». Так, молодіжні громадські організації – це об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів [11]. У Законі знайшли своє відображення положення про порядок функціонування, правовий статус та права молодіжних і дитячих громадських організацій.

Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року визначив організаційні та правові засади соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю в Україні. У законі визначається, що соціальна робота із сім'ями, дітьми та молоддю – це діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю, а також фахівців із соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів і потреб [13]. У Законі також визначено багато інших понять, зокрема соціальне інспектування, соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний супровід та ін.

У Законі України «Про державну допомогу сім'ям із дітьми» від 21 листопада 1992 року визначено основні види державної соціальної до-

помоги сім'ям із дітьми. До них Законом віднесені допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, допомога в разі народження дитини, допомога в разі усиновлення дитини, допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, допомога на дітей самотніми матерям. Визначено порядок, строки та розміри державної соціальної допомоги для сімей із дітьми. Визначено терміни «дитина», «сім'я з дітьми», «середньомісячний сукупний дохід сім'ї» та ін.

Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року визначив «забезпечення найкращих інтересів дитини» як дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити [12]. Також в Законі закріплені поняття «охорона дитинства», «дитина-сирота», «діти, позбавлені батьківського піклування», «дитина, розлучена із сім'єю», «безпритульні діти» та ін. Також визначено права дітей під час взаємодії із суспільством та в сім'ї.

Висновки та пропозиції. Аналіз законодавчих актів у сфері соціального захисту дітей та молоді дав підстави дійти висновків про те, що, незважаючи на розгалужену систему нормативно-правових актів, вони характеризуються великою кількістю прогалин і колізій, нерідко суперечать один одному та мають складні для розуміння положення.

До основних напрямів реформування сучасного національного законодавства варто віднести такі, як систематизація національного законодавства у сфері соціального захисту дітей та молоді за допомогою ухвалення Молодіжного кодексу України, ратифікація основних міжнародних актів у сфері соціального захисту, зокрема Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого), реальне приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних актів, актів Ради Європи та Європейського союзу.

Означені заходи дадуть змогу покращити рівень соціального захисту дітей та молоді в умовах інтеграційного розвитку України.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. – № 30. – Ст. 141.

2. Загальна декларація з прав людини від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
3. Європейський кодекс соціального забезпечення від 6 листопада 1990 року // Акти європейського права із соціальних питань. – К. : Парламентське видавництво. – 2005 р.
4. Угода про асоціацію між Україною з однієї сторони та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої сторони від 27 червня 2014 // Офіційний вісник України. – №75. – Том 1. – Ст. 2125.
5. Європейська соціальна хартія (переглянута) (Страсбург, 3 травня 1996 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 51.
6. Хартия основных социальных прав работников от 9 декабря 1989 р. // Сравнительное и международное трудовое право : [учебник для вузов]. – М. : Дело, 1999. – 728 с.
7. Конвенція МОП №124 про медичний огляд молодих людей з метою визначення їхньої придатності до праці на підземних роботах у шахтах та копальнях 1965 р. // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1965–1999. Том II. – Женева : Міжнародне бюро праці, 1999. – С. 791–795.
8. Рекомендація щодо умов праці молодих людей, зайнятих на підземних роботах у шахтах і копальнях, 1965 р. № 125 // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1965–1999. Том II. – Женева: Міжнародне бюро праці, 1999. – С. 795–797.
9. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 20. – Ст. 102.
10. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лютого 1993 р. № 2998-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – Ст. 167.
11. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 1 грудня 1998 р. № 281-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 1. – Ст. 2.
12. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року №2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
13. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21 червня 2001 р. №2558-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 42. – Ст. 213.
14. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 №2342-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.
15. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 №5067-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 63. – Ст. 2565.

Кайтанский А. С. Правовое обеспечение социальной защиты детей и молодежи в условиях интеграционного развития Украины

Стаття посвящена дослідженню правового забезпечення соціальної захисту дітей і молоді в умовах інтеграційного розвитку України. Проаналізовані національне законодавство, міжнародні акти і акти Ради Європи і Європейського союзу в сфері соціальної захисту дітей і молоді. На основі дослідження виділені основні напрями реформування і розвитку права соціального забезпечення в указаній сфері.

Ключевые слова: *социальная защита, дети, молодежь, интеграционное развитие, правовое обеспечение.*

Kaytansky A. S. Legal maintenance social protection of children and youth in the conditions of integrative the development of Ukraine

This article analyzes of legal maintenance social protection of children and youth in the conditions of integrative the development of Ukraine. The author was analyzed a national legislation, international acts and acts of the Council of Europe and the European Union in the sphere of social protection of children and young people. Based on the investigation was developed the main directions of reform and development of social maintenance law in the specified sphere.

Key words: *social protection, children, youth, integrative development, legal maintenance.*

Б. А. Римар

кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ НА РИНКУ ПРАЦІ

Стаття присвячена аналізу норм зарубіжного та національного трудового законодавства, міжнародних актів щодо захисту від дискримінації за ознакою статі, визначенню їхньої дієвості, вивченню сучасного стану гендерної дискримінації на ринку праці України та внесенню пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення та правозастосовної практики в цій сфері.

Ключові слова: дискримінація, принцип заборони дискримінації, роботодавець, працівник, умови праці.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економіки, міжнародного поділу праці, стрімкого розвитку науково-технічного прогресу відбуваються комплексні зміни та нововведення у всіх сферах життєдіяльності.

У нових соціально-економічних умовах трансформуються трудові відносини, змінюються їх суб'єкти. Як відзначають А.М. Лушніков і М.А. Фоміна, роботодавці, вважаючи, що в період економічної кризи необхідно створювати систему трудових відносин, більш вільну від жорсткого регулювання законодавством, знаходять нові шляхи організації трудових ресурсів і розподілу робочого часу, прагнучи до децентралізації процесу виробництва [1].

Поступово змінюється становище працівника. Відзначається прагнення до індивідуалізації та незалежності. Працівник нового типу є більш освіченим, професійно підготовленим, він здатний самостійно обстоювати свої інтереси, відкрито й успішно вести переговори з роботодавцем щодо встановлення найбільш сприятливих і вигідних для себе умов зайнятості.

Однак сучасна трансформація трудових відносин має не лише позитивні наслідки. Сучасний ринок праці характеризується збільшенням проявів дискримінації як під час прийому на роботу, так і безпосередньо під час виконання трудових обов'язків, виплати заробітної плати та звільнення.

Гендерна дискримінація поряд із віковою, етнічною, релігійною, дискримінаціями за ознакою сексуальної орієнтації та за станом здоров'я є одним із найбільш типових сучасних видів дискримінацій. І хоча законодавство України та її зобов'язання відповідно до міжнародних

нормативних документів із прав людини забороняють дискримінацію, що базується на ознаці статі, на вітчизняному ринку праці така дискримінація є поширеним явищем, перешкоджаючи забезпеченню рівних прав і можливостей працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дискримінації у сфері праці були в центрі уваги таких вчених, як Н.Б. Болотіна, М.В. Венедіктова, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, О.А. Антон, К.І. Дмитрієва, І.В. Лагутіна, І.А. Юрасов, Г.І. Чанишева, О. В. Черноус та ін. Не применшуючи значення наукових праць зазначених науковців, наголосимо, що зазначена проблема є досить розповсюдженою та досі остаточно не вирішеною, тому її подальше комплексне дослідження видається доцільним.

Таким чином, метою статті є аналіз правового регулювання забезпечення рівності прав працівників, визначення поняття дискримінації в трудових відносинах, дослідження найбільш поширених проявів гендерної дискримінації та внесення пропозицій щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Дискримінація (від латинського слова *discriminatio* – «відмінність») означає обмеження або позбавлення прав за ознакою статі (або гендерною ознакою) в усіх сферах життя суспільства.

В економічному словнику дискримінація на ринку праці визначається як «ситуація, коли підприємці не бажають брати на роботу представників якої-небудь групи на умовах оплати праці, еквівалентної рівню оплати більш бажаних груп» [2].

Ю.С. Шемшученко вважає, що термін «дискримінація» означає умисне обмеження або

позбавлення прав певних юридичних і фізичних осіб [3].

О.А. Антон у сфері праці розрізняє пряму та непрямую дискримінацію. Пряма дискримінація існує, коли нерівне ставлення виникає в результаті прямого застосування законів, правил чи практики, які виражаються в явно відмінному ставленні за однією конкретною ознакою. Як приклад такої дискримінації можна назвати обмеження рівності можливостей за ознаками віку, статі, національної приналежності тощо. Непряма дискримінація пов'язана з тими випадками, правилами та практикою, які, на перший погляд, здаються нейтральними, але на практиці призводять до невігідних ситуацій для тих осіб, на яких поширюється така дискримінація. Наприклад, встановлення вимоги знання мови цієї країни в разі прийому на роботу [4].

О.В. Вашанова поділяє дискримінацію на легальну та фактичну. Легальна дискримінація характеризується тим, що вона безпосередньо передбачена чинним правом порядком держав. Фактична ж дискримінація не передбачена в законодавстві [5].

Витоки дискримінації жінок слід шукати в далекій давнині. Вже тоді вчені та політики говорили про нерівноправне становище жінки в суспільстві. Погляд на жінку як на неповноцінну істоту знайшов своє відбиття в теологічних і філософських працях давнього світу.

За радянських часів гендерна дискримінація у сфері праці була поширеним явищем. Для жінок була закрита служба у збройних силах та інших силових структурах (за винятком ряду технічних чи допоміжних спеціальностей). Їм законодавчо був закритий доступ до важких та шкідливих виробництв, що повністю виключало свободу особистого вибору. Разом із цим деякі закони передбачали заборону дискримінації у сфері трудових відносин. Основи законодавства СРСР і республік про зайнятість населення гарантували громадянам СРСР захист від будь-яких форм дискримінації та забезпечення всім трудящим рівності можливостей в отриманні професії та роботи, виборі умов зайнятості та праці.

Спостерігається спадковість законодавства пострадянського періоду, у якому знайшли відбиття загальні принципи рівності чоловіків і жінок.

Передусім звернемось до положень Основного закону України. Так, ст. 24 Конституції говорить про те, що рівність прав жінки та чоловіка

забезпечується наданням рівних з чоловіками можливостей у здобутті освіти та професійної підготовки, у праці та винагороді за неї, спеціальними заходами щодо охорони праці та здоров'я жінок.

В іншому акті – чинному КЗпП – у ст. 2-1 говориться про те, що в Україні забезпечується рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального й майнового становища, расової й національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду й характеру занять, місця проживання та інших обставин. Частиною 1 ст. 22 Кодексу передбачено, що відповідно до Конституції України не допускається будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг під час укладення, зміни та припинення трудового договору залежно від походження, соціального й майнового стану, расової й національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства у професійній спілці чи в іншому об'єднанні громадян, роду й характеру занять, місця проживання. Так, ст. 184 КЗпП встановлює заборону відмовляти жінкам у прийнятті на роботу з мотивів вагітності або наявності в них дітей.

Законом України № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 березня 2005 р. забезпечуються рівні права та можливості жінок і чоловіків у праці та одержанні винагороди за неї. Так, відповідно до ст. 17 зазначеного закону жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці. Роботодавець зобов'язаний:

- створювати умови праці, які дозволяють жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі;
- забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками;
- здійснювати рівну оплату праці жінок і чоловіків у разі однакової кваліфікації та однакових умов праці;
- вживати заходів щодо створення безпечних для життя і здоров'я умов праці;
- вживати заходів щодо унеможливлення випадків сексуальних домагань.

Роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком

специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи перевагу одній зі статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей.

Крім того, у п. 3 ст. 11 Закону України «Про зайнятість населення» і ч. 1 ст. 24-1 Закону України «Про рекламу» міститься пряма вказівка на недопустимість зазначення в рекламі про вакансії віку кандидатів і пропозиції роботи лише жінкам або лише чоловікам. Винятком також може бути лише специфічна робота, що може виконуватися лише представниками певної статі.

Ч. 3 ст. 24-1 Закону України «Про рекламу» встановлено відповідальність за обмеження щодо віку та статі кандидатів на роботу. У разі виявлення таких порушень рекламодавець повинен сплатити до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття штраф у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення.

Однак, попри заборону розміщення оголошень про вакансії з дискримінаційними вимогами, тексти із зазначенням бажаної статі працівника продовжують з'являтися в газетах, журналах, на веб-сайтах із працевлаштування. Така ж ситуація і в комерційних рекрутингових компаніях, агенціях зі сприяння у працевлаштуванні, але головне – мало хто звертає на це увагу.

За словами представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Оксани Філіпішиної, з моменту створення інституту омбудсмена 1996 року було лише одне звернення, що стосувалося дискримінації під час прийому на роботу. І справа не в тому, що таких випадків мало; щодня фахівці «виловлюють» в газетах та Інтернеті оголошення, що мають дискримінаційний характер. Біда в тому, що ця дискримінація не оскаржується. Люди просто не хочуть нікуди звертатися. А оскільки немає конкретного адресата (потерпілого) й не встановлено завданої йому шкоди, то притягати до відповідальності нікого.

З іншого боку, відсутність законодавчого визначення поняття «специфічна робота» надає змогу роботодавцям та рекламним агентствам користуватися цією прогалиною та встановлювати умови щодо віку та статі під час відбору кандидатів.

Особливо яскраво гендерну нерівність ілюструє проведений Західноукраїнським центром

«Жіночі перспективи» моніторинг оголошень про роботу. Моніторинг інформаційно-реklamних видань показав, що серед оголошень, які містять вимоги до статі, більш як дві третини (69,6%) дискримінують жінок і трохи менше третини (30,4%) – чоловіків. Серед таких оголошень у 74% випадків на роботу секретарів, офіс-менеджерів, помічників, робота яких є низькооплачувана, запрошували жінок. У решті категорій посад перевагу надавали чоловікам: робітники, обслуговуючий персонал – 86,1%; керівники всіх рівнів та адмінперсонал – 79,5%; кваліфіковані спеціалісти – 66%; менеджери з реклами, з продажу тощо – 54,3%.

Говорячи про проблеми порушення прав жінок, дуже рідко згадують особливості такої соціально-демографічної групи, як сільські жінки. Єдине комплексне дослідження в цій сфері було проведене в 1997–1998 р. Водночас більшість сільських жителів – це жінки. Поганий розвиток інфраструктури, відсутність у більшості населених пунктів каналізації, водопровідної води, газопостачання призводить до того, що зусилля, які докладаються жінками для здійснення домашньої праці, залишаються на рівні минулого та позаминулого століть. Зайнятість важкою фізичною працею, низький рівень механізації виробничих процесів ведуть до перевантаження жінок. Непропорційно низькі ціни на сільськогосподарську продукцію обумовлюють низький рівень працівників, зайнятих безпосередньо виробництвом у сільському господарстві. Сільські жінки мають гірший порівняно з міськими доступ до медичних, культурних і побутових послуг.

Низкою міжнародних актів (Загальною декларацією прав людини (1948), Конвенцією ООН «Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок» (1979), Конвенцією МОП «Про дискримінацію у галузі праці і занять» (1958), Конвенцією МОП «Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками та ін.») закріплені загальні принципи рівноправності жінки й чоловіка, у тому числі й в аспекті реалізації права на працю, визначене поняття «дискримінація у сфері праці» та його ознаки.

Так, у ст. 1 Конвенції МОП № 111 «Про дискримінацію у галузі праці та занять» визначено, що дискримінація – це:

а) будь-яка відмінність, недопущення або перевага, що здійснюється за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, національного походження або соціальної

належності, що приводить до знищення або порушення рівності можливостей або поведження у сфері праці та занять;

б) будь-яка інша відмінність, недопущення або перевага, що приводить до знищення або порушення рівності можливостей або поведження у сфері праці та занять.

Конвенція МОП № 111, також визначає, що терміни «праця» та «заняття» містять доступ до професійного навчання, доступ до праці та різноманітних занять, а також оплату й умови праці (п. 3 ст. 1).

Конвенція МОП № 122 «Про політику у сфері зайнятості» визначає, що така політика має на меті забезпечити свободу вибору зайнятості та найбільш широкі можливості для кожного працівника отримати підготовку та використати свої навички для виконання роботи, до якої він придатний, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних поглядів, іноземного походження чи соціального походження.

Серед іноземних держав лідером у регулюванні гендерних відносин вважається Швеція. Близько двадцяти університетів проводять дослідження гендерних відносин на різноманітних кафедрах факультетів гуманітарних наук. Окрім того, у Швеції нараховується понад двадцять різноманітних центрів, дослідницьких шкіл зі спеціальним наголосом на дослідженнях у сфері гендерних відносин. З 1982 року Шведське центральне статистичне бюро має окремий відділ статистики з питань гендерної рівності. До його повноважень входять збирання, опрацювання та публікація статистичних даних про рівність статей.

Саме Швейцарським інститутом порівняльного права було розроблено найбільш повне визначення терміна «дискримінація». За ним дискримінація – це соціальна подія або ситуація, що характеризується наявністю відмінності, винятку, обмеження або переваги, заснованих на довільній класифікації окремих осіб, їхніх груп або категорій, з огляду на расу, колір шкіри, стать, мову, релігію, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, економічне становище, народження або на інші обставини, природні або соціальні характеристики, ніяк не пов'язані з особистими здібностями чи заслугами або з конкретною поведінкою людини, а також якщо на певну людину, групу або категорію осіб поширюється негативне ставлення (у сенсі, що воно сприймається як негативне), викликане якою-небудь

формою поведінки (включаючи бездіяльність) державних органів або окремих осіб і таке, що має кінцевою метою порушення або знищення визнання, використання або здійснення на рівних умовах прав і свобод людини в політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-якій іншій сферах суспільного життя [6].

Отже, міжнародні норми для викорінення дискримінації у сфері праці вимагають від національного законодавства забезпечення рівності та недопущення дискримінації у сфері доступу до праці та професійної підготовки.

Однак, аналізуючи чинне національне законодавство, можна дійти висновку, що воно не містить детальної регламентації принципу недопущення дискримінації у сфері праці, лише у ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 р. надається визначення поняття «дискримінація». Так, дискримінація за цим Законом – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їхніми ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами та свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

У вересні 2013 року Постановою КМУ № 717 була затверджена «Державна програма забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року», хоча її втілення у життя не було однозначним і досі залишається об'єктивною реальністю в нашій державі.

Відповідно до зазначеної Програми передбачалось три шляхи розв'язання проблем пов'язаних із забезпеченням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Перший напрям передбачає удосконалення національного законодавства та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів та законодавства Європейського союзу. Другий напрям передбачає формування в суспільстві культури гендерної рівності, проте зазначено, що це потребує тривалого часу. Третій напрям передбачає комплексний підхід до розв'язання проблеми, який містить удосконалення законодавства, проведення інформаційно-роз'яснювальних ро-

біт, скорочення розриву в рівні заробітної плати між жінками та чоловіками, а також розроблення механізму реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі.

Позитивним кроком вперед є проект Трудового кодексу України, у ст. 3 якого встановлюється заборона будь-якої дискримінації у сфері праці, досить повно розкривається зміст принципу недопущення дискримінації у сфері праці, конкретизується зміст дискримінації за ознакою статі. Так, дискримінація за ознакою статі містить сексуальні домагання, що виражаються у діях сексуального характеру, поведження (включаючи жести, вирази та фізичний контакт), яке є загрозовим, образливим, таким, що піддає експлуатації або змушує до сексуальних відносин.

Вважаємо, що реалізація таких положень створить законодавчі передумови щодо захисту від дискримінації. На практиці це дасть можливість застосовувати санкції та відповідальність за порушення цих норм.

Висновки. Правове регулювання недопущення дискримінації за гендерною ознакою має велике значення для захисту порушених прав. Як свідчить практика та дані опитувань громадської думки, гендерна політика в нашій державі відбувається переважно на декларативному рівні. Відсутній зв'язок між процесами регулювання та дослідження гендерних відносин в Україні, що видно на прикладі українського законодавства щодо питань гендерної дискримінації в трудових відносинах.

Безсумнівно, забезпечення принципу недопущення гендерної дискримінації у сфері праці повинно бути реалізовано на всіх етапах трудових відносин: під час укладення трудового договору, переведення на іншу роботу, оплати праці, звільнення, однак дискримінація має

множинний характер, тобто визначається за кількома ознаками одночасно, тому необхідним є ухвалення комплексного законодавчого акта щодо заборони дискримінації за різними ознаками, який би передбачав як загальні заходи щодо її подолання, так і спеціальні, спрямовані на боротьбу з окремими видами дискримінації. Однак очевидно, що виключно шляхом законодавчої заборони подолати дискримінаційну практику неможливо. У будь-якому разі тільки комплексний підхід до розв'язання зазначеної проблеми дасть змогу досягти певних позитивних зрушень у трудовій сфері в Україні.

Список використаної літератури:

1. Лушников А.М. Особенности правового регулирования трудовых отношений при нестандартных формах занятости: опыт стран Запада / А.М. Лушников, М.А. Фомина // Труд за рубежом. – 2007. – № 2. – С. 89.
2. Великий економічний словник / під. ред. О.М. Азріляна. – М. : Інститут нової економіки, 2002. – 1280 с.
3. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 2: Д – Й. – 744 с.
4. Антон О.А. Заборона дискримінації у сфері праці як юридична гарантія: міжнародно-правові нормативи та вітчизняне трудове законодавство / О.А. Антон // Університетські наукові записки. – 2006. – № 1 (17). – С. 173–180.
5. Вашанова О.В. Принцип недискримінації личности в международном праве : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / О.В. Вашанова ; Моск. гос. юрид. акад. – М., 2004. – 232 с.
6. Проблемы дискриминации: правовые аспекты, международный опыт, украинские реалии / авторы-сост.: З. Кись, С. Шеремет. – К. : Всеукр. благотвор. фонд «Коалиция ВИЧ-сервисных организаций», 2007. – 67 с.

Римар Б. А. К ВОПРОСУ ГЕНДЕРНОЙ ДИСКРИМИНАЦИИ НА РЫНКЕ ТРУДА

Статья посвящена анализу норм зарубежного и национального трудового законодательства, международных актов относительно защиты от дискриминации по признаку пола, определению их действительности, изучению современного состояния гендерной дискриминации на рынке труда Украины и внесению предложений по совершенствованию нормативно-правового обеспечения и правоприменительной практики в данной сфере.

Ключевые слова: дискриминация, принцип запрета дискриминации, работодатель, работник, условия труда.

Rymar B. A. TO THE ISSUE OF GENDER DISCRIMINATION IN LABOUR MARKET

The article analyzes the norms of foreign and national labor laws and international acts concerning the protection from discrimination on grounds of sex, determination of their effectiveness. The study of the current status of gender discrimination in the labor market of Ukraine and make proposals for improving normative-legal support and law enforcement practice in this sphere.

Key words: discrimination, principle of prohibition of discrimination, employer, employee, working conditions.

М. В. Сорочишинкандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕТОДИ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ІСНУВАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У ТРУДОВОМУ ПРАВІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

У статті досліджуються методи встановлення факту існування трудових правовідносин, які можуть використовуватись у розгляді справ за заявами працівників про оформлення трудових відносин у разі виконання ними роботи без укладення трудового договору та встановлення періоду такої роботи. Проводиться дослідження практики розгляду зазначених категорії спорів судами Великобританії, визначаються способи перевірки (тести), які використовувались судами Великобританії під час кваліфікації видів правовідносин у зазначених справах. Автор висуває пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства на основі позитивного зарубіжного досвіду.

Ключові слова: трудові правовідносин, трудовий договір, оформлення трудових відносин, виконання роботи без укладення трудового договору.

Постановка проблеми. 28 грудня 2014 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» № 77-VIII [1]. Зазначеним Законом було передбачено, крім іншого, внесення змін до ст. 232 Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України [2], частину першу якої було доповнено пунктом 6, що встановлює підлеглість загальним місцевим судам справ за заявами працівників про оформлення трудових відносин у разі виконання ними роботи без укладення трудового договору та встановлення періоду такої роботи.

Спори щодо встановлення факту існування трудових правовідносин або встановлення факту укладення трудового договору вже тривалий час розглядаються національними судами. Проте включення зазначеного виду трудових спорів до КЗпП України свідчить про усвідомлення вітчизняним законодавцем важливості дотримання позиції Міжнародної організації праці (далі – МОП) щодо необхідності надання трудовому правовідношенню загальнопоширеного значення. Зокрема, у Декларації МОП про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації вказано на важливість трудового правовідношення, яке має визнаватись як засіб забезпечення правового захисту працівників, а одним із завдань країн-членів є надання ефективного характеру трудовому законодавству

та трудовим інститутам, у тому числі щодо визнання трудового правовідношення, сприяння нормальним трудовим відносинам і створення ефективних систем інспекції праці [3].

Досягнення зазначеної цілі, безумовно, потребує існування в національному законодавстві правових механізмів, за допомогою яких працівники в разі, коли трудовий договір не було укладено або ж роботодавцем було приховано існування трудових правовідносин (невидача наказу про прийом на роботу, невнесення запису до трудової книжки, неповідомлення органів доходів і зборів про прийняття працівника на роботу), змогли б за допомогою звернення до компетентних органів встановити факт існування трудових правовідносин (оформлення трудових правовідносин) або ж факт укладення трудового договору та набути для себе прав і гарантій, що передбачені трудовим законодавством.

Визначення у вітчизняному законодавстві права працівників на звернення до суду із заявами про оформлення трудових відносин у разі виконання ними роботи без укладення трудового договору та встановлення періоду такої роботи потребує визначення механізмів, за допомогою яких суд зможе встановити, чи дійсно в конкретному випадку є трудові правовідносини або ж не укладено цивільно-правовий договір про працю. Вітчизняним законодавством не визначені питання відносно того, які критерії та ознаки правовідносин суди повинні досліджувати

та використовувати, визначаючи факт укладення трудового договору. З огляду на це зазначена проблема набуває актуальності, особливо у зв'язку із законодавчою роботою над проектом нового Трудового кодексу.

На нашу думку, під час визначення в національному законодавстві засобів, за допомогою яких можна встановити факт існування трудових правовідносин, доцільно було б звернутись до досвіду зарубіжних країн, у котрих зазначена проблема протягом тривалого часу залишалася в центрі уваги як законодавця та судових органів, так і наукової спільноти. Одним із найбільш корисних для запозичення в цій сфері видається досвід Великобританії, оскільки судовими органами цієї країни протягом тривалого часу розроблено значний перелік підходів до визначення факту існування трудових правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми трудового договору загалом, а також проблеми правового регулювання відносин, пов'язаних із укладенням трудового договору, оформленням трудових відносин, завжди перебували в центрі уваги науковців у сфері трудового права. У період незалежності України питання правового регулювання відносин, пов'язаних із укладенням трудового договору, оформленням трудових відносин, розробляли такі науковці, як Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, Г.С. Гончарова, О.В. Данилюк, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, В.В. Лазор, Л.І. Лазор, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, В.Г. Ротань, С.О. Сільченко, Н.М. Хуторян, О.А. Яковлєв, О.М. Ярошенко. Попри це, вітчизняній науці трудового права бракує порівняльно-правових досліджень питань, пов'язаних зі встановленням факту існування трудових відносин.

Метою статті є дослідження правового регулювання відносин щодо встановлення факту існування трудових відносин, розроблення пропозицій щодо реформування вітчизняного законодавства у даній сфері та доопрацювання проекту Трудового кодексу на основі позитивного досвіду Сполученого королівства Великої Британії та Північної Ірландії у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. У рекомендації МОП № 198 про трудове правовідношення наголошується на складнощях встановлення того, чи виникає трудове правовідношення в ситуаціях, коли відповідні права й обов'язки зацікавлених сторін не цілком ясні, коли робляться спроби замаскувати трудові правовідносини

або коли в правовій структурі або ж під час тлумачення та застосування правової системи є неточності або обмеження [4].

Рекомендацією МОП № 198 визначені ознаки існування трудових правовідносин. Так, відповідно до п. 13 Рекомендації № 198 держави-члени повинні передбачити можливість визначення в своїх законодавчих і нормативних правових актах або іншими засобами конкретних ознак існування трудових правовідносин. До таких ознак могли б належати такі елементи:

а) той факт, що робота виконується відповідно до вказівок і під контролем іншої сторони; передбачає інтеграцію працівника в організаційну структуру підприємства; виконується виключно або головним чином в інтересах іншої особи; виконується особисто працівником; виконується відповідно до певного графіку або на робочому місці, яке вказується або узгоджується стороною, котра замовила її; має певну тривалість і передбачає певну спадкоємність; вимагає присутності працівника; передбачає надання інструментів, матеріалів і механізмів стороною, яка замовила роботу;

б) періодична виплата винагороди працівникові; той факт, що ця винагорода є єдиним або основним джерелом доходів працівника; здійснення оплати праці в натуральному вираженні шляхом надання працівнику, наприклад, харчових продуктів, житла або транспортних засобів; визнання таких прав, як щотижневий вихідні дні та щорічна відпустка; оплата стороною, яка замовила проведення робіт, поїздок, що здійснюються працівником із метою виконання роботи; або те, що працівник не несе фінансового ризику [4].

Вітчизняне законодавство таких ознак, визначених у п. 13 зазначеної Рекомендації, не містить. З огляду на це суди під час розгляду справ за заявами працівників про оформлення трудових відносин у разі виконання ними роботи без укладення трудового договору та встановлення періоду такої роботи будуть і надалі стикатись із проблемами при кваліфікації видів правовідносин у таких справах.

Пунктом 11 Рекомендації МОП № 198 про трудове правовідношення також передбачено, що з метою сприяння визначенню існування індивідуального трудового правовідношення держави-члени повинні в межах своєї національної політики, про яку йде мова в цій Рекомендації, розглянути можливість виділення ширшого набору засобів для визначення існування трудових правовідносин [4].

У Меморандумі технічних зауважень до проекту Трудового кодексу, що був підготовлений Міжнародною організацією праці, також наголошувалось на необхідності включення до Проекту положень, які б визначали ознаки трудового правовідношення. Так, у рекомендації 33 Меморандуму вказано, що Міжнародне бюро праці рекомендує внести зміни до статті 31 проекту Трудового кодексу, які передбачатимуть, що в разі виникнення питання щодо того, чи є договір, який стосується праці, трудовим договором, таке питання має бути вирішене насамперед шляхом посилання на факти, пов'язані з виконанням робіт і винагородженням працівника, незалежно від того, чи характеризуються відносини якою-небудь протилежною домовленістю договірною або іншого характеру, яка, можливо, була узгоджена між сторонами. Бюро також рекомендує, щоби під час розроблення свого підходу до цього питання державні та судові органи зверталися до Рекомендації № 198 про трудові правовідносини 2006 року [5].

На нашу думку, під час встановлення цих засобів у національному законодавстві доцільно було б звернутись до досвіду зарубіжних країн, у яких питання визначення факту існування трудових правовідносин протягом тривалого часу залишалось в центрі уваги як законодавця та судових органів, так і наукової спільноти. Як було зазначено, одним із найбільш корисних для запозичення в цій сфері видається досвід Великобританії, оскільки судовими органами цієї країни протягом тривалого часу розроблено значний перелік методів встановлення факту існування трудових правовідносин.

Особливість підходу судів Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії до встановлення факту існування трудових правовідносин полягає в тому, що розгляд цього питання здійснюється з позиції того, що факт трудових правовідносин є «питанням права», тобто не залежить від того, яким законодавством сторони спірних правовідносин керувалися під час укладення договору, на підставі якого виникли ці правовідносин, або що сторони вказали у самому договорі. Ця позиція була висловлена в рішенні Високого Суду Правосуддя у справі *Ready Mixed Concrete (South East) Ltd v Minister of Pensions and National Insurance* [6, с. 132] та відповідає позиції Міжнародного бюро праці, що була висловлена в зазначеному вище Меморандумі [5].

Судами Сполученого Королівства під час розгляду справ щодо встановлення факту існування

трудова правовідносин розроблено кілька видів «тестів» (випробувань, перевірок), що дають змогу встановити дійсну галузеву належність правовідносин, пов'язаних із виконанням однією особою роботи на користь іншої. Якщо Рекомендація МОП № 198 лише перелічує всі ознаки трудових правовідносин, то зазначені «тести» визначають декілька ознак, які у взаємозв'язку свідчать про факт існування трудових правовідносин. Більшість зазначених тестів ґрунтуються на встановленні факту контролю та підпорядкування працівника роботодавцю. Цей вид методу перевірки встановлення факту трудових правовідносин було вперше використано ще у 19-му столітті, коли в рішенні у справі *Yewens v Noakes* було зазначено, що «підлеглим є особа, яка підпорядковується розпорядженням хазяїна у питаннях, яким чином має виконуватись робота» [7, с. 21]. Крім того, «тест контролю» може передбачати встановлення факту надання роботодавцем двох видів розпоряджень: яка робота має бути виконана і яким чином ця робота має бути виконана [8, с. 668].

Разом із тим «тест контролю» на цей час використовується все менше. Це спричинено тим, що обов'язки працівників дедалі стають більш спеціалізованими та мають далекосяжні наслідки. Наприклад, «тест контролю» не завжди може бути використаний для визначення факту трудових відносин лікарів, де адміністрація лікувального закладу не може повністю контролювати питання, яка робота має бути виконана лікарем і яким чином. З огляду на це суди Великобританії почали звертатись до встановлення таких обставин: як і коли обов'язки за договором були виконані та за допомогою яких інструментів і матеріалів. Цей метод встановлення трудових правовідносин було використано, зокрема, і під час розгляду зазначеної справи *Ready Mixed Concrete (South East) Ltd v Minister of Pensions and National Insurance*.

Крім того, судами Великобританії використовуються тести, які засновані як на аналізі положень договорів про працю, так і на інших факторах. Наприклад, у справі *Stevenson Jordan & Harrison v McDonnell & Evans* [9] суд оцінював ступінь інтеграції особи, яка виконує роботу, у трудовий колектив та структуру організації юридичної особи. Під час розгляду цієї справи судом було зазначено, що різниця між договором про надання послуг і договором особистого найму може бути визначена так: у першому випадку хазяїн (керівник) може наказувати тільки,

яка робота має бути зроблена, тоді як в іншому випадку хазяїн (керівник) може не тільки наказувати, яка робота має бути зроблена, а й вимагати виконання певних дій або ж яким чином робота має бути зроблена. Крім того, розглядаючи справу, суддя вказав, що згідно з договором особистого найму особа стає частиною підприємства і її робота є складовою частиною роботи підприємства, тоді як за договором надання послуг робота хоча й виконується на користь підприємства, але не є складовою частиною роботи підприємства, а лише доповнює його роботу.

У справі *Market Investigations Ltd v Minister of Social Security* судами були оцінені економічні відносини між особою, що виконує роботу, і працедавцем [10, с. 772].

Судами Великобританії неодноразово висловлювалась позиція, що жоден із розроблених тестів не може бути використаним для всіх випадків і ситуацій, у яких необхідно встановити факт існування трудових правовідносин, що підтверджує сам рівень диверсифікації трудових відносин у Великобританії.

Висновки та пропозиції. Можна зробити висновки, що розроблення зазначених тестів або методів встановлення факту існування трудових правовідносин і додавання їх до національної правової практики є об'єктивною необхідністю. Проте визначення в законодавстві усіх ознак трудових правовідносин, які, наприклад, перелічені в Рекомендації МОП №198 про трудове право-відношення, не зможе надати судами необхідного «інструментарію» для вирішення справ за заявами працівників про оформлення трудових відносин у разі виконання ними роботи без укладення трудового договору. Це обумовлено тим, що встановлення факту існування трудових правовідносин залежить від одночасної доведеності існування декількох взаємопов'язаних ознак трудових правовідносин.

Разом із тим, на нашу думку, визначення в ст. 31 проекту Трудового кодексу України принципу, згідно з яким встановлення факту трудових правовідносин є «питанням права», є

необхідною умовою належного розгляду справ за заявами працівників про оформлення трудових відносин у разі виконання ними роботи без укладення трудового договору

Список використаної літератури:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці : Закон України від 28 грудня 2014 року № 77-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 11. – Ст.75.
2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
3. Декларація МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації : прийнята на Міжнар. конф. праці на 97-й сесії 10 червня 2008 р. // Труд за рубежом. – 2008. – № 4. – С. 142–156.
4. Рекомендація МОТ № 198 о трудовом правоотношении от 31 мая 2006 года // Труд за рубежом. – 2007. – №2. – С. 152–160
5. Меморандум технічних зауважень до проекту Трудового кодексу Міжнародного бюро праці від 18.04.2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU16012.html.
6. MacKenna J. Ready mixed concrete (south east) ltd. v. Minister of pensions and national insurance minister of social security v. Greenham ready mixed concrete ltd. and another same v. ready mixed concrete (south east) ltd. and another / J. MacKenna. – Managerial Law. – Vol. 4, Iss. 2. – P. 132–150.
7. Lockton D. Employment Law / D. Lockton. – Psychology Press, 2005. – P. 21.
8. Markesinis and Deakin's Tort Law. – OUP Oxford, 2012. – P. 668.
9. Stevenson Jordan & Harrison, Ld. v. MacDonald & Evans // Reports of Patent, Design, and Trade Mark Cases. – Vol. LXVIII, № 9. – P. 190–196.
10. Market Investigations Ltd v Minister of Social Security // Reports of Patent, Design, and Trade Mark Cases: Digest of Cases Reported in 1973, R.P.C. – P. 772.

Сорочишин М. В. Методы установления факта существования трудовых правоотношений в трудовом праве Великобритании

В статье исследуются методы установления факта существования трудовых правоотношений, которые могут применяться при рассмотрении дел по заявлениям работников об оформлении трудовых отношений при выполнении ими работы без заключения трудового договора и установлении периода такой работы. Проводится исследование практики рассмотрения указанных категории споров судами Великобритании, определяются способы проверки (тесты), которые использовались судами Великобритании при квалификации видов правоотношений по указанным делам. Автором разработаны предложения по совершенствованию отечественного законодательства на основе положительного зарубежного опыта.

Ключевые слова: *трудовые правоотношения, трудовой договор, оформление трудовых отношений, выполнение работы без заключения трудового договора.*

Sorochyshyn M. V. Methods for defining existence of labor relations in the labor law of Great Britain

The article examines methods of defining existence of labor relations, which can be applied in proceedings on the applications of workers concerning execution of labor relations without labor contracts and the establishment of a period of such work. The study highlights legal practice of courts of Great Britain concerning these categories of disputes, determines methods of verification (tests) that are used by the courts of Great Britain when qualifying types of relationships on these matters. The author has developed proposals for improving national legislation on the basis of positive foreign experience.

Key words: *labor relations, employment contract, employment paperwork, work without employment contract.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 351.72:347.73(477)

О. О. Бригінець

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового права
Навчально-наукового інституту права
Університету Державної фіскальної служби України

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ЯК СТРУКТУРНОГО ЕЛЕМЕНТУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті розкривається вплив правового забезпечення інвестиційної безпеки держави на рівень фінансової безпеки держави загалом. Обумовлюється, що для ефективного державного регулювання інвестиційної безпеки необхідно гармонізувати інтереси держави та частки капіталу шляхом вироблення принципів, погоджених орієнтирів і завдань розвитку, а також механізмів їх досягнення. Визначено роль і місце інвестиційної безпеки держави в забезпеченні добробуту громадян нашої держави.

Ключові слова: інвестиційна безпека, правове забезпечення інвестиційної безпеки, фінансова безпека, правове забезпечення фінансової безпеки, інвестиційний клімат.

Постановка проблеми. В умовах підвищення активності глобалізаційних процесів у світі досить великою мірою на забезпечення фінансової безпеки впливають проблеми забезпечення вітчизняної інвестиційної безпеки. Відзначимо, що в нашій державі практично відсутнє стале українське валютне законодавство як сукупність правових норм, що регулюють порядок здійснення інвестиційних правовідносин. Але не лише недосконалість вітчизняного законодавства в цій сфері, а й фактична відсутність стабільної підтримки з боку держави стали причиною безсистемності цього інституту. Саме за допомогою виваженої реалізації інвестиційної безпеки держави має бути забезпечено ріст вітчизняної ринкової економіки, а також частково оновлено види діяльності у сфері послуг, продукцію та виробничий апарат у промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потрібно відзначити, що у вітчизняній науковій літературі небагато наукових публікацій, які присвячені правовому забезпеченню інвестиційної безпеки держави. Детально цю тематику досліджували такі визначні вчені, як Д.В. Ванькович, М.П. Денисенко, В.Ю. Єднак, Т.С. Єднак,

В.І. Кириленко, Т.І. Костюченко, М.М. Недашківський, Н.О. Татаренко. У публікаціях цих науковців описано переважно інвестиційну безпеку держави як стан відносин, але майже не розглядається інвестиційна безпека держави як структурний елемент фінансової безпеки держави. Беручи до уваги відомі нам дослідження, можна говорити про недостатню розробку проблем правового забезпечення інвестиційної безпеки держави.

Мета статті – визначення правового забезпечення інвестиційної безпеки держави як структурного елемента фінансової безпеки держави та її впливу на добробут громадян нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Законодавець не дає чіткого визначення інвестиційної безпеки держави, натомість у «Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» роз'яснюється, що таке інвестиційно-інноваційна безпека. Отже, інвестиційно-інноваційна безпека – це стан економічного середовища в державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в

країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою підвищення ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості.

М.М. Недашківський дещо по-іншому розкриває зміст поняття «інвестиційна безпека», стверджуючи, що це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку за умови належного рівня фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів [1].

Водночас В.І. Кириленко визначає інвестиційну безпеку як здатність підтримувати виробничі нагромадження та вкладення капіталу на рівні, що забезпечує необхідні темпи розширеного відтворення, реструктуризацію та технологічне переозброєння економіки [2]. Суттєво відрізняється позиція Т.С. Єднак і В.Ю. Єднак, які говорять про те, що в інвестиційній безпеці як у головному складнику фінансової безпеки найбільш рельєфно виявляється весь комплекс зв'язків міжнародних і внутрішніх процесів [3].

Слушно зауважити, що під інвестиційною безпекою держави сьогодні можна розуміти такий рівень інвестиційної привабливості економіки держави, який би повною мірою забезпечував її розширене відтворення, раціональну реструктуризацію та технологічне переозброєння. Також інвестиційну безпеку можна визначити як стан рівня інвестицій, який дає можливість оптимально задовольняти поточні інвестиційні потреби держави та не заважає державі ефективно виконувати покладені на неї завдання та функції.

У статті 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність» зазначається, що під інвестиційною діяльністю слід розуміти сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [4]. Вважаємо за доцільне зміст цієї статті розширити шляхом роз'яснення терміну «інвестиційна безпека держави». Складність теперішньої ситуації полягає в тому, що вищого рівня забезпечення інвестиційної безпеки держави можна досягти за умов стабільного поступального розвитку держави, а Україна в цей час як потенційний боржник перебуває не в найкращому стані через такі фактори:

- 1) політична та економічна нестабільність у державі;
- 2) спад промисловості;
- 3) криза в банківській системі держави;
- 4) відсутність вільних великих мас іноземного капіталу;
- 5) різке скорочення експорту українського капіталу за межі України;
- 6) високий ступінь пов'язаності міжнародних капіталів;
- 7) жорстка конкуренція між сферами вкладання інвестиції та державами, які залучають іноземний капітал.

Тобто ситуація в Україні на рівні забезпечення інвестиційної безпеки не найкраща. Як відомо, «гроші люблять тишу» та стабільний розвиток.

До структурних елементів, що впливають на рівень інвестиційної безпеки держави, можемо віднести також сукупність нормативно-правових, соціальних і екологічних умов, які визначають тип і динаміку відтворювального процесу, що забезпечують надійність відшкодування та ефективність вкладеного капіталу.

М.П. Денисенко стверджує, що визначальним критерієм інвестиційної безпеки держави є конкурентоспроможність фінансової системи держави як процес реалізації фінансової безпеки в динаміці [5]. Важливим також є аналіз загроз, що впливають на рівень інвестиційної безпеки держави, динаміки їх нагромадження та оцінка ступеня їх впливу. Залежно від напрямку впливу загрози можна поділити на внутрішні та зовнішні.

Основними загрозами інвестиційній безпеці держави є: відсутність виваженої загальнодержавної інвестиційної стратегії; високі інвестиційні ризики для інвесторів; політична нестабільність; недосконала та нестабільна законодавчо-нормативна база; корупційні прояви в гілках влади, передусім у судовій; рівень розвитку банківської системи; обмеженість доступних фінансових коштів; загострення платіжної та бюджетної кризи; технологічна оснащеність основних галузей виробництва; відсутність кваліфікованої підготовки фахівців; відсутність дієвої системи страхування іноземних інвестицій.

Ми вважаємо, що перевагу потрібно надавати залученню саме внутрішніх інвестицій, що мають бути головним джерелом зростання можливостей фінансової системи держави. Їх постійному зростанню потрібно сприяти комплексно, а саме шляхом узгодженої діяльності

державних органів у сферах бюджетної, податкової, грошово-кредитної, інвестиційної діяльності на території України, тому що однією з головних причин кризового стану як підприємництва, так і виробництва є значний дефіцит інвестицій, особливо у високотехнологічні сегменти виробництва.

Влучно говорить Н.О. Татаренко, вказуючи, що саме брак інвестиційної підтримки приводить до падіння обсягів виробництва, стимулювання розвитку ресурсорієнтованої економіки, зменшення зайнятості населення, часткового падіння виробництва через виведення коштів з ініціативи власників в умовах нестабільної фінансово-політичної ситуації [6].

Можемо стверджувати, що правовий режим інвестування реалізується у специфічних умовах правового поля, що оцінюється суб'єктами інвестиційної діяльності за допомогою сукупності характеристик інвестиційного клімату. Костюченко Т.І. вважає, що процес формування інвестиційного клімату в державі необхідно розглядати як важливий елемент відтворення фінансової безпеки держави [7]. Існують різні підходи до розуміння суті інвестиційного клімату. З одного боку, інвестиційний клімат можна визначити як певну частинку економіко-правового виміру, що створює передумови для поліпшення життя суспільства за допомогою залучених ресурсів. З іншого боку, інвестиційний клімат розглядається як багаторівневий процес, що складається з певних структурних елементів. Окремі вчені пов'язують формування інвестиційного клімату в державі з мірою привабливості умов здійснення у ній інвестиційної діяльності [8]. Інвестиційний клімат також визначають як рівень досягнення можливості вітчизняних та іноземних юридичних і фізичних осіб здійснювати інвестиції у різних формах.

Відзначимо, що поняття інвестиційного клімату характеризується складністю й комплексністю та розглядається різними сегментами вітчизняної юридичної та економічної науки. Як ми вказували, одним із провідних факторів, які впливають на інвестиційний клімат у державі, є політичний. Для нашої держави в сучасних умовах розвитку він є визначальним. Для потенційних інвесторів під час аналізу політичної ситуації в державі вирішальну роль відіграють такі обставини, як стабільність роботи державних інститутів, ставлення держави до іноземних інвестицій, можливість націоналізації приватного майна, участь держави в системах міжнарод-

них зобов'язань із різних питань, спадковість політичної влади, ступінь державного втручання в економіко-правові процеси.

На думку Д.В. Ванькович, також на інвестиційний клімат у державі здійснюють свій негативний вплив прямі обмеження діяльності окремих суб'єктів, що можуть бути присутніми в законодавстві держави [9]. Ми погоджуємося із цим твердженням і хочемо зазначити, що негативний вплив здійснюють також заплутаність правових норм і наявність великої кількості правових колізій, оскільки вони позбавляють інвестора можливості адекватно прогнозувати розвиток подій, наслідком чого є можливість зниження рентабельності вкладень

З практичного боку інвестиційний клімат виявляється в розвитку двосторонніх відносин інвестора та конкретних внутрішньодержавних суб'єктів, які можуть бути представлені державними органами, господарюючими суб'єктами, банками, різного роду об'єднаннями. Відбувається конкретизація узагальненої оцінки інвестиційного клімату під час реальних юридичних, економічних, культурних контактів іноземної фірми з новим для неї середовищем.

Досить складною в питаннях інвестицій є взаємодія органів загальнодержавної влади з органами місцевого самоврядування. З одного боку, майже будь-які законодавчі зусилля керівництва держави з формування сприятливого інвестиційного клімату можуть бути заблоковані неефективністю роботи органів місцевої влади. З іншого боку, на місцевому рівні робота зі створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій досить часто може компенсувати окремі недоліки загальнодержавного регулювання. Забезпечення інвестиційної безпеки держави є досить складним механізмом, що надає можливість розвиватися державі шляхом залучення інвестицій, причому як внутрішніх, так і зовнішніх. Механізм забезпечення інвестиційної безпеки держави можна визначити як сукупність способів і засобів, за допомогою яких реалізується управління рухом інвестиційних ресурсів для забезпечення реалізації національних фінансових інтересів, а також здійснюється запобігання загрозам фінансовій безпеці. Умовно механізм забезпечення інвестиційної безпеки держави можна поділити на такі сегменти, а саме:

– механізм ринкового регулювання, що працює на засадах самоорганізації та коригує інвестиційну безпеку держави у фінансовій сфері;

– механізм державного регулювання інвестиційних процесів;

– механізм приватного інвестування, що становить собою організацію співробітництва держави та інших юридичних і фізичних осіб, які займаються або прагнуть займатися інвестиційною діяльністю на території держави або спільно з нею.

У сукупності всі перераховані механізми є цілісною системою, у якій залежно від особливостей розвитку фінансової системи можуть переважати ті чи інші компоненти.

Основним із вищеперерахованих компонентів є механізм ринкового регулювання, що пов'язує різних юридичних і фізичних осіб та містить найбільші можливості задоволення потреб у безпеці фінансового розвитку держави. Зазвичай інвестори бажають працювати у стабільних ринках та за чітко обумовленими правилами, знана частина яких закріплюється в міжнародному та загальнодержавному праві та характеризується певним рівнем стабільності у змісті та часі. Здебільшого вищезгадані правила забезпечують як органи державного регулювання, так і органи регулювання, що створюються самими учасниками інвестиційного ринку.

Висловлюємо думку з приводу того, що ринковий механізм інвестиційної безпеки є способом взаємодії покупців і постачальників інвестицій із метою підвищення рівня фінансової безпеки його учасників, створення та підтримання допустимих умов для реалізації інвестиційної діяльності.

Окрім ринкового, існує і державний механізм забезпечення інвестиційної безпеки держави. Зазвичай виділяють такі види активного втручання держави в інвестиційний процес:

1) безпосередня участь держави в процесі створення масової інфраструктури, що є основою для подальшого стрімкого розвитку приватного підприємництва;

2) створення найбільш сприятливих умов для діяльності приватних підприємців, що виражається передусім у формуванні сприятливого інвестиційного середовища; стимулюється діяльність у пріоритетних сферах фінансової системи держави;

3) безпосередня участь держави в ефективних і значущих для держави проектах, що в сукупності складають «бюджет розвитку держави», на основі якого відбувається реформування фінансової безпеки держави.

Відзначимо, що забезпечення інвестиційного наповнення процесів у державі зумовлює склад-

но організовану діяльність щодо використання всіх аспектів інвестиційної діяльності та відносин, з метою коригування способів розвитку та показників фінансової безпеки держави. Методи втручання держави в інвестиційну безпеку є історично обумовленими та неодноразово реалізованими. Саме завдяки такому втручанню досягається оптимальний рівень задоволення балансу потреб «приватне – суспільне», насамперед у соціальній сфері. Оптимальний рівень державного регулювання інвестиційної безпеки розуміється як спосіб організації форм і засобів, що на практиці забезпечують належне поєднання державних і приватних інтересів, а також формування у фінансовій системі балансу між ступенем використання, нагромадження чи інвестування тих суспільних благ, що їх виробляє суспільство.

Державне регулювання інвестиційної безпеки має забезпечувати упорядкованість та узгодженість досить великої кількості елементів інвестиційного процесу, сприяти досягненню оптимізації в розвитку окремих галузей народного господарства та діяльності суб'єктів господарювання.

У сегменті залучення внутрішніх інвестицій варто звернути увагу також на суб'єктів великого бізнесу та на населення держави, яке також може стати потужним інвестором відновлення та стрімкого розвитку вітчизняної фінансової системи держави.

Для ефективного державного регулювання інвестиційної безпеки необхідно гармонізувати інтереси держави й частки капіталу шляхом вироблення принципів, погоджених орієнтирів і завдань розвитку, а також механізмів їх досягнення. Особливо зараз, у непрості часи для розвитку фінансової безпеки держави, в Україні склалися реальні передумови для інвестиційної стратегії держави. Це підтверджується тим, що великі акціонерні товариства, приватні фірми та інші структури створили національний корпоративний капітал і встояли в складні часи для фінансової системи держави. Ці корпорації визначають кістяк фінансової системи, і тісне співробітництво держави з ними сьогодні є найбільш доцільним, адже завдяки керівним позиціям найбільші групи підприємств найповніше виражають інтереси різних прошарків суспільства та мають для цього величезні фінансові ресурси.

З іншого боку, великий бізнес саме сьогодні є найбільш зацікавленим в активному спів-

робітництві з державою. Пройшовши складні часи, вітчизняний капітал потребує масштабну підтримку держави для реалізації власної продукції на нових ринках збуту та успішної конкуренції на них, а також для залучення іноземних інвестицій та створення сприятливих умов для реалізації масштабних проектів реорганізації виробництва. Адже будь-який поступальний розвиток власного виробництва неможливий без стабільності у правовій сфері держави та формування на основі неї довгострокової стратегії інвестиційної діяльності, тобто без активного конструктивного державного впливу на інвестиційні процеси.

Досить великим інвестиційним потенціалом володіє і населення держави. Залучення та використання тимчасово вільних коштів населення залишається одним із найпотужніших потенційних джерел інвестування. У ситуації, яка склалася у фінансовій системі держави, досить складно розраховувати на посилення прямої її участі в інвестиційних проектах, адже інвестиційні можливості центральної і регіональної влади є досить обмеженими, а бюджети майже постійно ухвалюються з дефіцитом. Держава може сприяти інвестиційним проектам переважно у формі інвестиційних податкових кредитів, кредитних гарантій або інвестицій у формі участі власності в капіталі.

Безпосередня участь держави у підвищенні власної інвестиційної безпеки може ефективно функціонувати лише за умови виконання таких вимог:

- облік усіх напрямів і форм вияву механізму інвестиційної безпеки;
- належне врахування внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на реалізацію інвестицій;
- виявлення й обґрунтування кількох можливих сценаріїв вирішення проблемних ситуацій у процесі інвестиційної діяльності;
- максимальне охоплення населення;
- невисока ризикованість цього інвестиційного проекту;
- направленість на вирішення насамперед соціальних проблем суспільства, яких у нашій державі накопичується останнім часом особливо багато.

Висновки і пропозиції. Основними елементами державного механізму забезпечення інвестиційної безпеки є:

1) налагодження ефективної системи спостережень за розвитком фінансової безпеки держави;

2) діяльність держави, направлена на зменшення рівня загроз інвестиційній безпеці, а також на їх нейтралізацію в разі виникнення;

3) діяльність держави щодо виявлення та попередження внутрішніх і зовнішніх загроз інвестиційній безпеці.

Багато в чому роль держави в побудові ефективного механізму забезпечення інвестиційної безпеки зводиться до визначення цілей розвитку фінансової системи, що схвалюються суспільством, і реалізації механізму узгодження інтересів інвестиційній сфері на основі обґрунтованого використання елементів їх координації та взаємозумовлення.

Список використаної літератури:

1. Недашківський М.М. Інвестиційна безпека України в сучасних умовах / М.М. Недашківський, К.Ю. Подгорна // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – № 1. – 2012. – С. 274–280.
2. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки : [монографія] / В.І. Кириленко. – К. : КНЕУ, 2005. – 232 с.
3. Єднак Т.С. Інвестиційна безпека України в умовах глобалізації / Т.С. Єднак, В.Ю. Єднак // Інвестиції: практика та досвід. – № 3. – 2010. – С. 6–9.
4. Про інвестиційну діяльність : Закон України № 1560-XII від 18.09.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.
5. Денисенко М.П. Інвестиційне партнерство та його роль у прискоренні розвитку економіки / М.П. Денисенко // Проблеми науки. – 2003. – № 1. – С. 15–23.
6. Татаренко Н.О. Теорії інвестицій : [навч. посібник] / Н.О. Татаренко, А.М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2000. – 160 с.
7. Костюченко Т.І. Економічний механізм регулювання інвестиційної діяльності в державі / Т.І. Костюченко // Інвестиційні пріоритети епохи глобалізації: вплив на національну економіку та окремий бізнес : мат. Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ, 2008. – Т. 1. – С. 20–22.
8. Резник Н.П. Чинники формування інвестиційного клімату / Н.П. Резник // Інвестиційні пріоритети епохи глобалізації: вплив на національну економіку та окремий бізнес: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ, 2008. – Т. 1. – С. 25–27.
9. Ванькович Д. Інвестиційний клімат в Україні та шляхи його поліпшення: економіко-правовий аспект / Д. Ванькович, Н. Демчишак // Економіст. – 2007. – № 4. – С. 79–81.

Бригинец А. А. Правовое обеспечение инвестиционной безопасности государства как структурного элемента финансовой безопасности государства

В статье раскрывается влияние правового обеспечения инвестиционной безопасности государства на уровень финансовой безопасности государства в целом. Оговаривается, что для эффективного государственного регулирования инвестиционной безопасности необходимо гармонизировать интересы государства и частного капитала путем выработки принципов, согласованных ориентиров и задач развития, а также механизмов их достижения. Определены роль и место инвестиционной безопасности государства в процессе обеспечения благосостояния граждан нашего государства.

Ключевые слова: *инвестиционная безопасность, правовое обеспечение инвестиционной безопасности, финансовая безопасность, правовое обеспечение финансовой безопасности, инвестиционный климат.*

Briginets A. A. Legal support of investment security of the state as a structural element of financial security of the state

The article reveals the impact of the legal support of investment security of the state on the level of financial security of the state as a whole. The article stipulates that effective state regulation of investment security needs harmonization of the interests of the state and of the share capital through the development of principles, agreed benchmarks, development objectives and mechanisms of their achievement. The role and place of the investment security of the state were indicated in the provision of citizens' welfare in our state.

Key words: *investment security, legal support of investment security, financial security, legal support of financial security, investment environment.*

В. В. Драпайлоаспірант кафедри морського та митного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ ТОВАРІВ У МИТНОМУ ПРАВІ

Статтю присвячено дослідженню поняття та ознак товарів у митному праві, а також аналізу видів товарів у митному праві. Досліджено законодавчі та наукові підходи до визначення товару та встановлено, що основний масив правових норм, присвячених саме визначенню товарів та їхнім ознакам, зосереджений в актах, що регулюють фінансові та митні відносини. Визначено, що товарами в митному праві визнаються рухомі речі, валютні та культурні цінності, а також електроенергія як особливий об'єкт права. Обґрунтовано, що електроенергія в силу своїх фізико-технічних характеристик не може бути об'єктом тимчасового зберігання під митним контролем. З'ясовано співвідношення товарів у митному праві з транспортними засобами комерційного призначення як окремими об'єктами митного контролю.

Ключові слова: товар, митне право, тимчасове зберігання під митним контролем, рухомі речі, транспортні засоби комерційного призначення.

Постановка проблеми. Поняття товару є центральним у митному праві; це пов'язано з тим, що товари є об'єктами переміщення через митний кордон, а отже, зазнають митного контролю та інших численних митних процедур.

Товари є об'єктами тимчасового зберігання під митним контролем на складах тимчасового зберігання, об'єктами зберігання в окремих митних режимах митного складу, вільної митної зони, транзиту, що зумовлює особливості правового режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблеми митного права, пов'язані з переміщенням товарів через митний кордон, розглядали такі вчені, як С.Г. Войтов, С.Ю. Дрьоміна, О.С. Іванченко, О.В. Короп, І.М. Резнік, А.В. Рекун тощо. Водночас праці вказаних вчених не спрямовані на безпосереднє дослідження поняття, ознак і видів товарів у митному праві.

І.В. Міщенко досліджувала проблеми митного статусу товарів у відповідній статті [1], однак праця цієї вченої стосується саме митного статусу товарів як окремого поняття, а не власне поняття, видів та ознак товарів у митному праві.

Структуру товарів, що переміщуються через митний кордон, досліджував І.О. Базилук [19], однак позиція цього автора щодо поняття та видів товарів у митному праві вбачається дискусійною та підлягає подальшому обговоренню.

Мета статті – визначити поняття, ознаки та види товарів у митному праві.

Виклад основного матеріалу. Зберігання товарів під митним контролем зазнає різного правового регулювання залежно від обраної форми такого зберігання.

Поняття «товар» є об'єктом окремих наукових досліджень [2] і зустрічається в різних галузях законодавства, водночас визначення товару не є поширеним у національному законодавстві та міжнародно-правових актах.

У Єдиному митному кодексі Європейського Союзу закріплено такі визначення (стаття 5 (23) застосовує термін «товари Союзу» – такі товари, що підпадають під будь-яку з наведених категорій):

(а) товари, повністю отримані на митній території Союзу (не включають товари, імпортовані з країн або територій за межами митної території Союзу);

(б) товари, що ввозяться на митну територію Союзу з країн або територій за межами цієї території та випущені для вільного обігу;

(в) товари, отримані або вироблені на митній території Союзу, або товари, зазначені в пункті (б), або товари, зазначені в пунктах (а) і (б) [3].

Таким чином, Єдиний митний кодекс Європейського Союзу надає визначення товарам перш за все з позиції країни походження товару, однак загального визначення, які саме об'єкти слід включати до товару, цей акт не передбачає.

Водночас існують певні положення, пов'язані з розумінням товарів в установчих документах ЄС і прецедентах Суду ЄС. Статті 34 та 35

Договору про функціонування Європейського Союзу охоплюють усі типи товарів, що були імпортовані або експортовані [4]. Прецедентне право ЄС тлумачить розуміння товарів по-своєму. Зокрема, у справі *Commission v. Italy* суд постановив, що вироби, які можуть бути оцінені у грошах та які здатні бути об'єктом комерційних угод, визнаються товаром у розумінні Договору про функціонування Європейського Союзу [5]. Твори мистецтва, монети, що не визнаються коштами, електроенергія та природний газ так само визнаються товарами. Водночас не є товарами послуги [6].

У свою чергу Міжнародна конвенція про гармонізовану систему опису та кодування товару 1983 року, незважаючи на свою назву та спрямованість, не містить загальне визначення поняття товару [7].

Глосарій міжнародних митних термінів, затверджений Всесвітньою митною організацією, визначає лише поняття «товари у вільному обігу» (*goods in free circulation*) та «товари, експортовані з повідомленням про намір повернення товару» (*goods exported with notification of intended return*), однак не надає визначення товару [8].

Якщо розглядати національне законодавство, то, наприклад, Закон України «Про захист прав споживачів» 12 травня 1991 року № 1023-XII не надає конкретного та чіткого визначення товару, а лише містить тлумачення терміну «продукція»: це як послуги, так і товари, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб [9].

Відповідно до ч. 1 ст. 40 ЗУ «Про заставу» предметом застави товарів в обороті або в переробленні можуть бути сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція тощо [10], однак наведений приклад містить не визначення товару (товарів), а лише певний перелік товарів в обороті або переробленні, що можуть перебувати в заставі.

Аналіз законодавчих актів України дає можливість прийти до висновку, що основний масив правових норм, присвячених саме визначенню товарів та їхнім ознакам, зосереджений в актах, що регулюють фінансові та митні відносини.

Зокрема, згідно з п. 14.1.244 ПК України товари – це матеріальні та нематеріальні активи, у тому числі земельні ділянки, земельні частки (паї), а також цінні папери та деривативи, що використовуються в будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску (емісії) та погашення [11].

Вказане визначення чітко пов'язане з метою оподаткування певних фінансових операцій. Водночас у зазначеному пункті ПК міститься застереження, відповідно до якого з метою оподаткування операцій з переміщення майна та енергії через митний кордон України термін «товари» вживається у значенні, визначеному Митним кодексом України [11].

Вітчизняний МКУ надає таке визначення товару: товари – це будь-які рухомі речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщується лініями електропередачі (п. 57 ч. 1 ст. 4 МКУ) [12].

Отже, керуючись дефініцією товару, що представлена в національному МКУ, зазначимо, що до товарів належать рухомі речі (за винятком транспортних засобів комерційного призначення). Відповідно до ч. 2 ст. 181 ЦКУ рухомими речами є речі, які можна вільно переміщувати в просторі. Разом із тим О.В. Дзера справедливо зауважує, що можливість вільного переміщення речі в просторі є надто загальним критерієм, якого інколи може виявитися недостатньо. Тому в такому разі можна керуватися таким правилом: щодо речей, які за законом не визнані нерухомими об'єктами, має діяти презумпція визнання їх рухомими речами [13, с. 376].

Також відповідно до п. 57 ч. 1 ст. 4 МКУ товарами є рухомі речі, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), а до таких згідно з ч. 1 ст. 181 ЦКУ можуть бути віднесені повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації.

Також у поняття товару МКУ включає валютні цінності, культурні цінності, електроенергію, що переміщується лініями електропередачі. Визначення валютних цінностей та їх перелік міститься у ст. 1 Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року № 15-93, до них належать валюта України, іноземна валюта, платіжні документи та інші цінні папери, виражені у валюті України або іноземній валюті, банківські метали [14]. Визначення культурних цінностей та їх перелік міститься у ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 року

№ 1068-XIV, відповідно до якого до останніх належать об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення й підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, зокрема оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок, унікальні та рідкісні музичні інструменти тощо [15].

Закон України «Про електроенергетику» містить визначення енергії, якою є електрична чи теплова енергія, що виробляється на об'єктах електроенергетики та є товарною продукцією, призначеною для купівлі-продажу [16]. Розуміння електричної енергії як товару закріплено й у постанові Національної комісії з питань регулювання електроенергетики України «Про затвердження Правил користування електричною енергією» від 31 липня 1996 року № 28: електрична енергія (активна) – це енергоносіє, який виступає на ринку як товар, що відрізняється від інших товарів особливими споживчими якостями та фізико-технічними характеристиками (одночасність виробництва та споживання, неможливість складування, повернення, переадресування), які визначають необхідність регулювання та регламентації використання цього товару [17].

З наведеного визначення, можна дійти висновку про те, що в силу особливих фізико-технічних характеристик електроенергія як особливий різновид товару не підлягає складуванню, а отже, не може бути об'єктом тимчасового зберігання під митним контролем.

Водночас не можна розглядати переносні носії електроенергії (акумулятори, первинні елементи інші елементи живлення), що можуть бути об'єктами тимчасового зберігання під митним контролем, у якості електроенергії, адже переносні носії енергії класифікуються як окремі товари за УКТЗЕД (код УКТЗЕД електроенергії – 2716 00 00 00, коди переносних носіїв електроенергії – 8506 (первинні елементи та первинні батареї), 8507 (акумулятори електричні)) [18].

Не можна погодитися з позицією І.О. Базилюка, який відносить до товарів у митному праві майнові права та обов'язки та об'єкти інтелектуальної власності [19, с. 80], з огляду на те, що така позиція не відповідає положенням п. 57 ч. 1 ст. 4 МКУ, які чітко та вичерпно окреслюють коло товарів у митному праві. Більш того, май-

нові права та обов'язки не можуть бути об'єктом переміщення через митний кордон в силу їх особливої нематеріальної природи; об'єкти права інтелектуальної власності, що є певними правами (авторське право, право на винахід, корисну модель, торговельну марку тощо) так само не можуть бути об'єктом переміщення через митний кордон, тоді як МКУ не випадково застосовує поняття «товари, що містять об'єкти інтелектуальної власності» (що підкреслює той факт, що через митний кордон переміщуються саме товари, а не об'єкти інтелектуальної власності).

Висновки та пропозиції. Враховуючи вищевикладене, приходимо до висновків, що поняття «товар» у митному праві характеризується такими ознаками:

1) це рухомі речі (у т. ч. й ті, що мають цивільно-правовий режим нерухомої речі: морські судна, космічні об'єкти тощо), до яких належать також валютні та культурні цінності, а також електроенергія як особливий об'єкт права (який не має матеріального вираження). Нерухомі речі не є товарами в митному праві з огляду на те, що не можуть бути об'єктами переміщення через митний кордон;

2) товари в митному праві тісно пов'язані зі ставками мита, що зумовлено існуванням товарної номенклатури та ставок ввізного мита, які застосовуються під час імпорту певного товару (Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності – УКТЗЕД). Коди УКТЗЕД застосовуються й для визначення ставок вивізного мита в разі його встановлення щодо певних категорій товарів у спеціальних законах (наприклад, у Законі України «Про вивізне (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину» від 7 травня 1996 року № 180/96-ВР [20]).

3) не поширюється правовий режим товарів у митному праві на транспортні засоби комерційного призначення (п. 59 ч. 1 ст. 4 МКУ), що зумовлено тим, що вказані засоби застосовуються для перевезення через митний кордон України товарів/пасажирів і, на відміну від товарів, не підлягають обкладенню митом.

4) товари в митному праві зазнають особливого правового регулювання щодо їх переміщення через митний кордон України, зокрема законодавчо передбачені різноманітні види контролю щодо товарів: санітарно-епідеміологічний, ветеринарно-санітарний, фітосанітарний, екологічний контроль.

Список використаної літератури:

1. Міщенко І.В. Митний статус товарів як елемент митного режиму / І.В. Міщенко // Митна справа. – 2014. – № 5. – С. 29–34.
2. Задихайло Д.В. Господарське право : [підручник] / Д.В. Задихайло, В.М. Пашков, Р.П. Бойчук та ін.; за заг. ред. Д.В. Задихайло, В.М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – 696 с.
3. Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0952>.
4. Treaty on the Functioning of the European Union (2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT>.
5. Case 7/68 Comission v. Italy [1968] ECR 423 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61968CJ0007>.
6. Case C-97/98 Jagerskiöld [1999] ECR I-7319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61968CJ0007>.
7. Международная конвенция о Гармонизированной системе описания и кодирования товаров 1983 года / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_079.
8. Glossary of international customs terms. World Customs Organization. 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/resources/~media/949B39871CE147BAB2667EC6758F29C8.ashx>.
9. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
10. Про застава : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.
11. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13. – Ст. 112.
12. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 32. – Ст. 1175.
13. Дзера О.В. Цивільне право України. Загальна частина : [підручник] / О.В. Дзера // К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
14. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
15. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 405.
16. Про електроенергетику : Закон України від 16 жовтня 1997 р. № 575/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 1. – Ст. 1.
17. Про затвердження правил користування електричною енергією : постанова Національної комісії з питань регулювання електроенергетики України від 31 липня 1996 р. № 28 / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0417-96>.
18. Про Митний тариф України : Закон України від 19 вересня 2013 р. № 584-VII // Офіційний вісник України. – 2013. – № 84. – Ст. 3107.
19. Базиліук І.О. Структура товарів, які переміщуються через митний кордон / І.О. Базиліук // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 2. – С. 78–81.
20. Про вивіз (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину : Закон України від 7 травня 1996 року № 180/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 28. – Ст. 134.

Драпайло В. В. Поняття, признаи и види товарів в таможенном праві

Стаття посвящена дослідженню поняття і ознак товарів в таможенном праві, а також аналізу видів товарів в таможенном праві. Досліджені законодавчі і наукові підходи до визначення товару, і встановлено, що основною масив правових норм, посвящених визначенню товарів і їх ознак, зосереджені в актах, які регулюють фінансові і таможенні відносини. Визначено, що товарами в таможенном праві признаються рухомі речі, валютні і культурні цінності, а також електроенергія як особливий об'єкт права. Обосновано, що електроенергія в силу своїх фізико-технічних характеристик не може виступати об'єктом тимчасового зберігання під таможенным контролем. Встановлено співвідношення товарів в таможенном праві з транспортними засобами комерційного призначення як окремими об'єктами таможенного контролю.

Ключевые слова: товар, таможенное право, временное хранение под таможенным контролем, движимые вещи, транспортные средства комерційного призначення.

Drapaylo V. V. The definition, characteristics and types of goods in customs law

The article is devoted to investigation the definition and features of the goods in the customs law and establishment of its types. During the study of legislative and scientific approaches to the definition of the goods found that the most of the legal provisions dealing with the definition of goods and their features is concentrated in the Acts that govern the financial and customs relations. It was set out that the goods in customs law recognized movables, currency and cultural values, as well as electricity as a special object of law. It is proved that the electricity due to physical and technical characteristics cannot temporarily stored under customs control. It was investigated the relation of the goods with vehicles for commercial purposes in the customs law and concluded about the necessity of distinguish this terms.

Key words: *goods, customs law, temporary storage under customs control, movables, commercial purpose vehicles.*

О. Ю. Дрозд

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної діяльності
Національної академії внутрішніх справ

СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

У статті досліджено систему адміністративного законодавства у сфері проходження державної служби. Доведено, що система адміністративного законодавства у сфері державної служби спрямована передусім на те, щоби врегулювати всю сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі її проходження державними службовцями, і забезпечити належний механізм її реалізації. Наголошено, що адміністративне законодавство є чи не єдиною ключовою підставою організації та діяльності державного апарату управління, частиною якого є також сфера проходження державної служби.

Ключові слова: система, адміністративне законодавство, нормативно-правовий акт, проходження державної служби.

Постановка проблеми. Будь-яка сфера суспільних відносин потребує правого врегулювання. Обумовлюється це необхідністю упорядкувати ці відносини та спрямувати їх на досягнення конкретного соціального блага. Саме завдяки праву діяльність суб'єктів правовідносин набуває регулюючого впливу, що дає можливість забезпечити реалізацію головної мети державного управління – упорядкування суспільних відносин із метою виконання завдань і функцій держави. У разі настання певних адміністративно-правових юридичних фактів усі складники галузі адміністративного права (адміністративно-правові норми, правові інститути та підгалузі) переходять до безпосередньої дії усіма своїми заходами впливу на певні групи, комплекси суспільних відносин, поведінку відповідних суб'єктів. При цьому самі суб'єкти беруть активну участь в адміністративно-правовому регулюванні. Залежно від юридичного характеру адміністративно-правового впливу вони реалізують його за допомогою виконання, використання або дотримання правових норм.

Стан дослідження. Дослідженню окремих аспектів адміністративно-правового регулювання проходження державної служби присвячена увага в наукових працях М.М. Бурбики, А.С. Васильєва, Ю.М. Грошового, Л.М. Давиденка, В.В. Долежана, П.М. Каркача, М.В. Косюти, В.І. Малюги, І.Є. Марочкіна, М.І. Мичка, О.Р. Михайленка, В.М. Підгородинського, М.О. Потебенька, Є.М. Поповича та інших. Однак

в умовах реформування державної служби зазначена проблематика залишається актуальною.

Саме тому **мета статті** – розглянути систему адміністративного законодавства у сфері проходження державної служби.

Виклад основного матеріалу. Систему адміністративного законодавства у сфері проходження державної служби становлять: Конституція України; закони України; міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; постанови Верховної Ради України; укази Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України.

Конституція України визначила державну службу як найважливіший інститут у справі розвитку української державності. Звідси випливає, що процес проходження державної служби має розвиватися й реформуватися на підставі визначених Конституцією України засад, оскільки вони є нормами прямої дії. До таких засад варто віднести: основи конституційного ладу; права, свободи й обов'язки людини і громадянина; інститут президентства; інститут законодавчої влади; інститут виконавчої влади; інститут судової влади; інститут прокуратури; інститут місцевого самоврядування. На основі викладеного можна стверджувати, що інституціональні положення проходження державної служби, які так чи інакше встановлюють державно-службові відносини, вміщено в різних розділах Конституції України.

Стаття 38 розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конститу-

ції України закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами. Зокрема, вона визначає рівне для всіх громадян право доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування [1]. В основу цієї норми покладено вихідні ідеї Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ухваленого 16 грудня 1966 р., згідно з яким кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації та необґрунтованих обмежень право й можливість брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через вільно обраних представників. Під час прийому на державну службу не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, з причин політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання або іншими ознаками, а також інших обставин для громадян, чия професійна підготовка відповідає вимогам щодо відповідної посади [2].

Конституція України також дотично визначає певні умови призначення на посади та проходження державної служби, у тому числі й прийняття присяги. Державні службовці мають певний правовий статус. Для державного службовця визначено особливі умови вступу на державну службу, проходження та припинення служби. Вони реалізують надані їм повноваження, функції як усередині органу державної влади, так і щодо зовнішніх суб'єктів права (громадян, інших організацій тощо). Конституцією України для державних службовців, як і для всіх громадян України, встановлюються право на повагу до його гідності, право на свободу та особисту недоторканність, гарантія на недоторканність житла та інші права й гарантії, визначені Основним законом держави.

Ще одним конституційним положенням, яке безпосередньо стосується визначення того, яким чином має бути регламентована та реалізована діяльність державних органів, у тому числі у сфері проходження державної служби, є положення статті 19 Конституції України, згідно з якими органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, передбачені Конституцією та законами України [1].

Виключно законами України відповідно до статті 92 Конституції України визначаються організація та діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організація дер-

жавної статистики та інформатики тощо. Так, Закон України «Про державну службу» визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави та суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях і досягненнях [3]. Цей Закон є основоположним для державних службовців у процесі проходження ними державної служби. Він є тим підґрунтям, на підставі якого ухвалено цілу низку нормативно-правових актів, що остаточно унормували питання формування, реалізації та припинення державно-службових відносин державними службовцями, їхнього статусу, кар'єри, класифікації, прав, обов'язків, повноважень, відповідальності, матеріального та соціально-побутового обслуговування тощо.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст і порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень державними службовцями під час проходження державної служби [4].

Закон України «Про очищення влади» закріплює правові та організаційні засади проведення очищення влади (люстрації), у тому числі й серед державних службовців, для захисту та утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини в Україні [5].

Треба зазначити, що закони самі по собі не мають можливості розв'язувати конкретні проблеми з причини узагальнювального характеру та наявності певних закономірностей у суспільних відносинах. Тим більше, державна служба розвивається та потребує оперативного регулювання. Воно здійснюється нормативними актами Президента України та Кабінету Міністрів України [6, с. 141]. Саме ці акти розкривають і деталізують окремі положення законів та закріплюють механізм їх реалізації, є результатом нормотворчої діяльності компетентних органів держави. В адміністративному праві, як відомо, підзаконні нормативно-правові акти відіграють більше ніж суттєве значення.

Постанови Верховної Ради України регулюють невідкладні питання, віднесені до компетенції законодавчого органу держави. Саме

з їхньою допомогою парламент оперативно реагує на ті чи інші актуальні питання в різних сферах суспільних відносин, зокрема у сфері проходження державної служби. За допомогою постанов вводяться в дію нові закони, скасовуються чинні та вносяться зміни до вже ухвалених тощо.

Президент України видає нормативні акти відповідно до реалізації його повноважень, визначених у статті 106 Конституції України, які в контексті джерел адміністративного права насамперед стосуються організації та діяльності органів виконавчої влади, в тому числі й процесу проходження державної служби. Наприклад, указами Президент звільняє та призначає голів місцевих державних адміністрацій, присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини, нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними, підписує закони, ухвалені Верховною Радою України, і має право вето щодо них (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України тощо.

За волею Президента України формується державна кадрова політика у сфері проходження державної служби. Так, Указом Президента України від 1 лютого 2012 року схвалено Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки. Ця Стратегія визначає мету, основні цілі, першочергові завдання, на реалізацію яких має бути спрямована державна кадрова політика. Відповідно, метою державної кадрової політики є забезпечення всіх сфер життєдіяльності держави кваліфікованими кадрами, необхідними для реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою [7]. Наступну сходинку в адміністративному законодавстві у сфері проходження державної служби відведено постановам (мають нормативний характер) і розпорядженням (мають індивідуальний характер) Кабінету Міністрів України, що приймаються на підставі ст. 116 Конституції України та є загальнообов'язковими на всій території держави.

Так, наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку обчислення стажу державної служби» визначає механізм обчислення стажу державної служби [8]; Постанова «Про затвердження Порядку відкликання державного службовця зі щорічної

відпустки» визначає процедуру відкликання державного службовця зі щорічної відпустки [9]; Постанова «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби» визначає процедуру проведення конкурсу на зайняття вакантної посади державної служби, метою якого є добір осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки [10], та ряд інших.

Окрему увагу варто приділити міжнародним договорам України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тому до адміністративного законодавства належать лише міжнародні угоди та міжнародно-правові акти, що ратифіковані Парламентом і відповідно до статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства. Міжнародні договори не можуть і не повинні суперечити Основному закону держави.

Загалом варто вказати про досить широке застосування міжнародних нормативно-правових актів як адміністративного законодавства. Так, складовою його частиною є Конвенція Міжнародної організації праці «Про захист права на організацію та процедури визначення умов зайнятості на державній службі» № 151, ухвалена 27 червня 1978 року в Женеві [11], та Рекомендації щодо процедур визначення умов зайнятості на державній службі № 159 від 27 червня 1978 р. [12]. Ухвалення цих нормативних документів було обумовлено рядом чинників, серед яких варто виділити такі:

– по-перше, у багатьох країнах значно розширилась діяльність державної служби, що зумовило потребу в існуванні розумних трудових відносин між державними органами влади та організаціями державних службовців;

– по-друге, виникли та почали успішно розвиватися різні політичні, соціальні й економічні системи держав – членів ООН, досвід яких викликав особливий інтерес (наприклад, щодо відповідних функцій центральних і місцевих органів, федеральних органів влади, органів влади штатів і провінцій, державних підприємств і різних видів автономних чи напівавтономних державних органів, а також щодо того, що стосується характеру трудових відносин);

– по-третє, було прийнято ряд пропозицій щодо свободи об'єднання та процедур визначення умов зайнятості на державній службі тощо. Норми цієї Конвенції застосовуються до всіх осіб, зайнятих у державних органах, якщо тільки до них не можуть бути застосовані більш

сприятливі положення інших міжнародних трудових конвенцій.

Вагому роль у процесі укладення двосторонніх угод у сфері проходження державної служби відіграє Національне агентство України з питань державної служби (Нацдержслужба), яке відповідно до Указу Президента України «Питання управління державною службою в Україні» є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом та утворене для проведення єдиної державної політики та функціонального управління державною службою [13]. Міжнародне співробітництво та налагодження зв'язків з іноземними партнерами з метою залучення новітнього досвіду у сфері державного управління є важливим напрямом роботи Національного агентства України з питань державної служби.

У Нацдержслужбі станом на 2016 рік діють такі двосторонні договори:

– Угода про співробітництво у сфері державної служби між Національним агентством України з питань державної служби та головою державної служби Республіки Польщі. Її мета – співробітництво між Сторонами шляхом створення можливостей для обміну інформацією та досвідом у сфері державної служби. Пріоритетними напрямками співробітництва є: обмін кращими практиками та досвідом щодо впровадження законодавства про державну службу; питання управління персоналом на державній службі; підвищення ефективності та результативності державної служби, зокрема шляхом впровадження сучасних моделей управління якістю в державних установах.

– Лист про наміри між агентством України з питань державної служби та Німецьким товариством міжнародного співробітництва. Цей Лист спрямований на співробітництво щодо імплементації положень Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», схваленої Указом Президента від 12.01.2015 № 5. У межах Листа про наміри Сторони можуть здійснювати: обмін досвідом із питань державної служби; організацію та проведення професійного навчання державних службовців та осіб місцевого самоврядування; організацію заходів з метою належної реалізації законодавства про державну службу.

– Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво між Національним агентством України з питань державної служби та Міжнародною благодійною організацією «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Укра-

їні». Він орієнтований на реалізацію проекту «Навчальні програми професійного зростання», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку. Мета – отримання нових знань і навичок задля покращення суспільного та економічного стану України; формування мережі професіоналів для поширення та застосування міжнародного досвіду, знань і навичок в Україні; надання технічної допомоги міністерствам та іншим органам державної влади; надання консультативної підтримки Уряду України у здійсненні реформ та інтеграції України з Європейським союзом; надання консультативної допомоги в координації з багатосторонніми та двосторонніми ініціативами у сфері технічної допомоги й дипломатичних ініціатив для України.

– Протокол про наміри між Національним агентством України з питань державної служби та Центром зі зниження ризиків корупції в оборонному секторі (Норвегія) щодо співпраці та обміну інформацією стосовно запровадження нової редакції проекту закону України «Про державну службу». Головна його мета полягає у наданні допомоги у встановленні в Україні політично неупередженої та професійної державної служби, що базується на загальних європейських принципах державного управління (2014), Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Реформа державної служби в Європі» № 1617 (2003), Конвенції ООН проти корупції 2003 року, меритократичних принципах, що підвищать таким чином стійкість системи державного управління до корупційних впливів і зменшать корупційні ризики.

– Лист про наміри щодо співробітництва між Національним агентством України з питань державної служби та Фондом Ганса Зайделя. Спільні заходи, передбачені Листом про наміри, такі: обмін досвідом і знаннями щодо інструментів управління людськими ресурсами в державній службі на основі компетентнісного підходу; обмін досвідом стосовно оцінювання державних службовців; консультування з питань розроблення та впровадження нового законодавства про державну службу та службу в органах місцевого самоврядування [14].

Висновок. Таким чином, система адміністративного законодавства у сфері державної служби спрямована передусім на те, щоб врегулювати усю сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі її проходження державними службовцями та забезпечити належний ме-

ханізм її реалізації. З викладеного можна зробити висновок, що адміністративне законодавство є чи не єдиною ключовою підставою організації та діяльності державного апарату управління, частиною якого є також сфера проходження державної служби. Таке значення адміністративно-правового регулювання відіграє ключову роль у сфері проходження державної служби. Як стверджується в літературі, цілісність державного механізму забезпечується єдиними принципами організації та діяльності державних органів, підприємств і установ, спільними цілями [15, с. 74]. Тобто увесь обсяг нормативно-правових актів законного, підзаконного та міжнародного характеру спрямований на підвищення ефективності та результативності державної служби, на формування якісного державного апарату, спроможного оптимально виконувати завдання та функції держави, забезпечувати її розвиток як демократичної, соціальної, правової, високорозвиненої та конкурентоспроможної держави

Список використаної літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. Про державну службу : Закон України// Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 4. – Ст. 43.
4. Про запобігання корупції : Закон України// Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
5. Про очищення влади : Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 44. – Ст. 2041.
6. Оболенський О.Ю. Державна служба : [підручник] / О.Ю. Оболенський. – К. : КНЕУ, 2006. – 472 с.
7. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки : Указ Президента України від 1 лютого 2012 р. № 45/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/45/2012>.
8. Про затвердження Порядку обчислення стажу державної служби : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 229 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229-2016-%D0%BF>.
9. Про затвердження Порядку відкликання державного службовця із щорічної відпустки: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 230 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/230-2016-%D0%BF>.
10. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 246 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/246-2016-%D0%BF>.
11. Конвенція про захист права на організацію та процедури визначення умов зайнятості на державній службі № 151: міжнародний документ Міжнародної організації праці від 27 червня 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_187.
12. Рекомендації щодо процедур визначення умов зайнятості на державній службі № 159: міжнародний документ Міжнародної організації праці від 27 червня 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_272.
13. Питання управління державною службою в Україні : Указ Президента України від 18 лип. 2011 року № 769/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/769/2011>.
14. Двостороння співпраця з країнами партнерами / Офіційний портал Національного агентства України з питань державної служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.guds.gov.ua/page/dvostoronnya-spivprasya-z-krayinamy-partneramy>.
15. Волинка К.Г. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / К.Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.

Дрозд А. Ю. Система административного законодательства в сфере прохождения государственной службы

В статье исследована система административного законодательства в сфере прохождения государственной службы. Доказано, что система административного законодательства в сфере государственной службы направлена в первую очередь на то, чтобы урегулировать всю совокупность общественных отношений, возникающих в процессе ее прохождения государственными служащими, и обеспечить надлежащий механизм ее реализации. Отмечено, что административное законодательство выступает чуть ли не единственной ключевой основой организации и деятельности государственного аппарата управления, частью которого является также сфера прохождения государственной службы.

Ключевые слова: система, административное законодательство, нормативно-правовой акт, прохождение государственной службы.

Drozd A. Yu. Administrative law system in the field of public service

In the article the system of administrative law in the field of civil service. It is proved that the system of administrative law in the civil service is aimed primarily at how to regulate the whole set of social relations that arise in the course of the civil servants and ensure a proper mechanism for its implementation. Emphasized that administrative acts or legislation is a key reason the organization and activities of state administrative apparatus, which is also part of the scope of the civil service.

Key words: system, administrative law, legal act of civil service.

УДК 340.135:346.57

К. А. Мяснянкіна

здобувач

Дніпропетровського національного університету внутрішніх справ

НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У межах статті надано загальну характеристику надзвичайних ситуацій як об'єкта правового регулювання. Основними джерелами дослідження були положення Кодексу цивільного захисту України. У ході дослідження було здійснено детальний правовий аналіз структурних елементів визначення поняття надзвичайної ситуації. Також було встановлено, наявність яких складників є необхідною для визнання ситуації надзвичайною.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, об'єкт, цивільний захист, правове регулювання, право.

Постановка проблеми. Сьогодні ми живемо в постіндустріальному, інформаційному суспільстві, існування якого неможливе без масштабних технічних проектів, масового виробництва та швидкого обміну інформацією. Ці та інші процеси вимагають втручання в навколишнє природне середовище, застосування небезпечних технологій, вирішення зовнішньополітичних і внутрішньодержавних конфліктів. Такі дії можуть неминуче призвести до виникнення надзвичайних ситуацій.

Запорукою прийняття ефективних рішень щодо врятування людей, локалізації та подолання наслідків надзвичайної ситуації є вчасна та вірна класифікація такої ситуації, що допомагає надалі виробляти вірну стратегію реагування.

Тому актуальність нашого дослідження полягає в необхідності детального аналізу надзвичайної ситуації як об'єкта правового регулювання задля повного розуміння всіх правових наслідків настання тої чи іншої надзвичайної ситуації та вірного вирішення пов'язаних із цим правових питань.

Аналіз публікацій. На доктринальному рівні надзвичайні ситуації як об'єкт правового регулювання досліджували такі вчені, як В.С. Білотородько, В.О. Васійчук, О.О. Дядюшенко, П.І. Заїка, Д.Ю. Полковниченко, Р.В. Приходько, М.І. Стеблюк, Л.В. Хаткова, Т.А. Шараєвська.

Метою статті є надання загальної характеристики надзвичайної ситуації як об'єкта правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Проблеми визначення поняття та класифікації надзвичайних ситуацій стали об'єктом дослідження багатьох вчених. Так, О.В. Васійчук визначає надзвичайну ситуацію як порушення нормальних умов життя людей на об'єкті або території, які викликані аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епіфітотією, епізоотією, великими пожежами, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до людських втрат і матеріальних збитків [8, с. 70].

Схоже визначення наводить Н.Р. Малишева в «Юридичній енциклопедії». Так, вона визначає, що надзвичайна ситуація – це порушення норм, умов життя і діяльності людей на території чи об'єкті, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, пожежею, застосуванням засобів ураження [6, с. 21].

Варто зазначити, що обидва вищенаведені визначення за змістом наближені до визначення надзвичайної ситуації в Законі України «Про цивільну оборону України» від 03.02.1993 р., що втратив чинність із ухваленням Кодексу цивільного захисту України [12].

У контексті дослідження надзвичайних ситуацій як об'єкта правового регулювання необхідно зупинитися на офіційному визначенні надзвичайної ситуації, наведеному в офіційних нормативно-правових джерелах. Таким офіційним нормативно-правовим актом зараз є Кодекс цивільного захисту України. У ньому зазначено: «Надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричиненим катастрофою,

аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності» [5].

Розглянемо поняття надзвичайної ситуації шляхом аналізу елементів його визначення. Отже, Кодекс цивільного захисту України (далі – КЦЗ) визначає, що надзвичайна ситуація є обстановкою. Вітчизняна правова наука не містить визначення самого поняття обстановки, хоча й використовує це поняття в сукупності з іншими (радіаційна обстановка, обстановка вчинення злочину). Тому для встановлення змісту цього поняття звернемося до тлумачного словника, який визначає, що обстановка – це становище, обставини, умови існування когось-небудь або чого-небудь [7, с. 351].

Далі Кодекс цивільного захисту визначає, що така обстановка може існувати на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті. Для тлумачення поняття території можемо також звернутися до тлумачного словника сучасної української мови. У ньому територія визначається як частина земної кулі, що належить певній державі або входить до складу якої-небудь частини світу [1, с. 1451].

Щодо визначення поняття суб'єкта господарювання, що може перебувати на території, то Господарський кодекс України визначає, що ним є господарська організація, яка може бути утворена за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, також за рішенням інших органів, організацій і фізичних осіб шляхом заснування нової господарської організації, злиття, приєднання, виділу, поділу, перетворення діючої (діючих) господарської організації (господарських організацій) з додержанням вимог законодавства [3].

Окремо варто зазначити, що для з'ясування змісту поняття водного об'єкта необхідно звернутися до Водного кодексу України, який встановлює, що водним об'єктом є природний або створений штучно елемент довкілля, у якому зосереджуються води (море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт) [2].

Далі КЦЗ передбачає, що надзвичайна ситуація характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення [5]. На перший погляд, порушення нормальних умов життя є відносним поняттям, проте законодавець надає йому чітку характеристику, що значно полегшує його застосування.

Відповідно до Постанови КМУ від 24 березня 2004 р. № 368 «Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їхніми рівнями» порушення нормальних умов життєдіяльності – це відсутність питного водопостачання, водовідведення, електро-, газо- і теплопостачання (в осінньо-зимовий період), та/або така зміна технічного стану житлового будинку (приміщення), внаслідок якої він став аварійним або непридатним до експлуатації, та/або зміна стану території (об'єкта), внаслідок якої проживання населення та провадження господарської діяльності на території (об'єкті) є неможливим [11].

Продовжуючи розгляд змісту поняття надзвичайної ситуації, зупинимось на можливих причинах виникнення таких ситуацій, наведених у визначенні. Отже, надзвичайна ситуація може бути спричинена катастрофою. Визначення катастрофи наведено у КЦЗ. Катастрофою є велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків [5].

Аналізуючи визначення поняття катастрофи, можемо побачити, що законодавець визначає катастрофу як велику за масштабами аварію. Сама по собі аварія також визнається однією з можливих причин виникнення надзвичайних ситуацій. Класифікатор надзвичайних ситуацій визначає аварію як небезпечну подію техногенного характеру, що спричинила ураження, травмування та/чи загибель людей, створює на об'єкті чи окремій території загрозу життю та здоров'ю людей і призводить до руйнування будівель, споруд, устаткування та транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи завдає шкоди довкіллю [4].

Дещо ширшим є визначення, наведене в КЦЗ. Аварія – це небезпечна подія техногенного характеру, що спричинила ураження, травмування населення або створює на окремій території чи території суб'єкта господарювання загрозу життю або здоров'ю населення, призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи спричиняє наднормативні, аварійні викиди за-

бруднюючих речовин та інший шкідливий вплив на навколишнє природне середовище [5].

Далі КЦЗ зазначає, що причиною настання надзвичайної ситуації може стати епізоотія або епіфітотія [5]. Визначення епізоотії міститься в Наказі Міністерства агропромислового комплексу України від 25.05.1999 № 214 «Про затвердження Положення про функціональну підсистему захисту сільськогосподарських тварин і рослин єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру» [10].

Щодо КЦЗ, то він визначає, що епізоотія – це широке поширення заразної хвороби тварин за короткий проміжок часу, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території. А епіфітотія – це широке поширення на території однієї або кількох адміністративно-територіальних одиниць заразної хвороби рослин, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території [5].

Серед можливих причин виникнення надзвичайної ситуації КЦЗ виділяє також пожежу. О.В. Васійчук визначає пожежу як неконтрольований процес горіння, що супроводжується знищенням матеріальних цінностей і створює небезпеку для життя людей [8, с. 71].

Натомість КЦЗ наводить дещо інше визначення, характеризуючи пожежу як неконтрольований процес знищення або пошкодження вогнем майна, під час якого виникають чинники, небезпечні для істот і навколишнього природного середовища [5]. Як ми можемо бачити, у КЦЗ дещо розширено можливе коло об'єктів завдання шкоди пожежею від людини до всього навколишнього природного середовища.

Наступною можливою причиною виникнення надзвичайної ситуації КЦЗ називає епідемію. Енциклопедичний словник медичних термінів визначає епідемію як категорію інтенсивності епідемічного процесу, що характеризується рівнем захворюваності певною інфекційною хворобою, що значно перевищує звично реєстрований на даній території за аналогічний період [9, с. 1387].

Однак КЦЗ натомість називає епідемію масовим поширенням інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу [5]. Як ми можемо бачити, визначення КЦЗ є досить лаконічним у порівнянні з аналогічним визначенням тлумачного словника, що можна пояснити вузькою спрямовані-

стю правового регулювання КЦЗ на відносини, пов'язані із захистом населення від надзвичайних ситуацій, тоді як медичний словник робить наголос на статистичному показнику та інтенсивності захворювання.

Ще однією причиною виникнення надзвичайних ситуацій КЦЗ називає стихійне лихо. М.І. Стеблюк зазначає, що стихійні лиха – це небезпечні природні явища, процеси атмосферного, гідрологічного, геологічного, біосферного або іншого походження таких масштабів, які призводять до катастрофічних ситуацій із раптовим порушенням систем життєдіяльності населення, руйнуванням і знищенням матеріальних цінностей, об'єктів народного господарства, що, у свою чергу, може спричинити аварії й катастрофи [13, с. 33].

КЦЗ встановлює, що стихійне лихо – це природне явище, що діє з великою руйнівною силою, заподіює значну шкоду території, на якій відбувається, порушує нормальну життєдіяльність населення, завдає матеріальних збитків. Як можна прослідкувати, визначення, наведене М.І. Стеблюком, має більш теоретичне спрямування і через те обтяжене додатковими поясненнями щодо процесів, які можуть лежати в основі стихійного лиха, а також стосовно можливих наслідків у вигляді аварій та катастроф.

На завершення перерахування можливих причин виникнення надзвичайних ситуацій КЦЗ зазначає як можливу причину «іншу небезпечну подію». Таке поняття є дуже відносним і залежить від багатьох чинників, тому законодавець для зручності тлумачення встановлює, що небезпечна подія – це подія, у тому числі катастрофа, аварія, пожежа, стихійне лихо, епідемія, епізоотія, епіфітотія, яка за своїми наслідками становить загрозу життю або здоров'ю населення чи призводить до завдання матеріальних збитків [5].

Продовжуючи розгляд визначення поняття надзвичайної ситуації, варто зазначити, що в цьому визначенні після наведення переліку обставин, що можуть стати причинами виникнення таких ситуацій, міститься перелік можливих наслідків, наявність або можливість настання яких дає підстави кваліфікувати ситуацію як надзвичайну. По-перше, серед можливих наслідків визначається виникнення загрози життю або здоров'ю населення. По-друге, до можливих наслідків, які дають підстави кваліфікувати ситуацію як надзвичайну, належать також велика кількість загиблих і постраждалих та/або завдання значних матеріальних збитків [5].

Варто зазначити, що «велика кількість» та «значні збитки» є досить відносними характеристиками і своїм існуванням можуть сприяти помилковому віднесенню ситуації до категорії надзвичайних, тому для більш чіткого розмежування надзвичайних ситуацій існує їх класифікація, передбачена чинним законодавством.

Наприкінці визначення надзвичайної ситуації зазначається, що одним із ймовірних наслідків такої ситуації є неможливість проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності. При цьому ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України розуміє під господарською діяльністю діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [3].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можемо зробити такі висновки. У межах дослідження надзвичайної ситуації як об'єкта правого регулювання було розглянуто офіційне, нормативно-правове визначення поняття надзвичайної ситуації в порівнянні з аналогічними визначеннями доктринальних положень науки адміністративного права та цивільного захисту. Далі було здійснено адміністративно-правову характеристику поняття надзвичайної ситуації шляхом поділу його на складові частини та детального аналізу кожної з них. У ході дослідження вдалося з'ясувати, що визначення поняття надзвичайної ситуації складається з двох основних частин: переліку можливих причин виникнення надзвичайної ситуації та переліку можливих наслідків надзвичайної ситуації.

Тому можемо дійти висновку, що для визнання певної ситуації надзвичайною необхідна наявність двох класифікуючих ознак (причин і наслідків).

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Водний кодекс України : Кодекс України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.
3. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16 червня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
4. Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010 : Наказ Держспоживстандарту України / – Головний правовий портал України ЛІГА:ЗАКОН. – 2010. – № 457. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua>.
5. Кодекс цивільного захисту України : Кодекс України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-V // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 34-35. – Ст. 458.
6. Малишева Н.Р. Надзвичайна ситуація / Н.Р. Малишева / Юридична енциклопедія. – К. : Укр. Енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. – 720 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов ; под. ред. Н.Ю. Шведовой. – М. : Рус. яз., 1987. – 750 с.
8. Основи цивільного захисту / [О.В. Васійчук, С.І. Гончарук, С.І. Качан, С.М. Мохняк]. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 417 с.
9. Покровский В.И. Энциклопедический словарь медицинских терминов / В.И. Покровский. – М. : Советская энциклопедия, 1984. – 1591 с.
10. Про затвердження Положення про функціональну підсистему захисту сільськогосподарських тварин і рослин єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру : Наказ Мінагропром України від 25 травня 1999 р. № 214 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 24. – С. 258.
11. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 12. – Том 1. – Ст. 189.
12. Про Цивільну оборону України : Закон України від 3 лютого 1993 р. № 2974-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 14. – Ст. 124.
13. Стеблюк М.І. Цивільна оборона та цивільний захист : [підручник] / М.І. Стеблюк. – К. : Знання, 2010. – 111 с.

Мяснянкина К. А. Чрезвычайные ситуации как объект правового регулирования: общая характеристика

В рамках статьи предоставлена общая характеристика чрезвычайных ситуаций как объекта правового регулирования. В качестве основных источников исследования выступили положения Кодекса гражданской защиты Украины. В ходе исследования был осуществлен подробный правовой анализ структурных элементов определения понятия чрезвычайной ситуации. Также было установлено, наличие каких составляющих является необходимым для признания ситуации чрезвычайной

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, объект, гражданская защита, правовое регулирование, право.

Myasnyankina K. A. Emergency situations as object of legal regulation: general characteristics

The article deals with general characteristics emergency situations as object of legal regulation. The main sources of research made by the provisions of the Code of Civil Protection of Ukraine. In the research it was done a detailed legal analysis structural elements of the definition of emergency situations. Subsequently it was done analysis of the main species of emergency situations. Where in used two major classification division of emergency situations: by grain and by level.

Key words: emergency, facility, civil protection, legal regulation, law.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.352 (477)

В. В. Березнер

здобувач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПІДКУП ПРАЦІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ ЧИ ОРГАНІЗАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ

У статті аналізуються спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності крізь призму загальної норми щодо дійового каяття. Робиться висновок про наявність суттєвих суперечностей між загальними та одиничними нормами Кримінального кодексу України. Аналізуються умови та підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди. Пропонуються певні варіанти усунення зазначених суперечностей і вдосконалення норми про звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, звільнення, види, умови, підстави, дійове каяття, підкуп.

Постановка проблеми. Численні зміни кримінального законодавства України (насамперед у сфері боротьби з корупцією), які відбулися протягом останніх років, обумовили виникнення суттєвих суперечностей між загальними (приписи Загальної частини Кримінального кодексу (далі – КК) України) та одиничними (приписи Особливої частини КК) нормами в частині звільнення особи від кримінальної відповідальності. Виходячи з пріоритету положень Загальної частини КК, у ситуації, що склалася, застосування одиничних норм Особливої частини стає неможливим, що, з одного боку, зводить нанівець усі спроби законодавця активізувати позитивну посткримінальну поведінку винної особи, а з іншого – вкрай дезорієнтує правозастосовчу практику. Така ситуація є неприпустимою та потребує негайного вирішення. Крім того, певні зауваження викликають і запропоновані законодавцем напрями реформування умов і підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди (ч. 5 ст. 354 КК).

Мета статті полягає у визначенні суперечностей між загальними та одиничними нормами КК України, розробленні певних пропозицій

щодо їх гармонізації та вдосконаленні умов і підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп.

Для досягнення цієї мети необхідно:

1) проаналізувати умови та підстави спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності крізь призму загальної норми про дійове каяття;

2) класифікувати спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) розглянути умови та підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди;

4) запропонувати певні напрями щодо вдосконалення кримінального законодавства України в частині звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права усі передбачені КК України види звільнення від кримінальної відповідальності традиційно поділяються на загальні та спеціальні [1, с. 64].

Загальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачені Загальною частиною КК України та об'єднані в розділі IX «Звіль-

нення від кримінальної відповідальності». До них належать:

- 1) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК);
- 2) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК);
- 3) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК);
- 4) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обставин (ст. 48 КК);
- 5) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК).

Крім того, розділом XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» Загальної частини КК України передбачено ще два види звільнення:

- 1) звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітньої особи із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК);
- 2) звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітньої особи у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 2 ст. 106 КК).

У початковій редакції ст. 44 КК України 2001 р. загальними видами звільнення від кримінальної відповідальності передбачалися також амністія та помилування. Однак Законом України від 2 червня 2011 р. «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інші законодавчі акти України», ч. 1 ст. 44 була викладена у новій редакції, згідно з якою вказівка на можливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі Закону України про амністію чи акта помилування була скасована [2]. Згідно з чинною редакцією ст. ст. 85, 86, 87 КК України на підставі закону про амністію або акта помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений лише від основного та додаткового покарань.

Проте в теорії кримінального права здійснюються спроби дещо розширити перелік загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності шляхом включення сюди інститутів, не передбачених ані розділом IX, ані розділом XV КК України. Найбільш численні з них стосуються добровільної відмови в незакінченому злочині (ст. 17 КК) та добровільної відмови співучасників (ст. 31 КК) [1, с. 64]. Аргументується ця позиція досить просто. Оскільки і готування до злочину (крім злочину невеликої тяжкості), і замах на злочин є цілком достатніми підста-

вами для притягнення особи до кримінальної відповідальності, за умови добровільної відмови особа повинна звільнитися від цієї відповідальності за вчинені нею готування або замах [1, с. 95].

Однак буквальне тлумачення норми, передбаченої ч. 2 ст. 17 КК, дає підстави дійти протилежного висновку. Згідно з ч. 2 ст. 17 КК особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину. Тобто якщо вчинене не містить складу іншого злочину, то особа не підлягає кримінальній відповідальності. У цьому разі вона не виникає, тому і звільнення від неї є неможливим. Під час добровільної відмови від злочину особа не підлягає кримінальній відповідальності внаслідок саме добровільної відмови від вчинення злочину, що свідчить про відсутність в її діянні складу злочину.

Про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі добровільної відмови не згадується ані в параграфі 2 «Звільнення особи від кримінальної відповідальності» глави 24 чинного КПК України [3, с. 560–567], ані в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» [4, с. 512–518]. Подекуди вища судова інстанція держави прямо наголошує на тому, що добровільна відмова відповідно до ст. 17 КК виключає відповідальність за готування до злочину або замах на нього (див., напр., п. 14 Постанови Пленуму ВСУ від 30 травня 2008 р. «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи») [4, с. 309]. У разі добровільної відмови при незакінченому злочині кримінальна відповідальність взагалі неможлива, як і в разі: 1) малозначності діяння (ч. 2 ст. 11 КК); 2) вчинення діяння у стані неосудності (ч. 2 ст. 19 КК); 3) недосягнення особою віку кримінальної відповідальності (ст. 22 КК); 4) наявності обставин, що виключають злочинність діяння (розділ VIII Загальної частини); 5) випадків, коли особа не підлягає такій відповідальності (ч. 2 ст. 14, ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК). Тому кримінальне провадження закривається не на підставі ст. ст. 285–289 КПК України, а згідно з п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення.

За своїми ознаками добровільна відмова при незакінченому злочині найбільш щільно перетинається з таким загальним видом звільнення від кримінальної відповідальності, як дійове каяття. Тому під час розмежування цих підстав для закриття кримінального провадження слід мати на увазі, що:

1) дійове каяття – це завжди активна поведінка суб'єкта після вчинення злочину, яка свідчить про його прагнення згладити наслідки вчиненого суспільного небезпечного діяння, а добровільна відмова може виявлятися й у бездіяльності;

2) мотиви добровільної відмови від доведення злочину до кінця можуть бути будь-якими. У разі дійового каяття законодавець виходить з того, що особа після вчинення злочину повинна щиро покаятися, тобто мотивом подібної позитивної посткримінальної поведінки є певні моральні спонукання;

3) добровільна відмова можлива лише при незакінченому злочині, а дійове каяття може мати місце як при незакінченому, так і при закінченому злочині;

4) добровільна відмова можлива лише від злочинів, учинених із прямим умислом, оскільки готування до злочину чи замах на злочин, який вчиняється з непрямым умислом або з необережності, за своєю природою є неможливими. Дійове каяття може мати місце як в умисних, так і в необережних злочинах;

5) у разі добровільної відмови від доведення злочину до кінця особа не підлягає кримінальній відповідальності за готування до цього злочину або замах на нього, тобто в цьому разі кримінальна відповідальність не виникає.

Дійове ж каяття, як правило, розглядається лише як обставина, що пом'якшує покарання (п. п. 1, 2 та 21 ст. 66 ст. 691 КК). І тільки в разі вчинення вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості дійове каяття може бути підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 45 КК).

Застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності законодавець, як правило, не пов'язує з характером вчиненого правопорушення, тобто з об'єктом посягання, але ставить у пряму залежність від категорії злочину та позитивної посткримінальної поведінки винного. Основною умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею вперше злочину невеликої тяжкості,

або необережного злочину середньої тяжкості (ст. 45, 46, ч. 1 ст. 97 КК), або злочину невеликої або середньої тяжкості (ст. ст. 47, 48 КК). Категорія вчиненого злочину покладена і в основу диференціації строків давності (ст. 49, ч. 2 ст. 106 КК). Що ж стосується матеріально-правових підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, то для кожного окремого виду вони є специфічними і перебувають в діапазоні від активної посткримінальної поведінки (ст. ст. 45, 46 КК) до цілком пасивної поведінки, яка полягає у невчиненні нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину в період перебігу строків давності (ч. 3 ст. 49 КК).

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачені Особливою частиною КК України. На відміну від загальних видів, їх застосування законодавець пов'язує вже не з категорією вчиненого злочину (так, наприклад, державна зрада чи шпигунство є особливо тяжкими злочинами), а з його характером, бажаючи активізувати позитивну посткримінальну поведінку суб'єкта в разі вчинення ним окремого, конкретного злочину. Слід відзначити, що останнім часом спостерігається тенденція до збільшення кількості спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, що зумовлюється насамперед високим рівнем латентності певних видів злочинів. На сьогодні в Особливій частині КК України спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачені: ч. 5 ст. 1102, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 2121, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 2583, ч. 4 ст. 2585, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 3211, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447.

Дещо суперечливо вирішує законодавець питання щодо юридичної природи положень, які містяться у ч. 5 ст. 212 і стосуються податкового компромісу. Відповідно до п. 1 підрозділу 92 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України податковий компроміс визначається як режим звільнення від юридичної відповідальності платників податків за заниження податкових зобов'язань. Проте згідно з п. 10 цього підрозділу діяння, вчинене платником податків, що призвело до заниження його податкових зобов'язань, якщо такі податкові зобов'язання уточнені за процедурами застосування податкового компромісу та сплачені до бюджетів, не вважаються умисним ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових пла-

тежів). Аналогічні положення містяться і в ч. 5 ст. 212 КК. Таким чином, оскільки ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) є злочином тільки за наявності умислу, а досягнення податкового компромісу його виключає, у цьому разі мова йде не про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а про ситуацію, коли вона взагалі не виникає.

Зміни кримінального законодавства України, які відбулися останнім часом, дають підстави, з нашої точки зору, класифікувати спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності:

1) прості, коли зазначена в законі підстава такого звільнення розповсюджується тільки на одну з форм об'єктивної сторони складу злочину (так, наприклад, згідно з ч. 6 ст. 258 КК особа звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті в частині погрози вчинення терористичного акту) або в цілому на склад злочину, передбачений однією частиною статті кримінального закону (так, наприклад, згідно з ч. 2 ст. 2583 КК, особа звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті);

2) складні, коли зазначена в законі підстава такого звільнення розповсюджується на декілька злочинів, передбачених різними частинами цієї статті (так, наприклад, згідно з ч. 4 ст. 212 звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила діяння, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті), або на всі злочини, передбачені однією статтею КК (так, наприклад, згідно з ч. 5 ст. 1102 особа звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цієї статтею);

3) кумулятивні, коли передбачена в законі підстава звільнення від кримінальної відповідальності розповсюджується одразу на декілька злочинів, передбачених різними статтями одного й того ж розділу КК (так, наприклад, зазначена в ч. 4 ст. 307 підстава звільнення від кримінальної відповідальності розповсюджується не тільки на дії, передбачені ч. 1 ст. 307, а й на дії, передбачені ч. 1 ст. 309 КК), або на декілька злочинів, передбачених різними розділами Особливої частини КК України (так, наприклад, підстава звільнення від кримінальної відповідальності, про яку йдеться у ч. 5 ст. 354 КК, розповсюджується не тільки на дії, передбачені ст. 354, а й на дії, передбачені ст. ст. 3683, 3684, 369, 3692, хоча останні діяння є вже не злочинами проти авторитету органів державної вла-

ди, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочинами проти журналістів, а злочинами у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг).

До кумулятивних видів звільнення від кримінальної відповідальності, на наш погляд, належить той, що зазначений у ч. 4 ст. 401 КК України, згідно з якою особа, яка вчинила злочин, передбачений статтями цього розділу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 44 цього кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, тобто передбачена у ч. 4 ст. 401 КК підстава звільнення розповсюджується майже на всі злочини, які містяться у розділі XIX Особливої частини КК України.

Разом із тим слід зазначити, що передбачений ч. 4 ст. 401 КК спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності не позбавлений певних внутрішніх суперечностей. Річ у тому, що ст. 44 КК не містить жодних підстав для такого звільнення. Тут лише зазначається, що особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим кодексом. Розповсюджене в літературі твердження про те, що особа, яка вчинила злочин, передбачений розділом XIX КК України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності за наявності умов та підстав, передбачених ст. ст. 45–49 КК [5, с. 920], не засноване на законі. До того ж застосування до особи заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, згідно з ч. 4 ст. 401 є обов'язковим. Хоча зрозуміло, що в межах ст. ст. 45 і 46 та особливо ст. ст. 47–49 КК застосування таких заходів взагалі позбавляється будь-якого сенсу. Тому більш слушною, з нашої точки зору, є позиція Ю.В. Бауліна, згідно з якою положення ч. 4 ст. 401 КК є результатом технічної помилки та в теперішньому вигляді не можуть бути застосовані [1, с. 296].

Незважаючи на різноманітність умов і підстав звільнення від кримінальної відповідальності за статтями Особливої частини КК України, усі передбачені тут випадки є окремими видами дійового каяття, оскільки матеріально-правовою підставою застосування відповідних положень в усіх без винятку випадках є активна позитивна посткримінальна поведінка винного, спрямована на подолання негативних наслідків вчиненого ним злочину.

Таким чином, дійове каяття, передбачене ст. 45 Загальної частини КК, і спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, які містяться в Особливій частині КК України, співвідносяться між собою як загальна та одиничні норми. Інколи в кримінально-правовій літературі наголошується на тому, що норми Загальної та Особливої частин КК співвідносяться між собою як загальні та спеціальні норми, у зв'язку з чим робиться висновок про те, що останні мають пріоритет перед нормами Загальної частини.

Ми погоджуємося з позицією В. Тація, В. Тютюгіна та Ю. Пономаренко, згідно з якою статті Загальної та Особливої частин КК не співвідносяться між собою як загальні й спеціальні норми, бо для такого співвідношення необхідною умовою є спрямованість обох норм (і загальної, і спеціальної) на врегулювання того самого суспільного відношення. Норми ж Загальної та Особливої частин кримінального законодавства хоч і регулюють загалом кримінально-правові відносини, але ці відносини є різними за своїми змістом та обсягом. Якщо нормами Загальної частини КК визначаються основні положення щодо злочинності діянь, кримінальної відповідальності та караності за їх вчинення, то нормами Особливої частини регулюються конкретні кримінально-правові відносини, що виникають у зв'язку зі вчиненням окремих злочинів. Саме тому ці норми співвідносяться не як загальні та спеціальні, а як загальні та одиничні [6, с. 59]. При цьому одинична норма, щоб не виходити за межі загальної, має повністю охоплюватися нею і не повинна їй суперечити. Інакше одинична норма, вийшовши за межі, встановлені для неї загальною, має або увійти до кола інших загальних норм, або ж залишитися поза межами будь-яких загальних правил регулювання. З огляду на це в разі суперечності між загальними нормами кримінального права (норми Загальної частини) та одиничними його приписами (норми Особливої частини) безумовний пріоритет повинні мати саме норми Загальної частини [6, с. 59].

Аналіз положень щодо дійового каяття, які містяться в загальній нормі (ст. 45 КК), і положень, які містяться в одиничній нормі щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ч. 5 ст. 354 КК), дає змогу дійти висновку про наявність суттєвих внутрішніх суперечностей між зазначеними нормами.

Так, згідно зі ст. 45 КК особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, не може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, якщо за своїм характером злочин є корупційним. До речі, такі обмеження характерні для усіх видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених розділом IX Загальної частини КК за винятком звільнення у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК).

Згідно з приміткою до ст. 45 КК до кола корупційних злочинів належать також злочини, пов'язані з пропозицією, обіцянкою чи наданням неправомірної вигоди. За ступенем тяжкості пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди у межах ч. 1 ст. 354, ч. 1 ст. 3683, ч. 1 ст. 3684 та ч. 1 ст. 3692, у разі вчинення яких особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК, є злочином невеликої тяжкості. Виняток становить лише ч. 1 ст. 369, де передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до чотирьох років, що робить цей злочин умисним злочином середньої тяжкості.

Таким чином, за наявності абсолютно однакових умов вчинення корупційного злочину невеликої тяжкості (ч. 1 ст. 354, ч. 1 ст. 3683, ч. 1 ст. 3684, ч. 1 ст. 3692 КК) ст. 45 Загальної частини забороняє звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, а ч. 5 ст. 354 КК наполягає на такому звільненні. Більш того, одиничні норми подекуди явно виходять за межі, встановлені для них загальною нормою. Так, наприклад, ч. 5 ст. 354 передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди службовій особі (ч. 1 ст. 369 КК), хоча за ступенем тяжкості цей злочин є умисним злочином середньої тяжкості, ч. 4 ст. 212 дозволяє звільнити особу від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 3 цієї статті, які є тяжким злочином, а ч. 2 ст. 114 передбачає звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила особливо тяжкий злочин.

До того ж застосування жодного зі спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності законодавець не пов'язує зі вчиненням злочину вперше. Така ситуація частково може бути пояснена тим, що деякі спеціальні види звільнення з'явилися у КК задовго до появи загальної норми щодо дійового каяття, а введення нових спеціальних видів звільнення

фактично не погоджувалося з загальними положеннями щодо дійового каяття, які містяться у ст. 45 КК. Однак це не позбавляє необхідності подолання суперечностей між загальною та одиничними нормами, оскільки, виходячи із пріоритету загальної норми, жодна з одиничних норм, умови застосування якої суперечать положенням загальної норми, у принципі не має права на існування.

Найбільш простим виходом із ситуації, що склалася, є, на нашу думку, доповнення ст. 45 КК частиною другою такого змісту: «Особа, яка вчинила умисний злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин, а також корупційний злочин, пов'язаний із пропозицією, обіцянкою чи наданням неправомірної вигоди, звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу».

Такі доповнення ст. 45 КК України допоможуть, з нашої точки зору, подолати зазначені суперечності та гармонізувати положення Загальної та Особливої частин КК у сфері звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Крім питань загального характеру в межах зазначеної проблематики, хотілося б звернути увагу і на деякі прикладні аспекти звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК.

Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності в межах ст. 354 КК з'явився після змін кримінального законодавства, які відбулися згідно з Законом України від 18 квітня 2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, щодо приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією». На відміну від добре відомого законодавству ще радянських часів виду звільнення від кримінальної відповідальності за надання хабара, де традиційно передбачалися дві самостійні підстави для такого звільнення (вимагання хабара та добровільна заява про те, що сталося), законодавець об'єднав ці підстави, виклавши ч. 5 ст. 354 КК у такій редакції: «Особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди й після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно

заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру». Тобто особа могла бути звільнена від відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК тільки в тому разі, коли щодо неї мало місце вимагання неправомірної вигоди й після її пропозиції, обіцянки чи надання вона добровільно заявила про те, що сталося. Один лише факт вимагання або добровільна заява підстав для такого звільнення не утворювали.

У чинній редакції ч. 5 ст. 354 КК була викладена Законом України від 12 лютого 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції» [7]. Підстави цього спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності знову змінилися.

По-перше, була скасована вказівка на факт вимагання неправомірної вигоди, а по-друге, законодавцем була висунута додаткова вимога: крім добровільної заяви про те, що сталося, особа повинна активно сприяти розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. Реформування цього виду звільнення від кримінальної відповідальності саме в цій частині уявляється цілком обґрунтованим і таким, що відповідає загальним положенням норми про дійове каяття, оскільки звільнення особи у зв'язку з вимаганням у неї неправомірної вигоди аж ніяк не пов'язане з позитивною посткримінальною поведінкою цієї особи. Проте інший напрям модернізації ч. 5 ст. 354 КК, відповідно до якого особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності в разі добровільної заяви про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно з законом наділена правом повідомляти про підозру, причому до отримання цим органом з інших джерел інформації про цей злочин, викликає певні зауваження.

Кримінально-правові приписи взагалі, а особливо ті, що стосуються заохочення позитивної посткримінальної поведінки особи, що вчинила злочин, розраховані головним чином не на професіоналів, а на пересічних громадян. Тому вони повинні бути чіткими, зрозумілими і, найголовніше, доступними. Вказівка законодавця на такого адресата добровільної заяви про те, що сталося, як на «орган, службова особа якого згідно із законом наділена правом пові-

домляти про підозру» навряд чи сприяє підвищенню ефективності норми, передбаченої ч. 5 ст. 354 КК, оскільки такі тонкощі, передбачені новим КПК України, відомі навіть не усім правоохоронцям.

Згідно зі ст. ст. 276, 278 КПК України повідомлення про підозру здійснюється слідчим (органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів державного бюро розслідувань, детективами національного антикорупційного бюро України – ст. 216 КПК), прокурором або іншою уповноваженою службовою особою, якій законом надано право здійснювати затримання. КПК України не містить поняття «уповноважена службова особа». У кримінально-процесуальній науці до неї відносять співробітників органів внутрішніх справ, співробітників, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, співробітників органів безпеки, співробітників органів Державної пенітенціарної служби, співробітників митної служби, співробітників Державної прикордонної служби України, а також слідчих, прокурорів, якщо вони здійснюють затримання згідно п. п. 1–3 ч. 1 ст. 208 КПК України [3, с. 417].

Вимагати від пересічних громадян такого рівня знання положень чинного КПК України та положень кримінально-процесуальної науки – абсолютно необґрунтовано; до того ж такий підхід, на нашу думку, штучно звужує сферу застосування ч. 5 ст. 354 КПК, оскільки не дає змоги застосувати цей вид звільнення в разі, якщо особа звернулася з добровільною заявою до іншого державного органу чи органу місцевого самоврядування.

До речі, чинний КК України досить суперечливо вирішує питання щодо адресата добровільної заяви в межах спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Так, наприклад, згідно з ч. 2 ст. 111 та ч. 2 ст. 114 у такій ролі виступають органи державної влади, згідно з ч. 6 ст. 258 та ч. 2 ст. 2583 КК – правоохоронний орган, згідно з ч. 6 ст. 260 КК – органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, згідно з ч. 3 ст. 263 – органи влади; згідно з ч. 4 ст. 289 КК – правоохоронні органи, згідно з ч. 4 ст. 309 КК – лікувальний заклад.

В інших випадках – ч. 5 ст. 255, ч. 2 4 ст. 2585, ч. 5 ст. 447 КК – законодавець взагалі не визначає, до кого саме повинен звернутися винний з добровільною заявою про те, що сталося або

кому саме він повинен здати предмети злочину (ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 3211 КК України). Таке вирішення питання, з нашої точки зору, потребує уніфікації. Як видається, найбільш вдалою є вказівка на адресата добровільної заяви про вчинення злочину як будь-який орган державної влади чи місцевого самоврядування. Це положення є цілком зрозумілим для пересічних громадян. Подібне звернення дуже легко може бути спрямоване органом державної влади чи місцевого самоврядування до належного адресату, але саме з моменту звернення слід вважати, що добровільно заява про вчинення злочину вже відбулася.

По-друге, викликає заперечення законодавче визначення моменту, до настання якого особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, може бути звільнена від кримінальної відповідальності. Згідно з ч. 5 ст. 354 КК таке звільнення є можливим до отримання з інших джерел інформації про цей злочин. Тут теж хотілося б звернути увагу на неоднозначне вирішення цього питання щодо різних видів звільнення, передбачених Особливою частиною КК України.

Так, наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності згідно з ч. 2 ст. 111 КК є можливими до виконання злочинного завдання іноземної держави, згідно з ч. 2 ст. 114 – до заподіяння шкоди інтересам України, згідно з ч. 5 ст. 1102, ч. 6 ст. 258 – до повідомлення особі про підозру у вчиненні нею злочину, згідно з ч. 3 ст. 175 КК – до притягнення до кримінальної відповідальності. На аналогічному вирішенні питання законодавець наполягає у ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 2121, ч. 4 ст. 2585, ч. 5 ст. 447 КК. В інших випадках – ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 2583, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 3211, ч. 4 ст. 401 – КК взагалі не визначає момент, до настання якого можливе таке звільнення. Так, наприклад, згідно з ч. 4 ст. 309 КК особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті. У постанові Пленуму ВСУ від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» прямо зазначається, що за змістом норм, передбачених ч. 4 ст. 307 та ч. 4 ст. 309 КК, особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності

незалежно від того, коли вона вчинила дії, які дають для цього підстави, але до закінчення судового слідства (п. 24) [4, с. 194]. Тобто в цьому разі момент притягнення особи до кримінальної відповідальності не має принципового значення.

З нашої точки зору, законодавчий підхід, відповідно до якого застосування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності не пов'язується з певним моментом, до настання якого таке звільнення є можливим, заслуговує на підтримку. Річ у тому, що застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, у тому числі й ст. 45 КК, можливе на будь-якій стадії аж до набрання обвинувальним вироком суду законної сили, після чого можливе тільки звільнення особи від покарання. Тому встановлення штучних обмежень у застосуванні спеціальних видів дійового каяття у вигляді визначення моменту, до настання якого можливе звільнення особи від кримінальної відповідальності, суперечить ст. 45 КК та позбавляє відповідні положення статей Особливої частини КК будь-якого сенсу. Звідси випливає, що і загальний, і спеціальні види дійового каяття можуть бути застосовані після початку кримінального провадження на будь-якій стадії до набрання обвинувальним вироком суду законної сили.

Разом із тим слід мати на увазі, що чинний КК України диференціює такі поняття, як з'явлення із зізнанням, щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК). При цьому щире розкаяння характеризує суб'єктивне ставлення винної особи до вчиненого злочину, яке виявляється в тому, що вона визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчиненого та бажання виправити ситуацію, що склалася. Активним сприянням розкриттю злочину слід вважати надання особою органам досудового слідства будь-якої допомоги в установленні невідомих їм обставин справи (п. 3 постанови Пленуму ВСУ від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності») [4, с. 514]. І щире розкаяння, і активне сприяння розкриттю злочину є складниками дійового каяття (ст. 45 КК) і цілком можуть розглядатися як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності у межах спеціальних видів, передбачених Особливою частиною КК. Що ж стосується з'явлення із зізнанням, під яким розуміється особисте добровільне письмове чи усне повідомлен-

ня відповідним органам про підготовлюваний, вчинюваний чи вчинений злочин, то воно не є складовою частиною дійового каяття, хоча перебуває в площині позитивної посткримінальної поведінки винного і теж може утворювати підставу для звільнення його від кримінальної відповідальності.

У цьому разі встановлення моменту, з настанням якого звільнення є неможливим, є цілком природнім, інакше з'явлення із зізнанням втрачає будь-який сенс. Проте зазначений у ч. 5 ст. 354 КК момент – «до отримання з інших джерел інформації про цей злочин» – навряд чи можна вважати вдалим, оскільки буквально тлумачення цього положення не дає підстав застосовувати ч. 5 ст. 354 навіть у тих випадках, коли особа добросовісно помилялася щодо обізнаності відповідних органів про вчинений нею злочин. Найбільш вдалою, з нашої точки зору, є вказівка законодавця на те, що звільнення можливе до притягнення особи до кримінальної відповідальності. Це словосполучення добре відоме у пересічних кругах і не викликає заперечень з професійної точки зору, оскільки відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України притягнення до кримінальної відповідальності – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Викладені обставини обумовлюють доцільність реформування ч. 5 ст. 354 КК та викладення її у такій редакції: «Особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст. ст. 354, 3683, 3684, 369, 3692 цього Кодексу, якщо вона до притягнення її до кримінальної відповідальності заявила про те, що сталося, органу державної влади або місцевого самоврядування або якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона щиро покаялася та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку».

Видається, що виокремлення в межах ч. 5 ст. 354 КК такої самостійної підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію обіцянку чи надання неправомірної вигоди, як з'явлення із зізнанням, є дуже актуальним для сучасної України з її рівнем корумпованості апарату публічного управління та рівнем латентності злочинів, пов'язаних із підкупом. Такий підхід, з нашої точки зору, буде

сприяти підвищенню ефективності цього спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності.

Слід підкреслити, що подекуди суди диференціюють підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп саме у зазначеній площині та в межах чинної редакції ч. 5 ст. 354 КК. Так, наприклад, ухвалою Рівненського міського суду Рівненської області від 7 квітня 2015 р. Особа 1 була звільнена від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 369 КК України, на підставі ч. 5 ст. 354 КК. В ухвалі зазначається, що Особа 1 надала згоду на звільнення її від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК 31 березня 2015 р. Це кримінальне провадження було внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань теж 31 березня 2015 р. Зрозуміло, що протягом одного дня Особа 1 навряд чи б могла активно посприяти розкриттю злочину, вчиненого Особою 2. Проте суд своєю ухвалою звільнив Особу 1 від кримінальної відповідальності, а кримінальне провадження закрит [8].

Ухвалою Краснолиманського міського суду Донецької області від 6 квітня 2015 р. за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 3683 КК на підставі ч. 5 ст. 354 КК, була звільнена від кримінальної відповідальності Особа 1. Серед підстав застосування ч. 5 ст. 354 КК в ухвалі наголошується тільки на тому, що Особа 1 звернулася до Краснолиманського МВ із заявою, в якій повідомила про факт вчинення злочину. Про будь-які інші підстави в ухвалі навіть не згадується [9].

В інших випадках суд звільняє від кримінальної відповідальності особу, чия позитивна посткримінальна поведінка не пов'язана зі з'явленням із зізнанням. Так, наприклад, ухвалою Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 19 травня 2016 р. за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369 КК, на підставі ч. 5 ст. 354 КК була звільнена від кримінальної відповідальності Особа 3. В ухвалі зазначається, що добровільна заява про передачу службовій Особі 6 грошових коштів загальною сумою 400 доларів США була зроблена Особою 3 під час допиту її як підозрюваної та уточнена на місці під час проведення слідчого експерименту за її участю, чим Особа 3 активно сприяла розкриттю злочину. Як відомо, допит – це слідча дія (ст. 224 КПК), проведення якої є неможливим без внесення відповідних відомостей про злочин до Єдиного реєстру до-

судових розслідувань (ч. 3 ст. 214 КПК). З цього випливає, що кримінальне провадження було розпочате не у зв'язку із добровільною заявою винного [10].

Аналогічно вирішується питання і в іншій ухвалі Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 13 червня 2016 р., у якій зазначається, що заяву про те, що сталося, Особа 2 зробила під час допиту та на досудовому слідстві активно сприяла розкриттю злочину. Про з'явлення Особи 2 до правоохоронних органів із зізнанням в ухвалі не згадується. Застосування ч. 5 ст. 354 КК суд мотивував тим, що Особа 2 щиро розкалася у скоєному та активно сприяла розкриттю злочину в ході досудового розслідування [11].

Висновки. З метою усунення суперечностей між загальною та одиничними нормами кримінального законодавства України в частині звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, а також з метою вдосконалення підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди пропонується доповнити ст. 45 КК України частиною другою такого змісту: «Особа, яка вчинила умисний злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин, а також корупційний злочин, пов'язаний із пропозицією, обіцянкою чи наданням неправомірної вигоди, звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу», а ч. 5 ст. 354 КК викласти в такій редакції: «Особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст. 354, 3683, 3684, 369, 3692 цього Кодексу, якщо вона до притягнення її до кримінальної відповідальності добровільно заявила про те, що сталося, органу державної влади або місцевого самоврядування або якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона щиро покаялася та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку».

Список використаної літератури:

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : [монографія]. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
2. Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інші законода-

- вчі акти України» : Закон України від 2 червня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко. – Х. : Одісей, 2013. – 1104 с.
  4. Постанови Пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2013. – 612 с.
  5. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид. допов. – Т. 2 : Особлива частина. – Х. : Право, 2013. – 1040 с.
  6. Тацій В. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі / В. Тацій, В. Тютюгін, Ю. Пономаренко // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. праць / редкол. О.В. Петришин та ін. – Х. : Право, 2015. – № 4(83). – С. 54–66.
  7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 17. – Ст. 118.
  8. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 7 квітня 2015 р. в справі № 569/5254/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43515577>.
  9. Ухвала Краснолиманського міського суду Донецької області від 6 квітня 2015 р. в справі № 2361920/15-к / Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43517306>.
  10. Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 19 травня 2016 р. в справі № 495/365/16-к / Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58180029>.
  11. Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 13 червня 2016 р. в справі № 495/3970/16-к / Єдиний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58294651>.

Березнер В. В. Освобождение от уголовной ответственности за подкуп работника предприятия, учреждения или организации: тенденции и противоречия

В статье анализируются специальные виды освобождения лица от уголовной ответственности сквозь призму общей нормы о деятельном раскаянии. Делается вывод о наличии существенных противоречий между общей и единичными нормами УК Украины. Анализируются условия и основания освобождения лица от уголовной ответственности за предложение, обещание либо предоставление неправомерной выгоды. Предлагаются определенные шаги по преодолению обозначенных противоречий и усовершенствованию нормы об освобождении лица от уголовной ответственности за подкуп.

Ключевые слова: *уголовная ответственность, освобождение, виды, условия, основания, деятельное раскаяние, подкуп.*

Berezner V. V. Release of criminal responsibility for bribing an employee of companies, institutions or organizations: tendencies and contradictions

The article deals with special types of exemption of an individual from criminal liability from the perspective of the general rule of effective regret. The author concludes that there are considerable inconsistencies between the general and specific rules of the Criminal Code of Ukraine. The author further explores conditions and grounds for exemption of an individual from criminal liability for offer, promise or provision of improper advantage, and suggests certain measures to eliminate such inconsistencies and to perfect the rule of exemption of an individual from criminal liability for bribery.

Key words: *criminal liability, exemption, types, conditions, grounds, effective regret, bribery.*

Н. В. Вербицькааспірант
Національної академії управління

ПОГРОЗА У ЗЛОЧИНІ, ПЕРЕДБАЧЕНОМУ СТАТТЕЮ 398 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню об'єктивних ознак злочину, передбаченого статтею 398 Кримінального кодексу України. Здійснено огляд сучасних проблем окремих елементів об'єктивної сторони цього злочину. Робиться висновок про необхідність удосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: кримінальне право, об'єктивна сторона, погроза або насильство щодо захисника чи представника особи.

Постановка проблеми. Якщо детальніше розглядати механізм вчинення злочину, передбаченого статтею 398 КК України, то необхідно зазначити: він полягає в тому, що винний дає обіцянки, запевнення здійснити щодо потерпілого діяння певного характеру, і ці обіцянки, запевнення викликають у потерпілого занепокоєння, тривогу за своє життя, здоров'я, збереження майна. У цьому разі спокій є тим захищеним благом, для охорони якого сконструйована досліджувана кримінально-правова норма, з тією лише різницею, що охороняються лише певні особи, а їхня безпека є неодмінною умовою виконання ними своїх процесуальних функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Різні аспекти проблеми кримінально-правової охорони осіб, що беруть участь у здійсненні правосуддя, досліджувались вітчизняними фахівцями, зокрема П.П. Андрушком, В.О. Навроцьким, В.І. Осадчим, М.І. Пановим, В.В. Сташисом, Є.Л. Стрельцовим, М.І. Хавронюка, С.С. Яценка та іншими. Незважаючи на те, що праці представлених авторів мають велике наукове та практичне значення, залишається багато невирішених питань стосовно оптимізації відповідальності за погрозу або насильство щодо учасників правосуддя.

Мета статті (постановка завдання). Завданням публікації є дослідження структурних елементів норм, що забезпечують кримінально-правову охорону захисника чи представника особи від злочинних посягань з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової науки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Яким би не було трактування поняття погрози, визнання її різновидом психічного впливу не викликає сумнівів. На підтвердження слід навести положення пункту 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2, де зазначено, що насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень або побоїв, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди) [1].

Загроза, передбачена статтею 398 КК України, може і не мати під собою умислу особи вчинити дії, виказані в погрозі. Об'єктивну сторону цього складу злочину становить діяння – погроза заподіяти потерпілому шкоду, яка сама по собі є суспільно небезпечною. Небезпека погрози полягає у її впливі на психіку потерпілого, хоча винний може насправді й не мати умислу здійснити свою погрозу. У зв'язку із цим заслуговує на увагу точка зору професора М.С. Таганцева, який вважає, що погроза карається як самостійний злочин «завдяки тому неспокою, хвилюванню, яке погроза <...> призводить у загрозовому особі, якій погрожують або суспільстві» [2, с. 292]. Якщо при цьому виявляється умисел на вбивство, заподіяння шкоди здоров'ю, знищення або пошкодження майна, то така обставина має важливе значення для запобігання задуманого особою злочину.

На наш погляд, за змістом статті 398 КК України погроза не завжди має на меті змінити поведінку потерпілого, і її не слід повністю отожднювати з психічним примусом. Наприклад,

винний, який керується мотивами помсти, такої мети не переслідує. Йому важливо породити в потерпілому відчуття страху, неспокою, невпевненості, незахищеності.

Погроза як суспільно небезпечне діяння завжди має інформативний характер, звернений до потерпілого, і має чітко визначеного адресата. Щодо статті 398 КК України це означає, що адресатами погрози є тільки особи, названі в цій статті як потерпілі (захисники, представники особи). При цьому особи, яким безпосередньо передається зміст погрози, можуть і не бути відповідними адресатами. Важливо, однак, щоб у винного була мета довести погрозу до відома її одержувачів. У зв'язку із цим актуальним є питання про момент закінчення цього злочину. Інформованість конкретної особи (захисника, представника особи) означає, що злочин, передбачений статтею 398 КК України, може вважатися завершеним лише з того моменту, коли зміст погрози доведено до відома відповідного адресата. Закінчення злочину залежить від форми вираження погрози: ним може бути момент висловлювання погрози безпосередньо потерпілому, момент передачі йому погрози третіми особами, момент отримання погрози в письмовій формі тощо.

Погроза не може визнаватися закінченим злочином, якщо вона адресована конкретній особі, але не досягла її. У цьому разі можна говорити лише про замах на злочин. А погроза, висловлена щодо зазначених у статті 398 КК України уповноважених осіб, особою, яка не має наміру довести її до адресата, і зовсім не може розцінюватися як злочинне діяння, навіть в тому разі, якщо погроза буде доведена до адресата третіми особами, тому що вказане злочин може бути скоєно тільки з прямим умислом.

Інформованість конкретної уповноваженої особи (захисника, представника особи) щодо погрози має бути максимально точно встановлена, щоб уникнути помилок у кваліфікації вчиненого. Відповідальність за частиною першою статті 398 КК України настає за умови, що погроза висловлена щодо конкретного захисника чи представника особи у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, а не стосовно неконкретизованої особи, хоча й уповноваженої на таку діяльність, або ж погроза сама по собі не має конкретного, певного характеру.

Показовою є ситуація, коли суб'єктивні оцінки винного та потерпілого відносно характеру вчиненої погрози відрізняються. Наприклад,

потерпілий розцінює погрозу насильством небезпечною для життя чи здоров'я, тоді як винний не розраховує на таке сприйняття погрози. На думку дослідника В.В. Шаблістого, погроза, що має невизначений характер, лише в окремих випадках може бути визнана кримінально каранюю. Такі погрози, навіть якщо вони і не конкретизовані, залежно від обставин, взаємин із винним здатні викликати в потерпілого реальні побоювання за своє життя або здоров'я, тоді як, на жаль, кримінальна відповідальність встановлена лише за погрозу вбивством. У деяких випадках при невизначеній погрозі дійсно буває неясно, спричиненням якої саме шкоди погрожує винний. Невизначена погроза повинна розглядатись як погроза насильством, яке не є небезпечним для життя потерпілого. Проте якщо словесна погроза, що має невизначений характер, супроводжується конкретними насильницькими діями, що свідчать про намір особи заповдіяти смерть або тяжке тілесне ушкодження, або демонстрацією предметів, за допомогою яких може бути заповдіяна вказана шкода, то погроза може й повинна бути визнана визначеною та реальною [3].

У такому разі необхідно з'ясувати суб'єктивні моменти з урахуванням всіх об'єктивних обставин вчинення злочину. Але все ж таки в основу треба покласти суб'єктивну оцінку ситуації самим винним, тобто погрозу насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я [4].

У юридичній літературі дискусійним є питання про реальність погрози як ознаки об'єктивної сторони розглянутого складу злочину [3; 5]. Існує досить поширена позиція, що погрозі захиснику чи представнику особи властивий вищий рівень суспільної небезпеки, оскільки, будучи висловленою, вона завдає шкоди не лише особі, а й інтересам держави, її правоохоронним функціям, зокрема правосуддю [6, с. 121; 7, с. 69].

Автори зазначають, що така погроза пов'язана не з будь-якими побутовими чи особистими конфліктами, а зумовлена специфічними правоохоронними та правозастосовними відносинами. Шляхом неправомірного впливу на працівника правоохоронного органу винний прагне досягти у вказаних відносинах своєї суспільно небезпечної мети, що визначається певними мотивами, наприклад протидіяти діяльності уповноваженої особи, вплинути на її діяльність, помститись за цю діяльність тощо [6, с. 122].

Дослідник І.В. Самощенко вказує, що відсутність буквальної вказівки на реальність погрози

пояснюється двома причинами. Коли погроза є способом вчинення злочину (розбій, грабiж, згвалтування), її реальність обумовлена метою, яку бажає досягти злочинець. В інших випадках, де погроза закріплена у вигляді самостійного злочину, реальність погрози визначена особливим характером взаємовідносин винного та особи, яка сприймає погрози, залежністю її висловлення від діяльності потерпілого [8, с. 17]. Також така позиція аргументується тим, що відсутність вказівки на наявність реальних підстав побоюватись здійснення погрози в частині першій статті 398 КК України обумовлене тим, що, на відміну від статті 129 КК України «Погроза вбивством», вона не ставить під захист особу потерпілого саму по собі, а захищає уповноважену особу, яка здійснює діяльність, пов'язану з виконанням професійних обов'язків.

Однак при цьому варто звернути увагу на те, що існує точка зору (на нашу думку, справедлива), згідно з якою реальність погрози є властивістю, внутрішньо притаманною погрози як злочинному діянню: «Погроза, що не сприйнята реально, не спроможна завдати шкоди жодному об'єкту кримінально-правової охорони» [9, с. 115].

Серед вчених не існує єдиної позиції стосовно того, який із критеріїв має лежати в основі оцінки реальності погрози. Одні вчені, застосовуючи різну аргументацію, доводять, що пріоритет потрібно надавати об'єктивним ознакам, інші переконують, що важливішим є суб'єктивний критерій; крім того, існує узагальнювальна позиція, яка полягає в тому, що потрібно враховувати як об'єктивний, так і суб'єктивний критерії.

Щодо характеристики об'єктивних ознак, наявних під час висловлення погрози, у науці вказується на такі ознаки: особа злочинця, характер відносин винного з потерпілим, схильність винного до насильства, характер погрози та наявність зброї чи предметів, що можуть бути використані як зброя, причини, що зумовили негативні стосунки між винним і потерпілим, тощо. Однак слід вказати, що ознаки, які були покладені в основу рішення суду, так само як і ознаки, що характеризують відносини винного з потерпілим і схильність винного до насильства, детермінують його дії в минулому й не можуть однозначно вказувати на те, що особа обов'язково вчинить злочинне діяння в перспективі [5].

Як ілюстрацію зазначених положень можна навести приклад з судової практики. Так, після закінчення судового розгляду в будівлі Апеляційного суду Івано-Франківської області

24 грудня 2013 року приблизно о 9 годині адвокат потерпілого Д. та потерпілий Р. першими покинули зал судового засідання та стали сходити вниз. Наздогнавши їх, винна К., достовірно усвідомлюючи, що адвокат потерпілого Д. представляє інтереси потерпілого Р. під час розгляду справ у суді, з метою реалізації свого злочинного наміру, спрямованого на здійснення впливу на свідомість і волю захисника, з метою перешкоджання останньому надавати ефективну правову допомогу, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, шляхом застосування психологічного тиску, який виразився у висловленні погроз фізичної розправи, а також словесних образ, явно необгрунтованій критиці, нетактовному та принизливому висловлюванні в адрес потерпілої та нецензурній лайці в її сторону, незаконно впливала на адвоката Д. з метою примусити її відмовитися від надання правової допомоги, брати участь у судових засіданнях на стороні потерпілого Р. Таким чином, винна К. свідомо вчинила умисні дії, спрямовані на перешкоджання встановленого законом порядку здійснення правосуддя в частині забезпечення прав потерпілого Р. щодо представлення його інтересів адвокатом Д. під час розгляду справ у суді [10]. Реальність погрози фізичного насильства пов'язана з тим, що винна К. через певний час ці погрози реалізувала, заподіявши адвокату Д. легкі тілесні ушкодження, які спричинили короточасний розлад її здоров'я [10].

Висновок. Вважаємо, що з метою уніфікації підстав кримінальної відповідальності за погрозу необхідно в статті 398 КК України, так само як і в інших статтях, які містять у диспозиції відповідний склад, застосувати положення про реальність погрози як її криміналізуючої обов'язкової ознаки, як це зазначається у диспозиції статті 129 КК України та міститься у словах «якщо були реальні підстави побоюватись здійснення цієї погрози».

Список використаної літератури:

1. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.
2. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции: Часть общая : в 2 т. / Н.С. Таганцев ; сост. и отв. ред. Н.И. Загородников. – М. : Наука, 1994. – Т. 1. – 1994. – 380 с.

3. Шаблистий В.В. Реальність як обов'язкова ознака погрози вбивством та особливості її встановлення органами внутрішніх справ / В.В. Шаблистий // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 29–37. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdv_s_2012_1_6.
4. Куций Р.В. Особливості кваліфікації злочинів, вчинених із застосуванням погрози / Р.В. Куций // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 1 (14). – С. 1–5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-1/12krvizp.pdf>.
5. Собко Г.М. Реальність погрози вбивством при кваліфікації суспільно небезпечних діянь / Г.М. Собко, О.О. Савченко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2013. – № 4. – С. 51–54. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Purch_2013_4_20.
6. Бойко А.В. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.В. Бойко. – К., 2013. – 236 с.
7. Терехова Е.Н. Проблемы законодательной регламентации угроз, предусмотренных статьей 296 УК РФ / Е.Н. Терехова // Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – 2009. – № 10. – С. 66–72.
8. Самощенко І.В. Відповідальність за погрозу в кримінальному праві України (поняття, види, спірні проблеми) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І.В. Самощенко. – Х., 1997. – 23 с.
9. Горелик А.С. Преступления против правосудия / А.С. Горелик, Л.В. Лобанова. – СПб. : Юрид. центр «Пресс», 2005. – 491 с.
10. Вирок у справі № 344/3089/14-к від 3 лютого 2016 року Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Rev>.

Вербичкая Н. В. Угроза в преступлении, предусмотренном статьей 398 Уголовного кодекса Украины

Статья посвящена исследованию объективных признаков преступления, предусмотренного статьей 398 Уголовного кодекса Украины. Осуществлен обзор современных проблем отдельных элементов объективной стороны этого преступления. Делается вывод о необходимости совершенствования уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: уголовное право, объективная сторона, угроза или насилие в отношении защитника или представителя лица.

Verbitska N. The threat of an offense under item 398 of the Criminal Code of Ukraine

The article investigates the objective evidence of a crime under Article 398 of the Criminal Code of Ukraine. It carried out a review of contemporary issues of separate elements of the objective side of this crime. The conclusion about the need to improve the criminal legislation of Ukraine.

Key words: criminal law, the objective side, threat or violence against protector or representative of the person.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.1

Д. В. Великодний

здобувач

Національної академії прокуратури України,
прокурор Одеської місцевої прокуратури № 1

СПЕЦИФІКА ОСКАРЖЕННЯ ПРОКУРОРОМ ВИРОКУ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ, УХВАЛЕНОГО ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРОЩЕНОМУ ПОРЯДКУ

У статті розглядаються актуальні проблеми оскарження прокурором вироку суду першої інстанції, ухваленого за результатами розгляду провадження у спрощеному порядку. Автором визначено, що кореляція сучасного кримінального процесуального закону та практики вимагає від прокурора неухильного додержання законодавства, особливо в частині оскарження вироків, ухвалених у спрощеному порядку. Кримінально-процесуальний кодекс України передбачає обмежене коло підстав для оскарження прокурором вироків суду першої інстанції, ухвалених за результатами розгляду провадження у спрощеному порядку. Такими підставами є неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність та істотне порушення вимог кримінального процесуального закону.

Ключові слова: суд першої інстанції, прокурор, оскарження, вирок, кримінальна відповідальність.

Актуальність теми. На сучасному етапі реформування як правоохоронних органів, так і судової гілки влади в Україні спостерігається нагальна потреба в дослідженнях проблематики винесення судових рішень, що ухвалюються з порушенням норм матеріального або процесуального закону. Окреслена проблематика має особливе значення в аспекті діяльності прокуратури, оскільки необхідно постійно вдосконалювати ці моменти в напрямі неухильного дотримання законності та прав і свобод людини.

Конституція України у п. 8 ч. 3 ст. 129 до основних засад судочинства віднесла забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду [1, ст. 141]. Однак суттєві зміни у сфері кримінального провадження з перегляду судових рішень відбулися лише після ухвалення Закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21 червня 2001 р., яким було запроваджено апеляційний перегляд судових рішень, реформовано касаційне провадження та скасований перегляд кримінальних справ у порядку нагляду

[2, ст. 187]. Нагадаємо, що в радянській Україні апеляційний порядок оскарження рішення суду був відсутній [3, с. 164].

Метою статті є розкриття особливостей оскарження прокурором вироку суду першої інстанції, ухваленого за результатами розгляду провадження у спрощеному порядку.

Стан дослідження теми. Особливості оскарження прокурором вироку суду першої інстанції, ухваленого за результатами розгляду провадження у спрощеному порядку, у цій сфері є недостатньо дослідженою проблемою в науковому дискурсі. Водночас слід згадати праці таких відомих українських і закордонних вчених, як О.С. Александров, Є.М. Блажівський, М.В. Головизнин, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін, О.В. Єні, В.Т. Нор, М.М. Полянський, В.Я. Тацій, І.Я. Фойницький, М.Є. Шум, Т.С. Якімець, та інших.

Вклад основного матеріалу. У сучасній українській правовій доктрині під апеляцією розуміють «оскарження судового рішення, ухвали, постанови, вироку суду першої інстанції, що не

набрали чинності, до суду апеляційної інстанції» [4, с. 37].

На відміну від свого попередника Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року не надає визначення апеляції, а лише в п. 20 ч. 1 ст. 3 надає визначення поняття «суд апеляційної інстанції»: це Апеляційний суд АРК, апеляційний суд області, міст Києва і Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться суд першої інстанції, що ухвалив оскаржуване судове рішення [5, с. 5, 245, 248–249].

Слід зазначити, що апеляційне провадження – це самостійна стадія кримінального процесу, у якій суд вищого рівня на підставі апеляційної скарги перевіряє законність і обґрунтованість судових рішень місцевого суду, які не набрали законної сили.

Так, вирок суду першої інстанції, ухвалений за результатами спрощеного провадження в порядку, передбаченому статтями 381 та 382 КПК України, не може бути оскаржений в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оскаржити встановлені досудовим розслідуванням обставини.

Вироки, постановлені на підставі угод (глава 35 КПК України), можуть бути оскаржені лише з таких підстав:

1) призначення судом покарання більш суворого чи менш суворого, ніж передбачено угодою;

2) призначення судом покарання без згоди сторін (засудженого або потерпілого) на призначення покарання;

3) недотримання вимог частин 3, 4 ст. 469 КПК України (ступінь тяжкості кримінальних правопорушень).

4) невиконання судом вимог щодо роз'яснення обвинуваченому його прав, передбачених частинами 4–7 ст. 474 КПК України, перед ухваленням рішення про затвердження угоди, а також нероз'яснення обом сторонам наслідків укладення угоди;

Зазначені положення розкриваються у ст. 474 КПК України: перед ухваленням рішення щодо затвердження угоди про примирення та визнання винуватості суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє:

1) що він має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожную обставину щодо кримінального правопорушен-

ня, у вчиненні якого обвинувачують людину, а вона має такі права:

– мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення;

– мати захисника, у тому числі право на отримання правової допомоги безоплатно в порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно;

– допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь;

2) наслідки укладення та затвердження угод;

3) характер кожного обвинувачення;

4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього в разі затвердження угоди судом [6, с. 846].

Підставою для скасування вироку є також недотримання вимог, передбачених частинами 3 і 4 ст. 469 КПК України, зокрема:

– коли угода про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;

– коли угода про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні, у якому бере участь потерпілий, не допускається.

Під час здійснення апеляційного провадження діють загальні правила судового розгляду з урахуванням особливостей, передбачених главою 31 КПК. Судовий розгляд проводиться тільки стосовно тієї частини судового рішення, законність і обґрунтованість якої оскаржуються в апеляції. Характерною особливістю апеляційного розгляду є те, що для висловлення доводів, а також у судових дебатах першій надається слово особі, яка подала апеляційну скаргу. Якщо ж апеляційні скарги подали обидві сторони, обвинувачення виносяться за загальним правилом [7].

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди суд апеляційної інстанції має право:

1) залишити вирок або ухвалу без змін;

2) змінити вирок або ухвалу;

3) скасувати вирок повністю чи частково та ухвалити новий вирок;

4) скасувати ухвалу повністю чи частково та винести нову ухвалу;

5) скасувати вирок або ухвалу та закрити кримінальне провадження;

6) скасувати вирок і направити кримінальне провадження до суду першої інстанції для проведення судового провадження в загальному порядку, якщо угода була укладена під час судового провадження;

7) скасувати вирок і направити кримінальне провадження до органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була укладена під час досудового розслідування [5, с. 219].

Оскільки провадження справ в апеляційній інстанції може виникнути тільки за наявності апеляційної скарги, а оскарження в касаційному порядку можливе тільки після апеляційного перегляду, подача прокурором апеляції має вирішальне значення, адже засуджений чи його захисник, інші суб'єкти апеляційного оскарження (ст. 393 КПК України) не завжди зацікавлені в оскарженні вироку або ухвали суду.

Без апеляції прокурора щодо безпідставного виправдання особи, м'якості призначеного покарання, безпідставного закриття провадження чи необхідності застосування закону про більш тяжкий злочин апеляційна інстанція не може переглянути незаконне судові рішення.

Діяльність прокурора на стадії апеляційного провадження регламентована наказом Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» [7].

Відповідно до зазначеного наказу прокурор зобов'язаний протягом строків на оскарження судових рішень, які не набрали законної сили, ознайомитись із ними та матеріалами судового розгляду, апеляціями та скаргами інших учасників процесу, подати письмові заперечення на них, своєчасно внести документи прокурорського реагування на кожне незаконне, необґрунтоване або невмотивоване судові рішення.

Згідно з КПК України в разі невиконання угоди прокурор, який її затвердив, протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення має право звернутися до суду з клопотанням про

скасування вироку, наслідком чого є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів кримінального провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку в разі, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування [5, с. 250].

Однак прокурор, діючи в офіційному порядку (публічно) та виконуючи свої службові обов'язки від імені держави, зобов'язаний дотримуватись під час кримінального провадження принципу законності, забезпечивши прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК України).

Відповідно до позиції пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» вирок суду першої інстанції на підставі угоди може бути оскаржений обмеженим колом суб'єктів і з чітко визначених законом підстав, зазначених у частинах 3, 4 ст. 394 КПК України. Зокрема, сторони, а також прокурор у провадженні на підставі угоди про примирення позбавлені можливості оскаржувати таке судові рішення у зв'язку з істотним порушенням положень КПК, передбачених ст. 412 КПК, і неправильним застосуванням норм КК. У зв'язку із цим суд у разі подання відповідних скарг з підстав, з яких судові рішення не може бути оскаржено згідно з положеннями ст. 394 КПК, має відмовити у відкритті апеляційного провадження. Ухвала про відмову в затвердженні угоди оскарженню не підлягає.

Враховуючи, що внаслідок невиконання обвинувачем умов угоди втрачаються підстави для збереження призначеного йому вироку на основі угоди «пільгового» покарання, прокурор зобов'язаний звернутися до суду, який затвердив угоду, з клопотанням про скасування вироку для завершення провадження в загальному порядку.

Це закріплено і в галузевому наказі Генерального прокурора України. Згідно із цим документом у разі невиконання угоди про визнання винуватості прокурор зобов'язаний звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Участь прокурора в судовому провадженні за клопотаннями про скасування судом вироку в разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості є обов'язковою (пункти 28, 28.1 наказу) [7].

Водночас, на наш погляд, не так важливо, чи відбулося умисне невиконання угоди (наявність умислу додатково передбачає відповідальність за ст. 389-1 КК України) або належне ставлення до виконання умов угоди, а також невиконання частини угоди (окремих дій, які обвинувачений зобов'язався вчинити протягом визначеного в угоді строку). Виконання частини угоди можливо розцінювати як обставину, що пом'якшує покарання та може бути врахована під час ухвалення вироку на загальних підставах.

Кримінальним процесуальним законом не визначено, у який спосіб прокурор повинен здійснювати контроль за виконанням обвинуваченим умов угоди про визнання винуватості, затвердженої судом.

Ми приєднуємося до поглядів Ю. Дьоміна, вважаючи, що загальний контроль за виконанням засудженими угод повинен здійснювати керівник прокуратури, визначивши при цьому його періодичність і порядок. Ведення обліку відповідних вироків (наприклад, шляхом складання їх списків) може здійснюватися окремим працівником прокуратури, за яким у наказі про розподіл обов'язків або в окремому розпорядженні закріплено такий обов'язок. Поточний контроль за виконанням конкретних угод повинен здійснюватися процесуальними керівниками у відповідних провадженнях, які виконують повноваження прокурора в кримінальному провадженні від його початку до завершення, а за їх відсутності (у зв'язку з тяжкою хворобою, звільненням з органу прокуратури, переведенням на іншу посаду або в інший орган прокуратури тощо) – іншим працівником за визначенням керівника прокуратури. Порядок взаємодії слідчих органів і прокурорів під час здійснення контролю за виконанням засудженими угод про визнання винуватості слід відрегулювати спільним наказом. За відсутності такого документа порядок контролю за виконанням цих угод визначається керівником прокуратури [8, с. 18].

Узагальнюючи діяльність прокурора в апеляційному провадженні щодо перегляду рішень суду прийнятих в порядку спрощеного провадження, необхідно зазначити, що вона здійснюється для того, щоб:

– у кожній кримінальній справі виносилися законні, обґрунтовані, вмотивовані вирокі, ухвали суду;

– не допустити виконання незаконного, необґрунтованого судового рішення, своєчасно виправити допущені помилки й порушення закону;

– забезпечити реалізацію конституційних прав громадян, інтересів держави та суспільства.

З метою недопущення втрати можливості апеляційного оскарження вироків та ухвал суду п. 23 галузевого наказу зобов'язує державних обвинувачів не пізніше наступного дня після ухвалення судового рішення надавати керівнику прокуратури довідку про результати судового розгляду для узгодження питання щодо необхідності оскарження судового рішення.

Довідки з висновком керівника прокуратури про законність судового рішення та з його копією поштою і електронним зв'язком у триденний строк після прийняття слід направляти до підрозділів, які здійснюють нагляд за додержанням законів у кримінальному провадженні, прокуратур вищого рівня. У свою чергу, копії апеляційних скарг поштою та електронним зв'язком не пізніше наступного дня після їх подання слід надсилати до підрозділу, який забезпечує участь в апеляційному провадженні.

Об'єктивність і повнота вжитих заходів до ухвалення судом законного рішення, реагування на незаконні рішення, якість поданих апеляційних скарг відповідно до п. 39 зазначеного наказу Генерального прокурора України є одними з основних критеріїв оцінки ефективності здійснення прокурором своїх повноважень у кримінальному провадженні [7].

Висновки. На підставі вищевикладеного сформулюємо висновки. Кореляція сучасного кримінального процесуального закону та практики вимагає від прокурора неухильного додержання законодавства, особливо в частині оскарження вироків, ухвалених у спрощеному порядку. КПК України передбачає обмежене коло підстав для оскарження прокурором вироків суду першої інстанції, ухвалених за результатами розгляду провадження у спрощеному порядку. Фактично такими підставами є неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність та істотне порушення вимог кримінального процесуального закону.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 21 червня 2001 р. № 2533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 34–35.
3. Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе / М.С. Строго-

- вич ; отв. ред. М.М. Гродзинский. – М. : Изд-во АН СССР, 1951. – 191 с.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН Ю.С. Шемшученка]. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.
  5. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство станом на 20 листопада 2012 року. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. – 362 с.
  6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.
  7. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : Наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року №4гн / Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_t=publications&_t=rec&id=94102.
  8. Дьомін Ю. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування / Ю.Дьомін // Вісник національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 11–19.

Великодний Д. В. Специфика обжалования прокурором приговора суда первой инстанции, принятого в результате рассмотрения производства в упрощенном порядке

В статье рассматриваются актуальные проблемы обжалования прокурором приговора суда первой инстанции, который был принят в результате рассмотрения уголовного дела в упрощенном порядке. Автором определено, что корреляция современного криминального процессуального закона и практики требует от прокурора постоянного следования требованиям законодательства, особенно в части обжалования приговоров, вынесенных в упрощенном порядке. Уголовно-процессуальный кодекс Украины предусматривает ограниченный набор оснований для обжалования прокурором приговоров суда первой инстанции, принятых по результатам рассмотрения производства в упрощенном порядке. Такими основаниями являются неправильное применение закона об уголовной ответственности и существенное нарушение требований уголовного процессуального закона.

Ключевые слова: суд первой инстанции, прокурор, обжалование, приговор, уголовная ответственность.

Velykodnyi D. V. Peculiarities of appeal by public prosecutor of the court of first appearance verdict delivered as a result of consideration of proceedings under simplified procedure

This paper presents urgent problems of appeal by Public Prosecutor of the Court of first appearance verdict delivered as a result of consideration of criminal case under simplified procedure. The author found out, that correlation between the nowadays procedural law and practice from Public Prosecutor to observe strictly legality, especially, with regard to the appellations of verdicts, delivered under simplified procedure. The grounds are as follows: incorrect application of the criminal responsibility laws and substantial violations of the criminal procedural law.

Key words: court of first appearance, public prosecutor, appeal, judgment, criminal responsibility.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1/8

О. С. Калмиковакандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В БОРОТЬБІ З ОКРЕМИМИ ВИДАМИ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Статтю присвячено проблемі, яка залишається актуальною для багатьох країн, – подоланню дискримінації. У сучасному світі це негативне явище набуває нових форм, попри значні зусилля держав, спрямовані на протидію йому. У статті розглянуто питання боротьби з расизмом та іншими видами дискримінації. Проаналізовано низку міжнародних документів, пов'язаних із цим негативним явищем.

Ключові слова: расизм, права людини, дискримінація, релігійна нетерпимість, правові засоби боротьби з дискримінацією, ООН.

Постановка проблеми. Загальна заборона дискримінації має велике значення, оскільки виражає загальний осуд необґрунтованих відмінностей у поводженні за будь-якими ознаками. Проте така загальна заборона є явно недостатньою для боротьби з окремими видами дискримінації, які вимагають вжиття специфічних заходів. У статті будуть розглянуті найбільш укорінені види дискримінації та дії міжнародної спільноти щодо їх ліквідації.

Актуальність обраної теми обумовлена низкою чинників. Незважаючи на те, що в сучасному міжнародному праві склався і затвердився принцип поваги до прав і свобод особистості, випадки різноманітних форм дискримінації відбуваються навіть у найрозвиненіших демократичних суспільствах.

Мета статті – розглянути питання боротьби з расизмом та іншими видами дискримінації, проаналізувати міжнародні документи, пов'язані із цим негативним явищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дискримінації в різний час приділяли увагу такі вчені, як А.Х. Абашидзе, С.А. Авак'ян, В.А. Карташкін, Е.В. Клинова, П.П. Лукін, Ю.А. Решетов, Т.Ф. Таирова, А.Н. Талалаева, О.И. Тиунов, Р.А. Тузмухамедов. Серед українських авторів окремі аспекти забезпечення принципу рівності, а також заборону дискримінації висвітлювали у своїх роботах М.В. Буроменський,

В.Г. Буткевич, Л.Г. Заблоцька, С.В. Ісакович, П.О. Недбайло, І.В. Ніколайко, П.М. Рабінович.

Виклад основного матеріалу. Проблема расизму є однією з найактуальніших, особливо для суспільств країн Східної Європи. Внаслідок різних причин, які для кожної країни цього регіону індивідуальні, вона стоїть у цих країнах досить гостро. Це пов'язано з наявністю в цих суспільствах певних забобонів, прогалин у вихованні молодого покоління, з відсутністю політичної волі до боротьби з расизмом. У багатьох країнах колишнього радянського блоку є великі проблеми з ідеологією: населення цих країн не знає, яких поглядів краще дотримуватися, за що і з ким боротися. Усе це приводить до появи громадських організацій і партій, які сповідують расизм і втягують у свою «боротьбу зі світовим злом» населення країн. Ці явища спонукають уряди держав і міжнародну спільноту до пошуку механізмів протидії.

Слід також зазначити, що расова дискримінація є одним із найбільш серйозних порушень прав людини, заснованих на приналежності громадян до тієї чи іншої людської раси. Протягом останніх декількох століть вона існувала в таких формах, як колоніалізм, рабство, работоргівля, нацизм, сегрегація, апартеїд. Ці ганебні сторінки людської історії виправдовувалися міфічними расистськими та біологічними теоріями, заснованими на принципах расової пе-

реваги й ненависті, згідно з якими окремі групи людей відрізняються фізичними та розумовими здібностями. Декларація ЮНЕСКО про раси та расові забобони від 27 листопада 1978 визнала ці теорії науково неспроможними та вказала, що соціально-економічна нерівність різних груп людей є наслідком минулого дискримінаційної практики, історичних, географічних або економічних чинників.

В історичних умовах боротьби колоніальних країн і народів за свою незалежність, існування апартеїду та сегрегації була ухвалена Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року – головний міжнародний інструмент, спрямований на ліквідацію расизму, расової дискримінації та пов'язаної з ними нетерпимості. Одна з особливостей Конвенції полягає в тому, що вона поширила свій захист не тільки на расові групи, але й на національні та етнічні меншини, визначивши расову дискримінацію як відмінності в поводженні, засновані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного або етнічного походження.

Цей міжнародний договір містить комплекс важливих заходів щодо боротьби з дискримінацією: заборона дискримінації, перегляд законодавства, позитивні дії, ефективний захист і справедлива компенсація жертвам дискримінації; а пропаганда нетерпимості та підбурювання до дискримінації карається згідно із законом. Конвенція стала першим міжнародним документом ООН, відповідно до якого був заснований міжнародний орган для контролю за дотриманням державами зобов'язань за договором – Комітет з ліквідації расової дискримінації.

За кількістю держав, які ратифікували Конвенцію, вона посідає одне з провідних місць серед усіх документів у сфері прав людини (зараз документ не ратифікували лише 25 держав, серед яких Ангола, Джибуті, КНДР, Малайзія, Сінгапур). Проте серйозною проблемою залишаються застереження до Конвенції, несумісні з нею, бо фактично вони заохочують практику, що суперечить Конвенції. Можна погодитися з Ю.А. Решетовим, що «після приєднання до цих договорів із серйозними застереженнями держави, скоріше за все, будучи формально учасниками відповідних процедур, будуть, як і раніше, завдавати шкоди режиму ефективного здійснення цих документів» [1, с. 94]. На наш погляд, проблема застережень посилюється складністю процедури визнання їх несумісними

із цілями та завданнями Конвенції, яка вимагає, щоб дві третини держав-учасниць заперечували проти застереження (ст. 20).

Необхідно відзначити, що широке поширення расової дискримінації по всьому світу викликало необхідність проголошення ООН трьох десятиліть дій з боротьби проти расизму та расової дискримінації, у ході яких були досягнуті певні позитивні результати. Проте расизм і расова дискримінація продовжують існувати. У 2001 р. у країні, яка пережила апартеїд (у Південній Африці, м. Дурбан), пройшла Всесвітня конференція з боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості, на якій було підкреслено, що сучасний расизм трансформувався і приносить страждання мільйонам людей. Підсумком роботи конференції стало прийняття Декларації та Програми дій – документів, що хоча і мають більше політичний, ніж правовий характер, проте містять важливі положення, що розкривають масштабність дискримінації та заходи боротьби з нею.

Одним із найважливіших факторів, які сприяють швидкому поширенню ідей нетерпимості, є досягнення нових інформаційних технологій. На думку автора, назріла гостра необхідність вжиття термінових заходів у сфері міжнародного права, спрямованих на захист від пропаганди расизму та ненависті за допомогою нових інформаційно-комунікаційних технологій, включаючи Інтернет. Боротьбу з розпалюванням расової ворожнечі в Інтернеті повинні вести не тільки окремі держави, а й вся міжнародна спільнота. На Семінарі експертів про роль Інтернету в контексті положень Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Женева, 10–14 листопада 1997 року) було висловлено пропозицію про необхідність розроблення керівних принципів використання Інтернету та кодексу поведінки для користувачів і постачальників мережевих послуг [2].

Сучасний расизм проявляється також у розмиванні расових і релігійних кордонів. Релігійні меншини піддаються обмеженням у вираженні їхньої релігійної приналежності або переконань, про що свідчать руйнування культових місць тибетських буддистів і висилання тибетських ченців із монастирів Китаю, закриття культових споруд релігійних меншин в Еритреї, загрози закриття молитовних будинків баптистів в Республіці Молдові та протестантських

громад у Туреччині, смертні вироки членам громади ісмаїлітів у Саудівській Аравії [3].

У 1962 році Генеральна Асамблея ООН просила розробити міжнародну Конвенцію про ліквідацію всіх видів релігійної нетерпимості [4]. Однак замість юридично обов'язкового договору була ухвалена Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань від 25 листопада 1981 р., яка проголосила право на свободу думки, совісті та релігії, визначила його зміст, заборонила дискримінацію на основі релігії або переконань, сформулювала особливі права дітей щодо релігії. Контроль за дотриманням Декларації було покладено на Спеціального доповідача з питань про свободу релігії або переконань, пост якого був заснований Комісією ООН із прав людини в 1986 році. Автор вважає, що для ефективної боротьби з дискримінацією релігійних меншин необхідний юридично обов'язковий міжнародний документ.

Слід зазначити, що велике значення для боротьби з расовою дискримінацією має діяльність регіональних організацій. Так, у межах Ради Європи (далі – РЕ), наприклад, діє Європейська комісія проти расизму та нетерпимості, яка дає загальнополітичні рекомендації урядам держав – членів РЕ [5, с. 21].

Поглиблення проблеми націоналізму, а на цьому ґрунті й зневаги до меншин, ксенофобії та расизму вимагало створення спеціального органу, який би міг забезпечувати превентивний захист у контексті цих питань. Так, у межах ОБСЄ у 1992 р. було створено інститут Верховного комісара з питань національних меншин для того, щоб займатися ідентифікацією та вирішенням конфліктів меншин на ранніх стадіях, а в межах Європейського Союзу в 1997 р. – Європейський моніторинговий центр із питань расизму та ксенофобії, який збирає та опрацьовує відповідну інформацію з метою створення інформаційної мережі для допомоги державам-членам. У Раді Європи таким спеціалізованим органом стала саме Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (далі – ЄКРН), заснована в 1994 р.

Насамперед відзначимо, що з моменту створення перед ЄКРН були поставлені такі завдання: боротьба проти расизму, ксенофобії, антисемітизму та нетерпимості в Європі; аналіз ефективності законодавства, політики та інших заходів держав – членів Ради Європи з точки зору подолання расизму, ксенофобії, антисемі-

тизму та нетерпимості; пропонування заходів на місцевому, національному та європейському рівнях; розроблення загальнополітичних рекомендацій державам-членам; аналіз міжнародних правових інструментів із метою їх можливо-го посилення.

А в межах Європейського Союзу був ухвалений прогресивний документ – Директива Ради ЄС «Про забезпечення виконання принципу рівності людей незалежно від расової чи етнічної приналежності» № 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 р. [6]. Документ цікавий тим, що він заборонив як пряму, так і непряму дискримінацію в державному та приватному секторах, спростив процес доведення факту дискримінації, допустивши використання будь-яких доказів аж до статистичних даних, поклав тягар доведення на відповідача, зобов'язав держави заснувати спеціальні органи сприяння просуванню рівності та представляти свої звіти Комісії. Взявши до уваги досвід Європейського Союзу, на Регіональному семінарі експертів країн Латинської Америки та Карибського басейну з питань про виконання Програми дій, прийнятої в Дурбані (Мехіко, липень 2002 р.), було висловлено думку про необхідність ухвалення міжамериканської конвенції проти расизму та дискримінації [7].

З расовою дискримінацією тісно пов'язана дискримінація представників меншин, що відрізняються від більшості населення расовими, етнічними, національними, релігійними, мовними та іншими особливостями. Майже у всіх країнах світу існують національні, етнічні, мовні та релігійні меншини. Багато порушень громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав відбуваються в зв'язку з дискримінацією, расизмом і соціальною ізоляцією за ознакою етнічної, релігійної, національної або расової приналежності жертв.

Права меншин перебувають на порядку денному ООН вже понад 60 років. Ще в 1948 році Генеральна Асамблея заявила про те, що ООН не може залишатися байдужою до долі меншин. Відповідно до Підсумкового документу Всесвітнього саміту 2005 року «заохочення і захист прав людей, які належать до національних, етнічних, релігійних та мовних меншин, сприяють політичній і соціальній стабільності та миру і збільшують культурне розмаїття та спадщину суспільства».

Заборона дискримінації щодо цієї групи регулюється на універсальному рівні статтею 27 Міжнародного пакту про громадянські та полі-

тичні права 1966 р. і Декларацією про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, ухваленою резолюцією № 347/135 Генеральної Асамблеї ООН 18 грудня 1992 р. Особливістю Декларації є те, що вона значну увагу приділяє праву меншин на розвиток своєї самобутності, у т. ч. шляхом вжиття державами спеціальних заходів, які сприятимуть розвитку меншинами своєї культури, мови, релігії, традицій і звичаїв, навчанню рідною мовою, отриманню знань, необхідних для життя в суспільстві загалом. Хоча Декларація є документом керівного характеру, що не має обов'язкової юридичної сили, у ній відображено сучасне розуміння шляхів вирішення проблеми меншин.

Розпад СФРЮ, а потім і СРСР, що спричинило загострення конфліктів на національному ґрунті, зумовили ухвалення трьох регіональних міжнародних угод, що стосуються меншин: Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (Страсбург, 5 листопада 1992 р.), Конвенції про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (Москва, 21 жовтня 1994 р.), Рамкової конвенції про захист національних меншин (Страсбург, 1 лютого 1995 р.) [8, с. 238]. За останні роки збільшилася кількість двосторонніх договорів, що регулюють питання меншин, головним чином між державами Центральної та Східної Європи.

Особливість дискримінації щодо меншин полягає в тому, що вона може здійснюватися двома шляхами: по-перше, обмеженням у користуванні основними правами людини, а по-друге, перешкоджанням зберігати свою самобутність, культуру, традиції.

Порушення основних прав людини можуть бути найрізноманітнішими: від дискримінації у сфері зайнятості, забезпечення житлом, доступу до власності до загрози особистої безпеки. У європейських країнах, наприклад, жертвами дискримінації майже у всіх сферах суспільного життя стають цигани. Стигматизація циган пов'язується передусім з їхнім способом життя та традиціями. Вони піддаються дискримінації у сфері правосуддя, їм частіше призначаються суворі вироки, акти насильства щодо них майже не розслідуються. Однак ефективність антидискримінаційного законодавства багато в чому залежить від неупередженості правоохоронних органів, які повинні бути вільними від будь-яких забобонів. Для боротьби зі стійкими упередженнями щодо цієї групи людей повинні вживатися заходи щодо їх соціальної інтеграції, зокрема за

допомогою програм активної зайнятості, освіти дітей, поліпшення житлових умов. Цьому могли б сприяти спеціальні органи, такі як, наприклад, Робоча група із забезпечення рівності та інтеграції циган, яка діє в Португалії з 1996 р. [9, с. 11].

Дискримінація щодо меншин може виражатися також у перешкоджанні дотримуватися своєї культури, традицій. Одним з основних елементів культури є рідна мова. Заборона її використання є порушенням норм міжнародного права, зокрема статті 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. У Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, 1992 року вказується, що особи, які належать до меншин, мають право «використовувати свою мову в приватному житті та публічно, вільно та без втручання чи дискримінації в будь-якому вигляді» (ст. 2), а «держави вживають відповідних заходів для того, щоб там, де це можливо, особи, які належать до меншин, мали належні можливості для вивчення своєї рідної мови або навчання своєю рідною мовою» (п. 3. ст. 4). Дискримінація в користуванні рідною мовою існує, наприклад, у Туреччині, де Конституція 1982 р. визнає існування тільки турецької нації та передбачає: «Жодна мова, заборонена законом, не повинна використовуватися для вираження та поширення своїх поглядів» (ст. 26); «Ніякої іншої мови, крім турецької, не може викладатися в загальноосвітніх установах турецьким громадянам у якості їх рідної мови» (ст. 42). Ці норми фактично дискримінують 10 мільйонів курдів, що проживають в Туреччині (з 65 мільйонів загального населення). У Туреччині забороняється розмовляти в громадських місцях курдською мовою, відкривати курдські школи, видавати газети й вести радіо- і телепередачі цією мовою [10, с. 81]. В Алжирі в 1998 р. був ухвалений закон про повсюдне використання арабської мови, який забороняє використання інших мов, крім арабської, у різних сферах суспільного життя. Загалом норми цього закону спрямовані проти берберської меншини [11].

Однією з серйозних проблем в сучасному міжнародному праві є міжнародна міграція, яка становить 45–50 мільйонів чоловік на рік. Міграція має вимушений або добровільний характер. Внутрішні та міжнародні конфлікти, екологічні та техногенні катастрофи, порушення прав людини породжують масові потоки біженців і вимушених переселенців. Низький матеріальний рівень життя в окремих країнах змушує людей

трудитися в іноземних державах. У результаті з'являється така численна група людей, як негромадяни, чиї права часом порушуються на території держав, які їх приймають.

Уразливість положення та масові порушення прав окремих категорій негромадян викликали необхідність укладання спеціальних міжнародних договорів, спрямованих на їх захист. Так, були ухвалені Конвенція про статус біженців 28 липня 1951 року, Конвенція про статус апатридів 28 вересня 1954 року.

Здається, що найбільш плідне міжнародне співробітництво здійснюється у сфері захисту прав трудящих-мігрантів. Роботодавці, користуючись уразливим становищем іноземних робітників, погіршують їхні умови праці, а той факт, що трудові відносини є переважно приватними, робить дискримінацію латентною. Сьогодні, наприклад, у Європі дискримінація трудящих-мігрантів у сфері зайнятості є повсюдною. Незважаючи на той факт, що вона заборонена законом, вона існує у відкритій чи завуальованій формі й ускладнює конкурування трудящим-мігрантам із національною робочою силою на основі рівності. Негромадяни перебувають на нижчих щаблях в ієрархії ринку праці та мають обмежений доступ до професійної підготовки й до відповідальних посад. Серед них відзначається також більш високий рівень безробіття: у два рази вище, ніж у громадян країни. Трудящі-мігранти мають обмежений доступ до професійно-технічної освіти.

Висновки та пропозиції. Таким чином, завдяки застосуванню міжнародних договорів вдалося досягти значних успіхів: багато людей знайшли права та свободи, дискримінація здебільшого не має відкритий і одіозний характер.

Проте проблема дискримінації досі має гострий характер, і до однієї з причин її збереження можна віднести недоліки в регулюванні боротьби з дискримінацією в самому міжнародному праві: щодо окремих категорій людей відсутні спеціальні норми, спрямовані на захист їх від дискримінації, а щодо інших – існує недосконалість чинних норм.

Список використаної літератури:

1. Решетов Ю. Общая оценка выполнения Международной конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации / Ю. Решетов // Правозащитник. – 1996. – № 4. – С. 94.
2. E/CN.4/2003/19. Здійснення Програми дій для третього Десятиліття дій по боротьбі проти расизму і расової дискримінації (1993–2003 рр.). – С. 4–5.
3. E/CN.4/2003/66. Доповідь, представлена Спеціальним доповідачем з питання про свободу релігії або переконань паном Абдельфаттахом Амором. – С. 30–31.
4. E/CN.4/Sub.2/243. 1964 р. Проект Конвенції про ліквідацію всіх видів релігійної нетерпимості. Записка Генерального Секретаря.
5. E/CN.4/1998/77. Расизм, расова дискримінація, ксенофобія і пов'язана з цим нетерпимість. Доповідь Генерального секретаря. – С. 21.
6. Дискримінація поза законом : зб. документів / відп. ред. А.Я. Капустін. – М. : Юристь, 2003. – С. 360.
7. E/CN.4/2003/18/Add.I. Доповідь Регіонального семінару експертів країн Латинської Америки і Карибського басейну з питання про виконання програми дій, прийнятої в Дурбані: обмін думками з приводу майбутніх дій. (Мехіко, 1–3 липня 2002 р.). – Р. 7.
8. Тузмухамедов Р. Європейська Рамкова конвенція про захист національних меншин (До питання про визначення поняття «національна меншина») / Р. Тузмухамедов // Московський журнал міжнародного права. – 1996. – № 2. – С. 238.
9. E/CN.4/1998/77. Расизм, расова дискримінація, ксенофобія і пов'язана з цим нетерпимість. Доповідь Генерального секретаря. – С. 11.
10. Андреев С. Право націй на самовизначення та сучасні аспекти курдської проблеми / С. Андреев // Права людини на межі століть: Росія і міжнародне право (До 50-річчя Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод). Міжвузівський зб. наукових праць. – Іваново, 2000. – С. 81–82.
11. Доп. № 18 (A/56/18). Доповідь Комітету з ліквідації расової дискримінації. – 58, 59 сесії 2001 року. – П. 10.

Калмыкова А. С. Международное сотрудничество в борьбе с отдельными видами дискриминации

Статья посвящена проблеме, которая остается актуальной для многих стран, – преодолению дискриминации. В современном мире это явление приобретает новые формы, несмотря на значительные усилия государств, направленные против него. В статье рассмотрены вопросы борьбы с расизмом и другими видами дискриминации. Проанализирован ряд международных документов, связанных с этим негативным явлением.

Ключевые слова: расизм, права человека, дискриминация, религиозная нетерпимость, правовые средства борьбы с дискриминацией, ООН.

Kalmykova O. S. International cooperation in combating certain types of discrimination

The article dedicated to the problem, which is important for many countries – overcoming discrimination. In the modern world these phenomena acquire new forms, despite the considerable efforts of states to resist them. The article deals with the fight against racism and other forms of discrimination. Considered a number of international documents related to these negative phenomena.

Key words: racism, human rights, discrimination, religious intolerance, legal means of combating discrimination, UN.

М. М. Камішанськийаспірант кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СТРОКИ ВИПЛАТИ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА МІЖНАРОДНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті проводиться дослідження питань щодо строків виплати компенсацій у міжнародному праві. Здійснюється аналіз юридичної літератури, міждержавних угод, практики міжнародних судових та арбітражних органів із питань щодо строків виплати компенсацій у міжнародному праві. Проводиться порівняльний аналіз справ, які стосуються питань щодо визначення строків виплати компенсації, Міжнародного суду ООН та інших міжнародних судових органів.

Ключові слова: строки виплати компенсації, Міжнародний суд ООН, Міжнародний трибунал із морського права, Європейський суд із прав людини, справа про протоку Корфу, справа про Амаду Садіо Діалло, справа про військову діяльність і напіввійськову діяльність в та проти Нікарагуа.

Постановка проблеми. Строки виплати компенсації за міжнародно-протиправну діяльність у міжнародному праві мають величезне значення. По-перше, від швидкості виплати компенсації залежить те, наскільки швидко постраждала держава зможе розпочати відновлення свого порушеного права; по-друге, у разі прострочення виплати компенсації або небажання держави проводити компенсацію взагалі виникає питання щодо механізму захисту постраждалої держави та негативних наслідків заходів, які будуть застосовані до держави, яка порушила свої зобов'язання.

Попри широку договірну практику держав і міжнародних судових та арбітражних органів, вирішення питань щодо строків виплати компенсації не є однозначними. У вітчизняній доктрині міжнародного права цей напрям досліджень вивчений недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядом різних аспектів міжнародно-правової відповідальності займалися такі вітчизняні вчені, як В.А. Василенко, Г.В. Ігнатенко, І.І. Лукашук. Їхні роботи склали теоретичну основу цієї проблематики. При цьому питання щодо строків виплати компенсацій не були основним предметом їхніх досліджень. На пострадянському просторі цій тематиці деяку увагу було приділено тільки в роботах молдавського вченого Д.І. Сирку.

Метою статті є узагальнення практики найбільш авторитетних міжнародних судових органів – Міжнародного суду ООН, Міжнародного

трибуналу з морського права та Європейського суду з прав людини – щодо встановлення строків виплат компенсацій державами, відповідальними за здійснення міжнародних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У практиці Міжнародного суду ООН (далі – МС ООН) питання щодо строків виплати компенсації винною стороною було поставлено вже за результатами розгляду першої справи – *про протоку Корфу* (Об'єднане Королівство проти Республіки Албанія) (*Corfu Channel case*) [7]. МС ООН прийняв рішення про призначення компенсації за неправомірну діяльність Республіки Албанія відносно Великої Британії. У результаті цього МС ООН зобов'язав Республіку Албанія сплатити компенсації на загальну суму 843 947 англійських фунтів стерлінгів, але питання про встановлення строків виплати компенсації залишив без уваги. Винесення такого рішення можна пояснити тим, що, як відзначає Д.І. Сирку, «суд не має правочинності *ex officio* встановлювати характер і розмір відшкодування, він має право на регулювання цього питання на основі прямої заяви держав, які беруть участь у суперечці» [5]. Можливо, МС ООН не визначив строки виплати компенсації через відсутність заяви Великої Британії про його урегулювання. Відшкодування збитків у цій справі Велика Британія отримала тільки в 1992 р., через 43 роки після винесення остаточного рішення, «коли Республіка Албанія погодилася виплатити Об'єднаному Королівству

компенсацію, тоді як остання зобов'язалася повернути албанське золото, яке зберігалося у сейфах «Бенк оф Інгленд» з часів Другої світової війни» [2]. Якщо б МС ООН визначив строки виплати компенсації та неустойки за її прострочення, то Велика Британія могла б розраховувати на більшу суму компенсації, а Республіка Албанія отримала б стимул до більш швидкого виконання покладених на неї зобов'язань.

В іншій справі МС ООН, яка стосується *Амаду Садіо Діалло* (Республіка Гвінея проти Демократичної Республіки Конго) (Ahmadou Sadio Diallo case) [6], Республіці Гвінеї було присуджено компенсацію та вперше у практиці МС ООН було визначено строк її виплати та процент у разі несвоєчасної виплати, хоча Республіка Гвінея як постраждала держава не робила щодо цього жодних заяв.

У процесі розгляду цієї справи МС ООН зробив висновок, що ДРК порушила міжнародно-правові зобов'язання, і своїм рішенням від 30 листопада 2010 р. постановив, що «щодо умов, за яких пан Діалло був виселений 31 січня 1996 року з конголезької території, Демократична Республіка Конго порушила статтю 13 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та пункт 4 статті 12 Африканської хартії прав людини та народів; щодо умов, за яких пан Діалло був заарештований та утримувався під вартою з метою висилання у 1995–1996 роках, Демократична Республіка Конго порушила пункти 1 та 2 статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статтю 6 Африканської хартії прав людини та народів» [6, с. 57]. За порушення міжнародно-правових зобов'язань згідно з принципом міжнародно-правової відповідальності МС ООН у цьому же рішенні постановив, що «в порядку компенсації Демократична Республіка Конго зобов'язана надати Республіці Гвінея відшкодування за серйозні наслідки порушень міжнародних зобов'язань» [6, с. 58]. У зв'язку зі встановленням факту порушення ДРК зобов'язань у галузі прав людини та призначенням компенсації за це порушення Республіка Гвінея просила у своїх кінцевих заявах, щоб Суд відклав прийняття рішення відносно суми компенсації з тим, щоб сторони могли урегулювати це питання за взаємною згодою. Якщо сторони не зможуть це зробити «протягом шести місяців після винесення Судом [цього] рішення», то Гвінея просила Суд доз-

волити їй представити оцінку суми належної їй компенсації, щоб Суд міг прийняти із цього питання відповідне рішення «на наступній стадії розгляду» [6, с. 56]. МС ООН, погодившись із заявою Республіки Гвінеї, дійшов висновку, що сторонам слід вирішити питання про суму компенсаційних платежів шляхом двосторонніх переговорів. Якщо ж протягом шести місяців вони не дійдуть до консенсусу, то суд залишає за собою право вирішити питання щодо визначення суми компенсації, її форми та строків у подальшому судовому розгляді в цій справі.

Республіка Гвінея та ДРК так і не дійшли до взаємного вирішення суперечки щодо компенсації у визначені МС ООН строки, тому це питання належало вирішити МС ООН. У своєму рішенні від 19 червня 2012 року МС ООН встановив «1) суму компенсації, належної з Демократичної Республіки Конго на користь Республіки Гвінея за нематеріальну шкоду, заподіяну пану Діалло, у розмірі 85 000 дол. США; 2) суму компенсації, належної з Демократичної Республіки Конго на користь Республіки Гвінеї за матеріальну шкоду, заподіяну пану Діалло відносно його особистого майна, у розмірі 10 000 дол. США <...> 5) загальна сума компенсації повинна бути сплачена до 31 серпня 2012 року та в разі її несплати до цієї дати проценти з основної суми, належної з Демократичної Республіки Конго на користь Республіки Гвінея, будуть нараховуватися з 1 вересня 2012 року за річною ставкою 6 відсотків» [6, с. 25]. Очевидно, що в цій справі, МС ООН самостійно вирішив питання про встановлення строку виплати компенсації, що, слід відзначити, не відповідало його минулій практиці.

Широкий міжнародний резонанс отримало питання щодо строків виплати компенсації за підсумком рішення МС ООН щодо справи *про військову та напіввійськову діяльність в та проти Нікарагуа* (Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки). У своєму рішенні від 27 червня 1986 р. МС ООН постановив, що Сполучені Штати Америки порушили свої зобов'язання у межах міжнародного звичаєвого права та тому «зобов'язані відшкодувати Республіці Нікарагуа усі збитки, нанесені Нікарагуа, у результаті вищеназваних зобов'язань у межах звичаєвого міжнародного права» [8, с. 136]. Окрім цього, МС ООН вирішив: «якщо угоди між сторонами не буде досягнуто, то форма виплати та сума таких репарацій будуть визначені Судом, який резервує для цієї мети наступну процедуру в

судочинстві в цій справі». Дотепер угоди між США та Нікарагуа відносно розміру, форми та строків виплати компенсації досягнуто так і не було. Крім цього, МС ООН так і не призначив розгляд, який повинен був вирішити ці питання. Одним із можливих пояснень непризначення судового засідання для вирішення питань компенсації може бути заява МС ООН про те, що «в справі, одна зі сторін у якій не з'являється до суду (США), Суду слід утримуватися від будь-якого надмірного руху, яке могло би стати перешкодою для вирішення проблеми шляхом перемовин» [8, с. 139]. Цю заяву МС ООН слід вважати суперечливою, тому що у справі *про протоку Корфу* заява Республіки Албанії про те, що вона не буде брати участь у засіданнях, не перешкодила МС ООН винести рішення про призначення компенсації.

Повертаючись до справи Нікарагуа, слід відзначити, що ця країна так і не реалізувала своє право на отримання компенсації від США. У 2011 р. президент Нікарагуа Даніель Ортега знову поставив питання щодо невиплаченої компенсації. Він «запропонував провести референдум щодо стягнення із США 17 мільярдів доларів за збитки, заподіяні економіці країни у період громадянської війни у 80-х роках минулого століття» [3]. Попри те, що в 1991 р. уряд Нікарагуа на чолі з президентом країни Віолети Чаморро відізвало свій позов до США, щоб реанімувати відносини між державами, це не впливає на можливість виконання самого рішення. Однак на сьогодні референдум так і не був проведений. Але все ж таки є привід стверджувати, що засідання МС ООН щодо цієї справи може відбутися, якщо Нікарагуа вирішить реалізувати своє право на відновлення процесу.

Після аналізу рішення МС ООН щодо цієї справи виникає ще одне питання, яке побічно стосується питання виплати компенсації. Мова йде про встановлення строку між судовими засіданнями щодо цієї справи. Як було зазначено вище, МС ООН зарезервував для визначення розміру та форми компенсації наступну процедуру в судочинстві, але так і не призначив дату її проведення, хоча в іншій розглянутій нами суперечці (справа про Амаду Садіо Діалло) такий строк було встановлено (6 місяців). Тому дії такого характеру можуть ставити під сумнів неупередженість МС ООН. Ми вважаємо, що якби МС ООН призначив строк судового засідання для вирішення питань щодо виплати

компенсації в цій справі, то право Нікарагуа на відшкодування одержаних збитків, можливо, було б реалізовано.

Наступним міжнародним судовим органом, який також має право присуджувати компенсацію, є Міжнародний трибунал ООН із морського права (далі – МТМП). Попри багаторічний досвід функціонування цього судового органу, його регламент не містить положень щодо строків виплати компенсації. Щодо тих справ, у яких МТМП присудив компенсацію (справа «Сайга» та справа «Вірджинія Джи») за міжнародно-протиправні дії, то слід звернути увагу, що питання про строки виплати компенсації не розглядалося. У рішеннях у цих справах МТМП тільки визначив форму та суму компенсації, яка повинна бути сплачена.

На відміну від вищевказаних міжнародних судових органів, діяльність Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у питаннях встановлення строків виплат компенсацій є більш передбачуваною. Згідно з Практичною інструкцією, затвердженою головою (президентом) ЄСПЛ, і згідно з Правилем 32 Регламенту ЄСПЛ (28 березня 2007 року) «Європейський суд з прав людини за власною ініціативою вказує строк, протягом якого повинна бути здійснена виплата компенсації. Зазвичай це три місяці з дня набуття чинності Постановою Європейського суду з прав людини. Європейський суд з прав людини також визначає розмір відсотків, які повинні бути нараховані та сплачені заявнику в разі, якщо виплата справедливої компенсації не проведена у встановлений строк. Зазвичай вони встановлюються в розмірі граничної процентної ставки за позиками Європейського центрального банку плюс три процентні пункти» [4].

Окрім визначення строків виплати компенсації судовими та арбітражними органами, вони можуть бути встановлені й в угодах між державами. Практика держав щодо цього питання відрізняється. Наприклад, в угоді, яка зробила підсумки Першої світової війни (Версальський мирний договір 1919 р.), країни-союзниці не визначили суму, форму та строк виплати репарацій, а зобов'язали це зробити Репараційну комісію до 1 травня 1921 р. Так ось, 27 квітня 1921 року Репараційна комісія визначила суму репарацій у розмірі 132 млрд марок. А 5 травня 1921 року за підсумками другої Лондонської конференції країни-союзниці затвердили цю суму репарацій, встановивши, що сума річних

платежів Німеччини буде складати 4,6 млрд марок. Таким чином, Німеччина повинна була сплатити повну суму репарацій протягом 28,6 року. Але по факту виплата репараційних платежів Німеччиною завершилася у 1983 році, а виплати по відсотках продовжувалися до 3 жовтня 2010 року та були завершені останнім траншем у 69,9 млн євро виплати післявоєнних репарацій Першої світової війни.

Інакше питання щодо визначення строків виплати компенсації вирішилося після Другої світової війни. Парламентський держсекретар при федеральному міністрі фінансів Кард Диллер заявив у своїй відповіді на письмову заяву про розмір германських виплат після Другої світової війни, що «після Другої світової війни (принаймні, для Федеративної Республіки Німеччина) не було репараційних положень, схожих із Версальським договором, і, таким чином, не було задокументованих довгострокових виплат» [1]. Дійсно, голови «Великої трійки» не закріпили ніяких положень, які стосувалися б строків виплати компенсації, хоча попередню суму репараційних платежів у розмірі 20 млрд доларів вони все ж погодили.

Висновки. З вищевикладеного необхідно зробити висновок, що строки виплати компенсації в міжнародному праві можуть встановлюватися або на підставі угоди між державами, або міжнародними судовими чи арбітражними органами. Попри те, що визначення строків виплати компенсації відіграє величезну роль для постраждалої держави, бо від цього залежить те, наскільки швидко вона зможе почати відновлення свого порушеного права, міжнародні судові інстанції та держави у своїх угодах це питання вирішують вкрай рідко. Більше того, строки виплати компенсації можуть взагалі не встановлюватися. Якщо держави в угодах між собою можуть не встановлювати строки виплати компенсації свідомо, то рішення міжнародних судових інстанцій щодо цього питання мають непослідовний характер, який особливо яскраво проявляється у практиці МС ООН.

Список використаної літератури:

1. Германские репарации: миллиарды без всякого учёта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://holocaustrevisionism.blogspot.com/2012/09/blog-post_7901.html.
2. Международный суд в действии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/icj/inaction.shtml>.
3. Никарагуа может потребовать у США \$17 млрд компенсации за ущерб от войны [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://world.lb.ua/news/2011/07/21/106981_nicaragua_mozhet_potrebovat_u_ssh.html.
4. Практическая инструкция (утверждена Председателем (Президентом) Европейского Суда по правам человека в соответствии с Правилом 32 Регламента Европейского Суда по правам человека 28 марта 2007 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://european-court.ru/konvenciya-o-zashhite-prav-cheloveka-i-drugie-oficialnye-dokumenty/prakticheskaya-instrukciya-po-zayavleniyu-v-evropejskij-sud-trebovanij-o-spravedlivoj-kompensacii/>.
5. Сырку Д.И. Типология международного судебного акта / Д.И. Сырку // Правовая инициатива. – 2014. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://49e.ru/ru/2014/2/6>.
6. Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo), Compensation owed by the Democratic Republic of the Congo to the Republic of Guinea, Judgment of 19 June 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/files/103/17044.pdf>.
7. Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), Assessment of Amount of Compensation, Judgment, I.C.J. Reports 1949. – P. 244–249.
8. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment of 27 June 1986 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6503.pdf>.

Камышанский М. М. Сроки выплаты компенсации за международные правонарушения

В статье проводится исследование вопросов, которые касаются сроков выплаты компенсации в международном праве. Осуществляется анализ юридической литературы, межгосударственных соглашений, практики международных судебных и арбитражных органов по вопросам о сроках выплаты компенсации в международном праве. Проводится сравнительный анализ дел Международного суда ООН и других международных судебных органов, которые касаются вопросов об определении сроков выплаты компенсации.

Ключевые слова: *сроки выплаты компенсации, Международный суд ООН, Международный трибунал по морскому праву, Европейский суд по правам человека, дело о проливе Корфу, дело о Амаду Садио Диалло, дело о военной и полувоенной деятельности в и против Никарагуа.*

Kamyshanskiy M. M. The terms of compensation for internationally wrongful acts

The article exemplifies research of questions, concerning the terms of compensation for internationally wrongful acts in the international law. Analyses of judicial literature, interstate agreements, practice of international judicial and arbitral bodies on subjects of the terms of compensation for internationally wrongful acts are made in the international law. Comparative analysis of cases of the International Court of Justice and other international judicial bodies, concerning matters of determination of the terms of compensation for internationally wrongful acts is carried out.

Key words: *terms of compensation, International Court of Justice, International Tribunal for the Law of the Sea, European Court of Human Rights, Corfu Channel case, Ahmadou Sadio Diallo case, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua case.*

РЕЦЕНЗІЇ

В. П. Плавич

доктор філософських наук, кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Заслужений діяч науки і техніки України

СУЧАСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНОЇ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОБЛЕМИ СУВЕРЕННОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Воєнна безпека – одна з ключових якісних характеристик, яка забезпечує суверенний незалежний розвиток України. Воєнна безпека як комплексне складне питання має відповідні ознаки та складники. Однією з основних змістовно-організаційних ознак воєнної безпеки є її правові основи. Саме правові основи створюють необхідні підвалини для формування концепції національної безпеки, визначення її завдань і цілей, налагодження необхідного механізму функціонування.

Аналізуючи воєнну безпеку як необхідну складову частину функціонування розвинутої держави, потрібно відзначити, що вона традиційно має сталі компоненти, які розвиваються протягом певного часу існування держави, і динамічні компоненти, сутність яких багато в чому визначається конкретними періодами державного будівництва, міжнародним становищем. Тому встановлення правових основ воєнної безпеки, виділення в ній традиційних і новітніх компонентів є складним завданням, до вирішення якого повинна підключатися і наука. У зв'язку з наведеним колективна монографія «Правові основи воєнної безпеки»¹ є не тільки актуальним, а й необхідним виданням. До цього потрібно додати, що, окрім суто теоретичної проблеми, вона, як відомо, вже набула і свого суттєвого практичного виразу, що підкреслює необхідність цього дослідження.

Структурно монографія побудована таким чином, що дає змогу вважати це дослідження комплексним, завдяки чому аналізуються основні питання цієї проблематики. Монографія має три розділи, у яких досить детально дослід-

жуються проблеми воєнної безпеки в системі національної безпеки; нормативно-ціннісного обґрунтування воєнної безпеки; військового правосуддя та правоохоронної системи. Такий підхід дає змогу не тільки поєднати в одній науковій праці проблеми, кожна з яких є складною для окремого дослідження, а й спробувати побудувати єдине авторське розуміння правового забезпечення воєнної безпеки України. Говорячи про таку успішну спробу, потрібно звернути увагу, що кожен з авторів повинен був дослідити не тільки «свою» більш локальну проблему, а й «впровадити» свої наукові роздуми та висновки в загальний зміст монографії. Слід підкреслити, що авторам монографії це вдалось, що підкреслює їхній високий науковий рівень.

Монографія написана зрозумілою мовою, без використання надуманих наукоподібностей; має необхідну систему та логічну послідовність у викладенні різнопланового матеріалу; положення, які в ній представлені, мають необхідне обґрунтування. Як наукова праця монографія, звичайно, має і дискусійні положення, що додатково підкреслює її науковий характер, що, у свою чергу, має привертати спеціальну увагу до наукового обговорення цієї складної, багато в чому нової для нас політико-правової проблеми. У будь-якому разі ця монографія є необхідним і значним кроком у спробі подати наукове розуміння складних проблем забезпечення правових основ воєнної безпеки в сучасних складних умовах соціального розвитку України.

Загалом структура та зміст цієї наукової праці дають підстави стверджувати, що колективна монографія «Правові основи воєнної безпеки України» – це фахова наукова праця, поява якої є знаковою подією в науково-освітньому середовищі нашої країни.

¹ Правові основи воєнної безпеки України : [монографія] / [Є.Л. Стрельцов, С.Т. Полторак, Ю.В. Аллеров, О.В. Кривенко, П.П. Богуцький] ; відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – Львів : НАСВ, 2016. – 188 с.